Amigoe

Uitgever : Uitgeverij Amigoe N.V.
Drukker : Rotaprint N.V.
Hoofdredakteur : Norbert Hendrikse
Kantoren Aruba : Nassaustraat 110 tel. 4333
Bonaire : Entrejol 153A tel. 4222
Curaçao : Scherpenheuvel z/n tel. 37200
St. Maarten : Papergarden tel. 2283

93STE JAARGANG — No.: 202 WOENSDAG 1 SEPTEMBER 1976

Abortus kwestie heet hangijzer in presidentsverkiezingen

FORD MAAKT KANS BIJ HIERARCHIE

Geen r.k. steun voor Carter

WASHINGTON — De Democratische kandidaat voor het Amerikaanse presidentschap, Jimmy Carter, is er gisteren niet in geslaagd de steun te krijgen van het Amerikaanse rooms-katholieke episcopaat, omdat hij zich niet officieel heeft willen uitspreken ten gunste van het abortusstandpunt van de kerk. Carter, Baptist uit het Amerikaanse zuiden, vertrok haastig na een gesprek van één uur in Washington waarin hij heeft geprobeerd de katholieken voor zich te winnen. Zonder de verslaggevers te woord te staan reisde Carter door naar New York. Mgr. Joseph Bernadine, voorzitter van de Amerikaanse nationale bisschoppenconferentie, verklaarde tegenover de pers: "Wij blijven teleurgesteld in de gouverneur". De campagnemedewerkers van Carter hebben enquetes gehouden waaruit is gebleken dat hun man niet hoeft te rekenen op veel steun uit het katholieke kamp, dat eens uit getrouwe Democraten bestond.

Met aan weerszijden twee kardinalen en andere hooggeplaatste rooms-katholieke geestelijke leiders, zei aartsbisschop Bernadine dat Carter had geweigerd zich op te stellen achter hun uitnodiging een grondwetsamendement ter beperking van de mogelijkheid tot zwangerschapsonderbreking te steunen. Bernadine zei dat Carter had gezegd dat hij, zoals president Ford, persoonlijk gekant is tegen abortus. „Maar persoonlijke tegenstand is niet genoeg", aldus de aartsbisschop.

Een woordvoerder van Carter zei dat geen nieuwe bijeenkomsten met de rooms-katholieke hierarchie op het programma stonden, hoewel de kandidaat van plan is de bisschoppen ruimere informatie over zijn standpunt te verschaffen.

De vergadering van gisteren zo zei de woordvoerder, moet gezien worden als een uitdrukking van interesse van Carter in de kerk. President Ford, de Republikeinse kandidaat, heeft voor volgende week een soortgelijke ontmoeting met de rooms-katholieke geestelijke leiding gevraagd. In het verleden heeft Ford weinig enthousiasme getoond voor een abortusamendement aan de grondwet, maar in het partijprogram van de Republikeinen wordt het gesteund. In de loop van gisteren had Carter succes geboekt: zowel senator Edward M Kennedy als de leiding van het vakverbond AFL-CIO plaatste zich achter hem.

In New York verklaarde Carter op een bijeenkomst met de raad van rabbijnen van New York City, dat hij van mening is dat de stichting van de staat Israel de rechtstreekse vervulling van een oud-testamentische belofte is. In de synagoge op Fifth Avenue zei de kandidaat dat het in Amerika's belang is dat Israel voortbestaat. Als hij gekozen wordt zal hij alles doen wat daarvoor nodig is. Carter zei het „dwaas" te vinden dat Israel de schuld krijgt voor wat er met de Palestijnen gebeurt. De oplossing van hun probleem is een internationale aangelegenheid, zei hij. In zijn toespraak en in een vraag- en antwoordspel daarna maakte Carter verschillende keren gewag van zijn eigen religieuze overtuiging, en zei: „Ik geloof dat de stichting van de staat Israel in 1948, de rechtstreekse vervulling van een bijbelse profetie was".

WILLEMSTAD — Na respectievelijk 50 en 43 jaar in dienst te zijn geweest van Maduro & Sons namen gistermiddag de directeuren N.M. Chumaceiro en R.A.C. Henriquez afscheid van het personeel. De heren zullen zich niet helemaal uit het bedrijfsleven terugtrekken maar aanblijven als adviseur van Maduro. In het midden op de foto (v.l.n.r.) de heer Chumaceiro en echtgenote en de heer Henriquez temidden van het personeel.

Ford ongerust over grondrechten Seoel

WASHINGTON — President Ford van de Verenigde Staten heeft een nota gezonden aan de Zuidkoreaanse ambassadeur in Washington waarin hij uitdrukking geeft aan zijn „bezorgdheid" over de mensenrechten in diens land. Een zegsman voor de president onderstreepte dat het hier niet gaat om een Amerikaans protest. Hij wilde geen bijzonderheden geven over stijl of inhoud van de nota.

Ford heeft de nota overigens niet eigener beweging geschreven. Hij was daartoe door het congres verplicht tijdens de begrotingsbehandeling 1976 voor buitenlandse hulpverlening. In een speciale voetnoot op die begroting, welke vorige maand werd goedgekeurd, ventileert het congres „ongerustheid over de erosie van belangrijke burgerlijke vrijheden" in Zuid-Korea. President Ford werd bindend verzocht deze visie binnen 60 dagen aan Seoel kenbaar te maken. De nota volgt op de veroordeling, vrijdag, van 18 prominente tegenstanders van de autocratische Zuidkoreaanse president Park Chung Hee Zij kregen gevangenisstraffen van twee tot acht jaar wegens „samenzwering" tegen Park. Fords zegsman zei dat de nota niet rechtstreeks met die vonnissen in verband mag worden gebracht, hoewel hij de straffen wel wilde rekenen tot een meer algemene Amerikaanse „bezorgdheid" over de situatie in Zuid-Korea.

De Zuid Koreaanse ambassade in Washington wilde voorshands geen commentaar leveren.

Leden Volksunie gearresteerd

ROTTERDAM — Vijf leden van de Nederlandse Volksunie (een uiterst rechtse politieke groepering) hebben de nacht van maandag op dinsdag moeten doorbrengen in een cel op het bureau van politie in Schiedam.

De vijf werden maandagavond gearresteerd, toen zij volgens de politie bezig waren met het verspreiden van discriminerende pamfletten. De tekst, bestemd voor "blanke Nederlanders" richtte zich tegen de aanwezigheid in Nederland van "Surinamers, Turken en andere ongewenste vreemdelingen".

In de loop van dinsdagmorgen werd de vijf op vrije voeten gesteld. Bij de Schiedamse politie liet men er dinsdag geen twijfel over bestaan, dat de vijf zich aan een misdrijf hadden schuldig gemaakt, namelijk het aanzetten tot haat tegen bepaalde groepen (art. 137e van het wetboek van strafrecht). De officier van Justitie in Rotterdam zal de gearresteerde leden van de Nederlandse Volksunie voor de rechter brengen.

De vijf - onder wie voorzitter Glimmerveen - kozen Schiedam tot hun "werkterrein" in verband met de rassenrellen die daar begin augustus waren. Schiedamse jongeren raakten toen enkele malen slaags met Turkse gastarbeiders in verband met de dood van een Schiedamse jongeman. De Turk zou de jongen tijdens een kermis met een mes hebben neergestoken.

Paus overlegt met nuntius

VATIKAANSTAD — Dinsdagmorgen heeft paus Paulus overleg gepleegd met de nuntius in Frankrijk, mgr. E. Righi-Lambertini. Welingelichte kringen in het Vatikaan verklaren, dat de paus met de nuntius de situatie besproken heeft, die in Frankrijk is ontstaan na het optreden van de traditionalistische aartsbisschop Lefebvre.

Zwart Afrika eist VN-sancties tegen Pretoria

NEW YORK. — De Afrikaanse landen hebben gisteren in de Veiligheidsraad van de VN om sancties tegen Zuid-Afrika gevraagd omdat het weigert afstand te doen van Namibie (Zuidwest-Afrika), vanwege de apartheidspolitiek en wegens zijn steun aan de blanke minderheidsregering in Rhodesie. De Veiligheidsraad was bijeengeroepen omdat het de uiterste datum was waarop Zuid-Afrika zich bereid moest verklaren in Namibie verkiezingen te laten houden onder toezicht van de VN.

Het Zuidafrikaanse plan voor een latere onafhankelijkheid van Namibie wezen de Afrikaanse landen nadrukkelijk af omdat er niet van opheffing van de apartheid wordt gesproken, er geen vrije verkiezingen worden aangekondigd en geen samenwerking is met de bevrijdingsbeweging SWAPO.

De zitting werd verdaagd tot 23 september.

De vertegenwoordiger van Madagascar, Rasolondraibe, deed het woord voor de Afrikaanse landen. Hij was de enige spreker op de bijeenkomst, die ruim een half uur heeft geduurd.

Afrika is bereid, zei hij, de bevrijding van Namibie af te dwingen.

Enkele uren voordat de Veiligheidsraad bijeen kwam, heeft de regering van Zuid-Afrika zich in beginsel bereid verklaard waarnemers van de VN toe te laten bij verkiezingen in Zuidwest-Afrika, zo wordt van gezaghebbende zijde in Windhoek vernomen. Zuid-Afrika blijkt eveneens te hebben ingestemd met deelneming van zwarte nationalistische guerrillastrijders aan besprekingen over de onafhankelijkheid van het gebied.

Een en ander gebeurde op de multiraciale constitutionele besprekingen in Windhoek. De blanken die de Zuidafrikaanse regering vertegenwoordigden, knikten instemmend toen de kleurlingen voorstelden dat er vóór eind 1978 vrije verkiezingen worden gehouden onder toezicht van VN-waarnemers. Tot dan toe had de Zuidafrikaanse overheid niets willen weten van inmenging van de VN in Zuidwest-Afrika.

Mexico rolt komplot op

MEXICOSTAD - De Mexicaanse politie heeft dinsdag bekendgemaakt dat zij een samenzwering door de "communistische liga van de 23ste september" heeft opgerold. De bedoeling was geweest bomaanslagen op landsgebouwen en banken te plegen aan de vooravond van president Luis Echeverria's "troonrede" vandaag.

Bijzonderheden over de beraamde aanslagen werden bekend met de aanhouding van drie mannen en een vrouw na een vuurgevecht op vorige week zaterdag, aldus de politie.

De vrouw, Consuelo Idalia Banos, heeft het commando overgenomen over de agressieve "rode brigade" van de communistische liga van de 23ste september, nadat haar leider, David Jimenez Sarmiento, in augustus in een vuurgevecht met de politie om het leven was gekomen.

NEW DELHI - Het Indiase leger heeft voor het eerst een vrouw gepromoveerd tot generaal-majoor. Het is de 57-jarige mevrouw G.A.Ram, die het bevel gaat voeren over de medische troepen van het Indiase leger.

Ex-bankdirecteur pleegde bankroof

TEL AVIV - De Israelische politie heeft de 51-jarige exbankdirecteur Josef Epstein opgepakt. De man wordt ervan verdacht, samen met zijn vrouw, zijn zoon en nog zeven medeplichtigen, de grootse bankroof sinds 28 jaar in Israel te hebben gepleegd.

Bij de bankroof, in de discount-bank van de stad Ramat-Gan, ten noorden van Tel Aviv, verdwenen acht maanden geleden geld en papieren ter waarde van verscheidene miljoenen Israelische ponden. Epstein was zeven jaar geleden al eens tot zes jaar gevangenisstraf veroordeeld wegens verduistering bij een bank.

Overval op rechtbank

BERGAMO - Het "gebruikelijke doelwit" - zoals bank en postkantoor - latend voor wat het is, hebben dieven de kluis van de rechtbank in het Italiaanse Bergamo geleegd. Zij maakten zich meester van "het voorwerp van menig misdrijf" dat daar lag opgeborgen en een waarde van ca twee miljoen gulden Ant. vertegenwoordigde.

Na met een thermische lans de deur van de kluis te hebben geopend, legden de overvallers de hand op onlangs door de politie in beslag genomen verdovende middelen, pakketten bankbiljetten die gediend hadden als losgeld voor de vrijlating van twee ontvoerde industrielen, gestolen sieraden enz.

Volgens de politie moeten de daders, van wie elk spoor ontbreekt, zeer goed op de hoogte zijn geweest van de inhoud van de kluis.

Wederom inbraak bij firma Kan

ORANJESTAD — Gisternacht is opnieuw een inbraak gepleegd in de juwelierszaak van KAN aan de Nassaustraat. Ook ditmaal kwamen de inbrekers vermoedelijk via het dak het pand binnen. De voorlopige schatting van gestolen horloges, ringen, kettingen etc., bedraagt honderdduizend gulden.

Dit is de derde inbraak in een juwelierszaak binnen vijf maanden. De andere twee zaken werden niet opgelost. Mede oorzaak hiervan zou zijn de onderbezetting van het politiekorps op Aruba.

SLA-leden veroordeeld

LOS ANGELES - William en Emily Harris, leden van het Symbionese bevrijdingsleger (SLA) zijn dinsdag in Los Angeles wegens een gewapende roofoverval, ontvoering, autoen winkeldiefstal, gepleegd in 1974, veroordeeld tot een straf die luidt elf jaar tot levenslang. Dat betekent dat de 31-jarige Harris en zijn 29-jarige vrouw minstens elf jaar in de gevangenis moeten zitten voordat ze in aanmerking komen voor vrijlating op erewoord. Na het delict, waarbij ook Patricia Hearst betrokken was, slaagde het echtpaar erin 16 maanden uit de handen van de justitie te blijven, samen met Hearst, die in januari zal worden berecht op dezelfde aanklacht plus zes gevallen van bedreiging met een dodelijk wapen.

Gaddafi: Sadat speelt met vuur

PARIJS. — De Libische leider Moemmar Gaddafi is van mening dat de Egyptische president, Anwar Sadat, „met vuur speelt". In een vraaggesprek met het Franse dagblad Le Monde zei hij verder op de vraag of hij gelooft dat Sadat van plan is oorlog te voeren, dat hij nog niet weet of president Sadat „bluft of niet".

Gaddafi noemde Sadat een gek, wiens „oorlogsgeschreeuw door niets gerechtvaardigd is, tenzij dit bedoeld is om de kritieke toestand in zijn eigen land te verhullen".

Hij zei dat Sadat zijn „hysterische verklaringen" versterkt terwijl hijzelf daarentegen steeds „uiterst beleefd" tegen Sadat was geweest. Talrijke oorlogen in de geschiedenis zijn volgens Gaddafi op grond van verkeerde berekeningen ontstaan. De verovering van Libië is geen gemakkelijke zaak. „Ons volk verdedigt niet alleen een vaderland, maar ook een revolutie die waardigheid en welvaart bracht".

In geval van oorlog zou Libië natuurlijk op de solidariteit van Algerije kunnen rekenen. Zijn land geniet verder een „enorm vertrouwen" bij de Arabische volksmassa's van de Atlantische Oceaan tot de Perzische Golf".

New Look

DEZE MAAND staan er een aantal belangrijke wijzigingen op het programma op het gebied van de toeristenindustrie van Curaçao. In de eerste plaats veranderingen in de managements van drie grote hotelbedrijven Intercontinental, Holiday Inn en Flamboyant Sands die nu Plaza hotel, Curaçao Holiday Inn en Princess Isle hotel heten. Plaza zal geexploiteerd worden door Canadian Pacific, een gerenommeerde maatschappij met ruimschootse ervaring op dit gebied. Princess Isle krijgt een groep Amerikaanse managers met nog geen enkele hotelervaring maar met een aantal garanties die zo op het eerste gezicht waterdicht lijken en Holiday Inn behoudt wel de naam van de Amerikaanse hotelfabriek met als hoofdkwartier Memphis maar zal voorlopig worden geleid door de groep Antillianen die met zoveel succes al jaren het casino beheren en sinds kort ook eigenaar zijn van Curaçao Real Estate.

Dat het aflopen of afkopen van bestaande contracten en de aflossing van de wacht voor wat betreft de exploitanten gevolgen heeft gehad voor het in deze sector werkzame personeel is duidelijk. In diverse studies was er op gewezen dat de Curaçaose hotels voor wat betreft het personeel een overbezetting hadden en door de in de afgelopen jaren sterk gestegen loonkosten was deze bezetting en te zware last geworden voor de exploitanten. Dat met minder mensen toch redelijke resultaten kunnen worden bereikt — en in sommige gevallen zelfs betere dan voorheen, door de grotere inzet van het overgebleven personeel — is gebleken bij hotels die in de maanden welke achter ons liggen reeds personeel hebben laten afvloeien. Zaak is nu met de verwachte gunstige kamerverkoop in het komende seizoen aan de buitenlandse gasten zo'n

(Men leze verder op pag. 3)

Vandaag

Mr. A. DONNER ...uitgebreid rapport...

DE AMIGOE besteedt vandaag ruime aandacht aan het rapport van de commissie Donner en de rol van prins Bernhard in de Lockheed-affaire. In een extra bewaarkatern (paginas I - VIII) wordt een uitvoerig excerpt gepubliceerd van het rapport van de drie waarover de laatste dagen zowel in Nederland als internationaal druk is gediscussieerd.

Verder in deze editie:

Inspirerend concert van Salsbach Quintet

Op Bonaire geen "loop" naar culturele uitingen

Bij de foto v.l.n.r.' Jacobo Colina, Rudy Cijntje, drum. Ramon Penzo, Ced Ridderplaat, Angel Salsbach en aan de piano Edsel Provence.

KRALENDIJK — Misschien mede als gevolg van een te summiere uiteenzetting aan de pers waren er slechts 50 toehoorders gekomen naar het feestconcert van het C.C.B op zaterdagavond j.l., dat gegeven werd door het Salsbach Quintet in het jeugdhuis Jong Bonaire. Men moest volstaan met de mededeling dat het programma van Carifesta, **dat in premiere** ging op Jamaica, hier gebracht zou worden, zonder verder de inhoud hiervan aan te duiden.

Het is werkelijk te betreuren dat er op Bonaire geen ,,loop" is naar culturele manifestaties en we geloven werkelijk dat in dit opzicht Bonaire ook achter is. Het Salsbach Quintet heeft een avondvullend programma gebracht op niveau. Rond negen uur, ruim over tijd, in de hoop dat er alsnog mensen zouden komen, nam het programma een aanvang en sprak Shon Ma Carolina een welkomswoord tot de aanwezigen en de leden van het Salsbach Quintet. Vervolgens gaf de heer Angel Salsbach een ampele uiteenzetting over het ontstaan en de groei van de muziek op de Nederlandse Antillen. De meest oorspronkelijke muziek dateert uit de tijd van de indianen, alhoewel daar maar heel weinig van bekend is.

Daarna kwam met de slaven ook de primitieve Afrikaanse muziek naar de Antillen, en ontstonden er twee klassen; de eerste de muziek van de onderdrukte slaaf **geimporteerd uit** Afrika, en de tweede de muziek voor de slavenmeesters, de salonmuziek **geimporteerd uit** Europa. De eerste klasse produceerde muziek die afgestemd was op de werkzaamheden van de slaven en dit werk begeleidde zoals het malen van mais, en de tweede klasse produceerde muziek, zoals cuadrilla, uit Frankrijk, mazurka en polka uit Polen tot ontspanning en de vermaak van de rijken.

Langzamerhand zijn deze twee klassen nader tot elkaar gekomen en in elkaar overgegaan en is de Antilliaanse muziek ontstaan. Hiervan werden via de tape en geluidversterker opnamen weergegeven, die door de inspanning van Elis Juliana en Paul Brenneker behouden zijn gebleven.

Hierna volgt de tijd van de commerciele muziek, waardoor de kwaliteit achteruit is gegaan. Men probeert steeds meer de Amerikaanse en Nederlandse muziek te imiteren. Toch rijst daar verzet tegen en zo'n tien jaar geleden begon men opnieuw te zoeken naar het eigene zoals het componeren van muziek bij Eucharistievieringen; de tambu kreeg weer een plaats alhoewel met heel veel problemen, terwijl hiervoor een grote meesterschap wordt vereist. Er komen folkloristische groepen en er wordt gewerkt aan het componeren van kindermuziek in het Papiamento. Dit wordt ook nagestreefd in de poezie.

Een herbronning en bovendien een zoeken naar eigen identiteit b.v. in Tochie en Tuia door Pacheco Domacasse. De volgende etappe is om de muziek te gebruiken als wapen in het verzet tegen het bestaande systeem en om een ander systeem te introduceren.

Vervolgens gaf de heer Edsel Provence een uitleg van de structuren van de Antilliaanse muziek in de wals, mazurka, polka **cuadrilla** en de tambu, die later tumba is geworden. Een instructief en zinvol geheel.

Na deze ampele uitleg, die on eveer een uur duurde namen all spelers de instrumenten ter hand en met vocale medewerking van Ced Ride speelden Jacobo Colina, trompet, Rudy Cijntje, saxofoon, drum, Ramon Penzo, bas Angel Salsbach en piano Edsel Provence enkele **composities** zoals ,,Mainta ora mi **lanta"** en ,,Mariposa". Daarna werden zonder trompet en saxofoon specimen gebracht van andere soorten ritmen in de muziek, zoals ,,Bini sociale zaken" Pam en Buchi Fiel, een tambulied op moderne wijze gebracht.

De zaal genoot in stilte en met volle teugen. Na de pauze rond kwart voor **elf** kwamen twee composities aan bod t.w. ,,Opstand van de slaven" geschreven door Angel Salsbach en Apatia, geschreven door Edsel Provence, waarin het meesterschap van deze Antilliaanse artisten ontwijfelbaar naar voren kwam. Men had de beste wijn tot het laatste bewaard. De compositie Slavenopstand, die uit vier delen bestond, is een oud en misschien voor velen afgezaagd verhaal, dat op bewonderenswaardige wijze tot nieuw leven werd gebracht door deze muzikale vertolking. Dit moet zeker ook indruk gemaakt hebben in Kingston Jamaica, evenals Apatia. Dit laatste was geinspireerd op de apatische mentaliteit van de Antilliaan als gevolg van het eeuwenlange kolonialisme, dat de mens ,,gevoelloos, wezenloos heeft gemaakt en uitgeblust heeft", niet meer in staat tot initiatieven. Twee waardevolle composities, die zeker geschiedenis zullen maken in de ontwikkeling van de Antilliaanse muziek.

AGENDA CURAÇAO

Scherpenheuvel z/n
Postbus 577
Telefoon 37200
Giro 44000

ABONNEE-SERVICE

Verzoeken om nabezorging en melding van klachten bij de bezorging tel. 37270 maandag tot en met vrijdag tot 18.00 uur en zaterdag tot 17.00 uur.

ABONNEMENTEN

Aanvragen abonnementen en opgave adreswijzigingen: tel. 37200.

INCASSO

Betalingen kunnen plaatsvinden via de incasseerder of per bank of giro (44000).

ADVERTENTIES

Informaties over tarieven e.d. tel. 37200.

CINE-TRUCK: Hedenavond te Sta Helena en morgenavond te Jandoret.

WIT-GELE KRUIS: kantoor Santa Maria nr 17, tel.: 82947, kantoor geopend van 07.30 tot 12.00 uur en van 13.30 tot 17.00 uur; zuster Kuyt neemt waar van 06.00 tot 07.30 uur op tel.: 37160; van 17.00 tot &«.00 uur zuster Martha, tel.: 88399.

BOTICA'S (nachtdienst):
OTRABANDA: Coromoto, tel.: 23241; PUNDA: Bolivar, tel.: 13929.

DONDERDAG

DIVERSEN
LUCHTPOSTSLUITING: 10.00 voor New York; 13.30 voor Europa-postkantoor; 11.00 voor Europa - hulppostkantoor Plesman luchthaven. (Sluiting van aangetekende stukken en postpakketten één uur vóór postsluiting).

MOBIELE BANK: 09.00-09.45 te Buena Vista oost; 09.45-10.30 te Santa Maria t/h kerkhof; 10.45-11.30 te Seroe Fortuna/Steenkoraal; 11.30-12.30 te Buena Vista (Westzijde) t/h rk. school; 14.00-15.00 te Brievengat t/h BC; 15.00-15.45 te Zuid Bonam.

DOCUMENTATIE-CENTRUM VOLKSKUNST: ,,Zikinza : geopend op werkdagen van 08.00 tot 11.30 en van 14.00 tot 16.30 uur - Roodeweg 7A.

OPENBARE LEESZAAL EN BIBLIOTHEEK
UITLEENBIBLIOTHEEK EN STUDIEZAAL (Joh. van Walbeeckplein 13): maandag, woensdag en vrijdag van 10.00 tot 12.00 en van 14.00 tot 20.00; dinsdag van 14.00 tot 20.00; donderdag gesloten; zaterdag geopend voor publiek van 09.00 tot 12.00 uur.

JEUGDBIBLIOTHEEK (Joh. van Walbeeckplein 6): maandag, woensdag en vrijdag van 10.00 tot 12.00 en van 14.00 tot 18.00; dinsdag van 14.00 tot 18.00 uur; donderdag gesloten voor het publiek; zaterdag geopend van 09.00-12.00 uur.

WETENSCHAPPELIJKE BIBLIOTHEEK: openingstijden van maandag, dinsdag, woensdag en vrijdag van 09.00 tot 12.00 en van 14.00 tot 18.00 uur; donderdag van 09.00 tot 12.00 en van 14.00 tot

TENTOONSTELLING GALLERY RG (Keukenstraat 20B): openingstijden van maandag t/m zaterdag van 10.00-12.00/16.00-17.30 uur; donderdag de gehele dag gesloten.

BUR. VOOR LEVENS- EN GEZINSMOEILIJKHEDEN (Pietermaai 23, tel.: 12358 en 12473) openingstijden: maandag t/m vrijdag van 07.30-12.00/13.30-17.00 uur.

ROTARY: 12.30 bijeenkomst hotel Curacao Int. (penthouse) Spreker: J.E. Stuart; OND.: KAE.

TELECURAÇAO

16.30 professor Moffet; 16.55 kinderuurtje; 17.34 mundo de juguete; 18.20 pa un Corsow mas feliz; 18.30 TeleCuracao presents; 18.44 dept. relaciones publico; 19.00 paloma; 19.55 nieuws ned.; 20.00 Hawaii-five-O; 21.00 wild wild world of animals; 21.30 21.30 Phyllis; 22.00 nieuws pap.; 22.25 Cult. en Opvoeding; 22.55 whickers world.

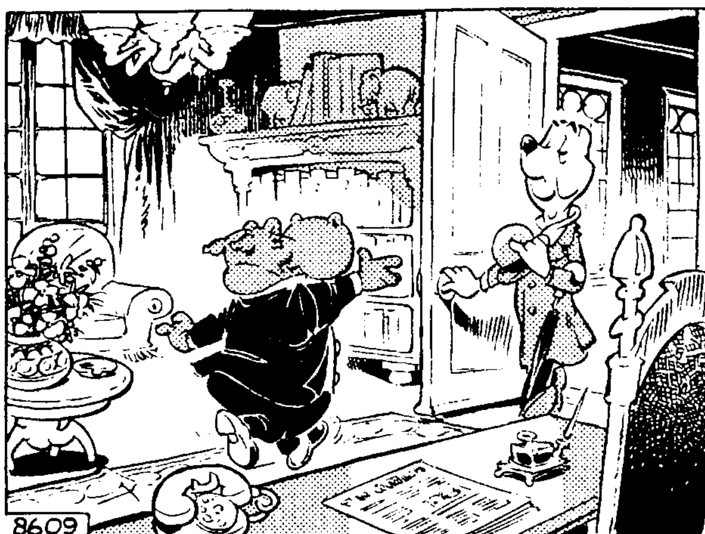
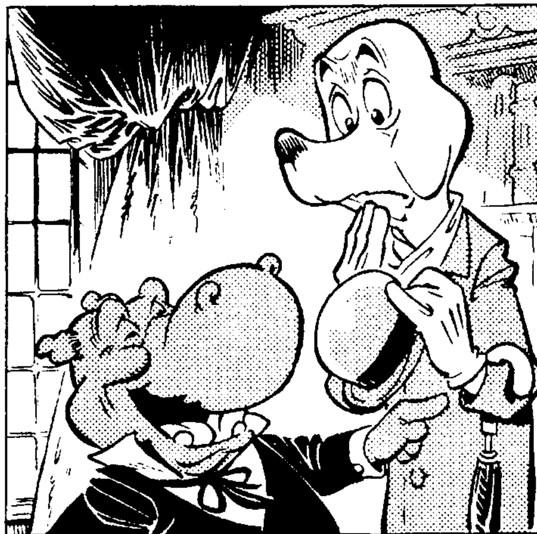
Agenda Bonaire

CORRESPONDENT: W. van der Hoeven, Bernhardweg 6B, tel.: 8051.
BEZORGING: Entrejol 153A, tel.: 4222.
POLITIE: 8000.
HOSPITAAL: 8350 of 8445.
BRANDWEER: 8222.

DIVERSEN
SCHAAKCLUB BONAIRE: 20.00 schaken - BC Nikiboko.

DONDERDAG
DIVERSEN
OPENBARE BIBLIOTHEEK: van maandag t/m vrijdag open van 08.00-12.00/15.00-18.00 uur.
BON. MUSEUM (oude politiewacht): openingstijden: maandag, woensdag en vrijdag van 08.00-12.00 en zaterdag van 09.00-13.00 uur.
SPEELTUIN: maandag t/m vrijdag van 16.30-18.00 uur geopend voor kinderen van 4-12 jaar.
BIBLIOBUS: te Ludovicusschool.
LUCHTPOSTSLUITING: 15.45 voor aangetekende stukken; 16.00 voor gewone stukken - voor Curaçao en Aruba - postkantoor Kralendijk. (N.B.: Alle post, bestemd voor het buitenland, gaat via Curaçao.)

HEER BOMMEL EN DE ZONNIGE KIJK

Toen de heer Steenbreek de kamer binnenkwam, trad de burgemeester hem met uitgestoken hand tegemoet. "Ik weet waar u over komt praten", riep hij hartelijk uit. "Geldzorgen en zo. Ja; wij hier in Rommeldam volgen de ontwikkelingen op de voet, zoals u merkt. Bezorgdheid over de ontwikkeling, nietwaar? Nou, ik geloof, dat ik een uitweg uit de zorgen weet. Gaat u toch zitten". De ander bleef echter staan. "Uitweg uit de zorgen?" herhaalde hij koeltjes. "Onmogelijk!" "Oho!" riep de magistraat. "Zeg dat niet. We hebben hier iemand in ons midden, die goud kan maken!" "Bah," zei de secretaris verachtelijk. "Dat zou de overheid wel willen! Met sprookjes komen we niet uit de huidige atrofie, geachte heer! Ik zou die goudmaker wel eens willen zien. Ha!" "U kent hem wel", hernam de heer Dickerdack. "Het is Bommel!" Er kwam een grote verandering over de bezoeker. "OBB?" prevelde hij opschrikkend. "Dat verandert de zaak. Goud maken is onzin. Maar als het OBB is, die hier achter zit.. Het ragfijne spel van deze manipulant is maar al te bekend! Hierover zal ik rapport uitbrengen. Goede morgen". Er met deze woorden verliet hij het vertrek.

Project voor technische school overhandigd

KRALENDIJK — Papa Statia, voorzitter van de stichting scholengemeenschap Bonaire en Evert Piar, lid van dezelfde stichting hebben woensdagmorgen aan de heer van de Wolf, in aanwezigheid van minister Minguel Pourier het projectdossier van de Technische afdeling van de stichting Scholengemeenschap aangeboden. Ook de samensteller van het dossier Ing. C. Wilson van bureau plan D. 2 was bij de overhandiging aanwezig. Voor dit miljoenenproject is een grote bijdrage geleverd door de heer Everts uit Nederland. Zijn aanbevelingen zijn voor het grootste gedeelte in het dossier verwerkt. De nieuwe technische afdeling komt ten N.O. van het Scholengemeenschap complex te staan.

Wnd. gezaghebber dankt voor zorg koraalriffen

KRALENDIJK — Waarnemendgezaghebber H. Beukenboom heeft naar aanleiding van de brief van de heer Pieter A. Huyghes van Teach Tour Diving, waarin hij klaagt over de schade aangericht aan het rif door de barge van Raymond Construction N.V., de heer Huyghes bedankt voor zijn zorg voor het koraal van Bonaire.

Hij schrijft verder dat hij bovenstaande onder de aandacht van de havenmeester heeft gebracht, die Raymond zal verzoeken een betere ankerplaats op te zoeken.

Pater Erkamp coordinator van KVP-hulp

KRALENDIJK — Tijdens het recente bezoek van het tweede kamerlid Piet van Zeil aan de Antillen zijn er op alle eilanden commissies gevormd, die een bestemming moeten zoeken voor fondsen die door de katholieke volkspartij in Nederland beschikbaar worden gesteld voor particuliere ontwikkelingshulp. De coordinator van deze hulp op de Antillen is Pater Erkamp, die als vicaris van het bisdom regelmatig alle eilanden bezoekt. Op Bonaire hebben zitting in de commissie de heren Henri Tore, Walter Booi en H. Linkel. De Curaçaose commissie bestaat uit Frater Aurelio pater Jozefa en mevrouw van Dal. De Heer Tore deelde desgevraagd mee, dat het over projecten gaat die niet uit het meerjarenfonds bekostigd worden, een voorbeeld zou kunnen zijn de aanleg van een zwem instructiebad daar een enquete in 1970 liet zien dat 73% van de schoolgaande jeugd niet kon zwemmen.

Cova op de bres Curaçaose lerarenopleiding

INSTITUTEN EVEN GOED ALS NEDERLAND

VLC hekelt beurzenbeleid

WILLEMSTAD — "Het beurzenbeleid zoals dit gehanteerd wordt door de verschillende instanties is tegen het belang van een gezonde ontwikkeling van ons onderwijs. Het is belachelijk dat er bijna 50 beurzen gegeven zijn om naar Nederland te gaan om op een lerarenopleiding te gaan studeren, terwijl wij hier zelf zo'n instituut hebben, dat minstens even goed is als dat in Nederland". Tot deze conclusie kwam de voorzitter van de Vakbond van Leerkrachten Curacao, VLC, Errol Cova, vanmorgen in een telefonisch vraaggesprek met de Amigoe.

Volgens Cova gebruikt Nederland het argument dat grondwettelijk iedere rijksburger het recht heeft een beurs aan te vragen. Dit wordt door de VLC in geen geval bestreden. Wel vindt de vakbond dat het zo moet zijn dat beurzen gegeven moeten worden aan de Antillianen om in eigen land te studeren, indien de mogelijkheden hiertoe bestaan. De VLC wil dan ook dat de centrale regering op korte termijn stappen onderneemt om Den Haag ervan te overtuigen dat voor bepaalde richtingen de Antillen zelf onderwijsinstituten hebben en dat de beurzen gegeven moeten worden opdat men hier kan studeren. De studenten bevinden zich dan in eigen land waar zij uiteindelijk zullen werken, aldus Cova.

Cova: „Bovendien kan door zo'n beleid over enkele jaren voor wat betreft de benoemingen op de scholen van voortgezet onderwijs een en ander in een chaos resulteren". Hij voegde eraan toe dat door zo'n beurzenbeleid wij leerkrachten krijgen uit Curacao en uit Nederland. Dit heeft tot gevolg dat er moeilijkheden in de planning kunnen komen. Hij merkte op dat het Curacaose bestuurscollege wijselijk heeft besloten geen beurzen te geven voor de Lerarenopleiding in Nederland.

Volgens Cova moet het zelf zo worden dat er beurzen beschikbaar worden gesteld om in eigen regio te studeren, indien de mogelijkheden zich daartoe voordoen. Het beurzenbeleid en ook de invoering van Papiamento in de eerste klassen van het basisonderwijs zullen ook centraal staan op de agenda wanneer de vakbond onderdag een gesprek heeft met minister mej. Faustina Frank van Onderwijs.

De vakbond heeft maandag jl een gesprek gehad met Onderwijsgedeputeerde Willy Franco. Gesproken werd over de invoering van het Papiamento op de basisscholen; de lerarenopleiding e.d. Voor wat betreft de invoering van het Papiamento zei Cova, dat de minister van Onderwijs, mej Frank, de belofte heeft gedaan om een beslissing te nemen omtrent de spelling waardoor voorkomen wordt dat er verschillende spellingen voor de eilandgebieden zouden komen. De beslissingen omtrent de spelling en een algehele planning zijn dan voorwaarden voor een verantwoorde invoering van het Papiamento op de basisscholen.

De VLC heeft nog steeds hieromtrent niets vernomen van minister Frank. Men hoopt echter dat men donderdag wel de nodige informaties zal krijgen over dit punt. De vakbond zal zich daarna en volgens Cova ook het BC gaan beraden over de vraag wat er gedaan moet worden.

De vakbond en het eilandgebied zijn van mening dat ieder schooljaar de kinderen benadeeld worden met Nederlands als voertaal in de eerste klassen van het basisonderwijs. De onderwijsvakbond is van mening dat de indruk gewekt wordt dat vooral bij de centrale regering de ernst van deze zaak niet wordt ingezien. De VLC heeft tijdens het gesprek met gedeputeerde Franco kunnen constateren dat met de lerarenopleiding AVO (Algemeen Voortgezet Onderwijs) gestart is.

Ook is gesproken over het kosteloos kleuter-basis en buitengewoon basis onderwijs waarbij de VLC haar verontrusting heeft uitgesproken over het feit dat het Protestants christelijk onderwijs nog steeds een „fixed" bedrag aan schoolgeld vraagt. Volgens gedeputeerde Franco zijn er besprekingen gaande met dit schoolbestuur. De mogelijkheid zit erin dat ook het Protestants schoolbestuur dit zal accepteren.

De VLC hoopt dat dit inderdaad het geval zal zijn zodat ieder kind dat onderwijs kan krijgen waarop het recht heeft zonder onderscheid van godsdienst, kleur, ras of inkomen van de ouders. Tot slot zei Cova dat de vakbond eind september een algemene ledenvergadering zal uitschrijven voor het kiezen van een nieuw bestuur.

WILLEMSTAD — In het restaurant van Rust en Burgh heeft gezaghebber mr O. Martina gistermiddag tijdens een lunch de NAPRA-week in het kader van de viering van het derde lustrum officieel geopend.

Nadat mevr. Mavis De Lannoy de speciale gasten t.w. premier J. Evertsz, gezaghebber Martina en de gedeputeerde Don Martina had verwelkomd, hield NAPRA-voorzitter Ernst Oehlers een toespraak waarin hij de gang van zaken binnen de NAPRA in de afgelopen 15 jaar memoreerde. Gezaghebber Martina die wees op de prestatie van de NAPRA om in een land waar het begrip public relations nauwelijks bekend was vijftien jaar geleden, toch te komen tot vruchtbare resultaten, las een oorkonde voor waarmee de NAPRA-week officieel een aanvang nam. Vanmorgen vond er een kranslegging plaats bij de graven van overleden NAPRA-leden, terwijl op het middaguur een bezoek werd gebracht aan de drukkerij van Rotaprint n.v. te Scherpenheuvel waar de Amigoe gedrukt wordt.

Drie maanden voor poging tot doodslag

WILLEMSTAD. — In de zaak waarin een Dominicaanse vrouw haar Curaçaose man met een mes stak omdat — zoals hij zelf naar voren bracht — zij zich zelf en haar zoon tegen haar echtgenoot wilde verdedigen is vanmorgen eindelijk uitspraak gedaan. De zaak werd twee keer uitgesteld. Rechter mr K. J. van Douwen achtte poging tot doodslag bewezen. De opzet tot doden bij het pakken van het mes en het steken in de arm vond hij echter niet bewezen. Tijdens het toebrengen van de tweede steek in de zij moet verdachte wel aan het doden van haar man hebben gedacht was de mening van de rechter. Hij achtte voorwaardelijke opzet in het tweede geval bewezen en verwierp het beroep op noodweer door advocaat mr J. F. N. Winkel gedaan. In de strafmaat hield hij verder rekening met het feit dat beklaagde op Curaçao een blanco strafkaart had en dat er met het slachtoffer een slechte huwelijksverhouding bestond. Het slachtoffer die zijn eerste vrouw, ook een Dominicaanse, had vermoord, had zijn tweede vrouw verschillende keren bedreigd en beledigd. De rechter achtte een straf van drie maanden met aftrek vanaf 21 juni voldoende. De officier had 12 maanden waarvan twee voorwaardelijk geeist.

Mgr. Ellis naar cursus te Lima

WILLEMSTAD — De bisschop van Willemstad, mgr. W. Ellis zal van 4 tot en met 22 september deelnemen aan een cursus voor vertegenwoordigers van de Bisschoppenconferenties van Latijns Amerika welke in Lima (Peru) zal worden gehouden. Na zijn terugkeer uit Lima verblijft mgr. Ellis tot en met 27 september op Aruba voor vormen. Van 30 september tot en met 4 oktober gaat mgr. Ellis voor vormen naar Bonaire. Gedurende zijn afwezigheid zullen alle aangelegenheden betreffende het bisdom worden afgehandeld door de vicaris-generaal pater M. Brada o.p., pastorie Pietermaai.

VLC helpt vluchteling

WILLEMSTAD — **De onderwijsvakbond VLC heeft de Chileense vluchteling Iverson die uit zijn land gevlucht was en drie weken op Curacao verbleef geholpen een veilig toevluchtsoord te vinden. De balling is gisteravond naar Noorwegen vertrokken waar hij zal worden opgewacht en verder geholpen zal worden. Dit heeft de voorzitter van de VLC, Errol Cova de Amigoe vanmorgen desgevraagd meegedeeld.**

Volgens de heer Cova heeft de VLC de heer Iverson geholpen daar de vakbond principieel tegen alle militaire en fascistische praktijken in Zuid-Amerika is. De vakbond werd onlangs benaderd en heeft besloten de man te helpen. De heer Iverson werd verleden week door de Immigratie ontboden. Dit in verband met een krante-bericht.

Hij werd door de VLC naar het Immigratiekantoor vergezeld. De onderwijsvakbond heeft toen gesproken met de functionaris die bij de Immigratie daarmee belast was.

De VLC heeft lof over de wijze waarop de betrokken functionaris de zaak heeft behandeld.

Eis vier jaar voor inbraak bij Officier

WILLEMSTAD — **Procureur-generaal mr. L. Nahr heeft gistermorgen in de beroepszaak tegen de verdachte J.M. een gevangenisstraf van vier jaar geeist in verband met de inbraak en de vernielingen in de woning van officier van Justitie mr. Van Riemsdijk. In eerste aanleg was J.M. veroordeeld samen met de mededader R. tot gevangenisstraffen van twee jaar en een jaar en negen maanden, nadat mr. Stugger een straf van een jaar en negen maanden had geeist.**

Mr. Nahr bracht gisteren naar voren dat de zwaardere straf door hem geeist niets te maken had met het feit dat het ging om de heer Van Riemsdijk persoonlijk. Maar uit de manier waarop de verdachten te werk waren gegaan bij de inbraak, waarbij o.m. kostbare stukken werden vernield, kan volgens de p.g. geconcludeerd worden dat er duidelijk sprake was van wraakneming.

Officier Van Riemsdijk had eerder een gevangenisstraf van zes jaar geeist tegen J.M. wegens verkrachting van een Nederlandse dame.

Verdediger mr. Braam bracht in zijn pleidooi naar voren dat mr Van Riemsdijk geen extra bescherming verdient maar gezien moet worden als elke andere burger. Hij vond dat een geval van inbraak daarom niet zwaarder bestraft moest worden alleen maar omdat deze had plaatsgevonden in de woning van de Officier van Justitie.

Het Hof zal over twee weken uitspraak doen.

Acht mnd. voor brandstichting

WILLEMSTAD. — De rechter in eerste aanleg mr F. P. Sinia heeft vanmorgen uitspraak gedaan in de brandstichtingszaak tegen V.S. een ambtenaar met een lange staat van dienst. Aanleiding tot de brandstichting was een waterruzie met familieleden. Advocate mr Josephine Trinidad had aangevoerd dat de brandstichting van haar client alleen verklaard kon worden door het luchten van opgekropte frustraties die ontstaan waren door een niet verwerkte scheiding van verdachte. Rechter Sinia vonniste acht maanden gevangenisstraf tegen S. waarvan drie maanden voorwaardelijk met een proeftijd van twee jaar en aftrek van voorarrest. De eis was tien maanden waarvan twee voorwaardelijk.

WILLEMSTAD — Drie verdachten, de 21 jarige R.J. en twee Dominicaanse vrouwen zijn door de politie gisteren aangehouden wegens diefstal van respectievelijk heling van juwelen. De juwelen werden ontvreemd uit een woonhuis aan de Cassandraweg in de nacht van vrijdag op zaterdag.

Op de vrouwen werden twee gouden kettingen en een gouden armband afkomstig van deze inbraak gevonden. Alle drie de verdachten werden ingesloten.

WILLEMSTAD — Verschenen is deel 1 van "Caribbean Tourism", the Economic impact of tourism, uitgegeven door de Caribbean Tourism Research Centre, te Mer Vue, Marine Gardens, Ch. Ch., Barbados, West Indies. Een exemplaar kost $ 5,— (Barbados) en belangstellenden kunnen dit direct bij de C.T.R.C. bestellen, aldus een persbericht van het Curaçaos Toeristen Bureau.

Radio Holland breidt uit

WILLEMSTAD - In het kader van verdere uitbreiding van de activiteiten van Radio Holland in Zuid-Amerika is recent opgericht op Curacao een offshore maatschappij onder de naam Radio Holland International. Deze maatschappij heeft o.m. tot doel de activiteiten van Radio Holland in Zuid-Amerika verder uit te breiden en de bestaande vestigingen in Venezuela - Suriname en Brazilie te steunen d.m.v. technische en commerciele bijstand.

Naar de directeur van deze nieuwe Antilliaanse offshore company de heer J. Andriessen, mededeelde, kan door de coordinerende functie van R.H.I. een slagvaardig en efficient beleid worden gevoerd bij de verdere uitbreidingsplannen van Radio Holland in dit werelddeel. Het bedrijf is inmiddels lid geworden van COMAR, een internationale organisatie op het gebied van Marketing en Research t.b.v. marine electronics welks lidmaatschap slechts openstaat voor een zeer beperkte internationale groep electronische servicebedrijven. Het is de eerste maal dat een Antilliaanse bedrijf tot Comar wordt toegelaten.

Jaloerse vrouw snijdt rivale

WILLEMSTAD — Tijdens een dansfeest in een vakbondsgebouw werd een vrouw door een jaloerse rivale met een scherp voorwerp gesneden. Een 20-jarige dame deed hiervan aangifte van mishandeling.

In het hospitaal werd vanmorgen een man met een steekwond binnengebracht. De man moest met spoed geopereerd worden, daar een van zijn longen vermoedelijk geperforeerd was. Het slachtoffer verklaarde tegenover de politie dat hij door een broer van een meisje aan wie hij 500 gulden had geleend was gestoken. Toen hij zijn geld wilde terughebben kreeg hij in plaats van zijn geld een messteek.

De zaak is in onderzoek.

Vonnissen in verkrachtingszaken: Achttien maanden en een jaar

WILLEMSTAD — Rechter in eerste aanleg mr F.R. Sinia heeft vanmorgen in twee verkrachtingszaken uitspraak gedaan. In de eerste zaak tegen E.R. vonniste de rechter 18 maanden met aftrek vanaf 20 juni 1976. R. werd schuldig bevonden aan verkrachting. Meer gegevens over deze zaak kon de Amigoe niet achterhalen. Zoals bekend mag de pers niet meer bij de behandeling voor de rechtbank van zedenzaken aanwezig zijn.

In de tweede zaak, tegen G.B., werd een straf uitgesproken van 12 maanden wegens wederrechtelijke vrijheidsberoving en poging tot verkrachting, met aftrek van de rijd in voorarrest doorgebracht vanaf 7 juli. Uit goede bron vernam de Amigoe dat het hier een poging tot verkrachting van een vijftienjarig meisje betrof. Het meisje stond te liften. G.B. nam haar mee in zijn auto en trachtte haar aan te randen. Dit lukte hem niet, waarna hij het meisje mishandelde. B. werd in deze zaak bijgestaan door advocaat mr J.A. van 't Hoog.

Voor steekpartij in stadhuis twaalf maanden

WILLEMSTAD. — De man S.C. die het stadhuis op stelten zette door zijn vrouw die van hem wilde scheiden in de gang van het stadhuis met een mes in de borst te steken, toen zij niet met hem naar huis wilde terugkeren, heeft vanmorgen een straf tegen zich horen vonnissen van twaalf maanden met aftrek van voorarrest, conform de eis van de officier. De man had tijdens de behandeling van de zaak gezegd dat hij juist zoveel van zijn vrouw hield en ten einde raad was geweest toen zijn vrouw weigerde met hem mee te gaan. De man had zijn vrouw meegenomen naar de rechtbank om haar te overtuigen dat zij nog niet gescheiden was. De vrouw was in de veronderstelling dat zij gescheiden was nadat zij alleen nog maar het zogenaamde inleidende verzoekschrift had ingediend. Toen op de griffie bleek dat de vrouw niet gescheiden was, gelastte verdachte haar onmiddellijk met hem mee te gaan. De vrouw weigerde dit, waarna hij haar in de gang van het stadhuis in de borst stak.

Commentaar New Look

(Vervolg van pag. 1)

goede service te verlenen dat zij graag weer terugkomen. Aruba en Sint Maarten leven voor wat de toeristenindustrie betreft al teren van deze „repeaters" en de enthousiaste verhalen van deze bezoekers na hun terugkeer betekenen meestal een veel betere en effectiever promotie dan de dure advertenties in buitenlandse bladen of via buitenlandse radio en t.v.-stations.

Het zijn onze mensen die het toerisme moeten „maken". De werknemers van het hotel, in restaurants, van taxis, op de luchthaven en in winkels. Maar ook de mensen op straat aan wie voor bezoekers om informatie wordt gevraagd. Wij gaan er prat op de beste scholen van de regio te hebben en drie, vier talen te beheersen. Laten wij er dan ook goed gebruik van maken in een sector van onze economie waaraan wij allen een positieve bijdrage zouden kunnen leveren. Het zou i.o. een slecht idee zijn indien die instanties welke thans miljoenen in het buitenland investeren aan propagandacampagnes om toeristen aan te trekken, ook een aanzienlijk bedrag zouden uitgeven om via lokale campagnes diegenen die de toeristen moeten ontvangen hier beter op af te stemmen. Venezuela waar Kamer van Koophandel en eilandsoverheid nu drie maanden intensief reclame gaan maken, doet dat bijvoorbeeld al jaren in eigen land.

De bevolking bewust maken van de waardevolle bezittingen die wij hebben die vaak zo dichtbij zijn dat wij ze niet meer zien en die wij zo „gewoon" vinden omdat ons er niet op gewezen wordt dat zij zo precieus zijn. En dat zijn behalve ons landschap, onze stranden, fauna en flora — waar nu gelukkig met plannen als het natuurreservaat St Christoffel eindelijk iets aan wordt gedaan — ook de monumentale landhuizen, de typische knoekoehuisjes, de rijkdom aan oude gebruiksvoorwerpen die op zich verhalen van onze historie, traditie en gewoontes maar waarvoor wij nauwelijks een ruimte hebben om ze te etaleren. Onze muziek die jarenlang in de hotels verdrongen is door goedkope Amerikaanse hits gezongen door tweederangs artiesten, terwijl onze eigen talenten staan te popelen om aan de beurt te komen. Ons volkstheater waarmee wij al zoveel lauweren hebben geoogst zowel lokaal als internationaal. Onze heerlijke gerechten die bij restaurants als Golden Star, Playa Forti en Parillada om er een paar te noemen in overvloed te verkrijgen zijn maar op de menu's van de hotels slechts sporadisch voorkomen. Onze sportevenementen die jaarlijks duizenden lokale bezoekers trekken — met daarbij de Amerikaanse „national pasttime" baseball — maar die bij de toeristen nauwelijks worden geadverteerd. De ideale omstandigheden waarmee watersport bedreven kan worden zoals zeilen, waterskieen, zeevissen en snorkelen, maar waarvoor aan de baaien geen of nauwelijks faciliteiten te verkrijgen zijn voor buitenlanders. Kortom allemaal zaken die wij in eigen hand hebben, maar die wij ongebruikt hebben laten liggen omdat de toeristenindustrie bij ons geregeerd werd door zetbazen van Amerikaanse hotelimperiums die uitsluitend kamers willen verhuren en casinos vol willen laten lopen, maar in feite geen enkele belangstelling hebben voor land en bevolking. Nu men toch „schoon schip gaat maken en met een blanco lei wil gaan beginnen, zou men met al deze facetten rekening moeten houden om niet opnieuw de fouten te begaan welke er in het verleden zijn gemaakt. Curaçao heeft een complete new look nodig voor wat het toerisme betreft. Een Curaçaos toerisme, geschikt voor Amerikanen, Venezolanen, Europeanen of wie dan ook, inplaats van een gesegmenteerd toerisme met aparte hokjes voor de diverse soorten van gasten al naar gelang hun land van herkomst. En dat Curaçaos toerisme behoeft niet eens zo'n ingewikkeldeopzet als velen wel denken, de mogelijkheden liggen er voor het oprapen, maar worden helaas nog niet benut............

Pa medio di esaki nos kier a gradici tur esnan cu a mustra nan atencion na ora di morto y entierro di nos estimada mama, ruman, suegra y wela

LUCIANA ODUBER-THIJSEN

Augustus, 1976.

Na nomber di
Fam. Juan Oduber
Fam. Joseph Oduber
Fam. Adolf Oduber
Fam. Annie Jonckhout-Oduber

Voor Uw Belangstelling bij de opening van ons Adviesbureau op 2 augustus j.l., hetwelk door ons ter zeerste geapprecieerd wordt, betuig ik mede namens mijn echtgenote, onze welgemeende dank.

Bedrijfseconomisch- en Belasting Adviesbureau

Drs. K. Angus

Paardenbaaistraat 8, Aruba
Telefoon 2106

LTD.

Hierdoor delen wij mede dat

DHR. STEVEN VAN ROMONDT

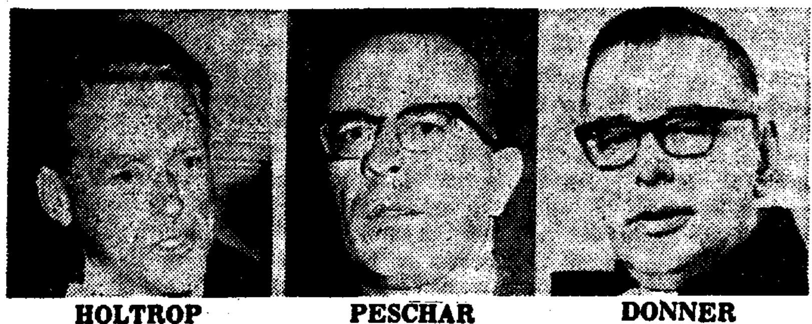
is benoemd tot Onderdirekteur van onze firma.

DIREKTIE
COMPRA LTD.

Amigoe

WOENSDAG 1 SEPTEMBER 1976

RAPPORT DONNER

HOLTROP PESCHAR DONNER

Nooit eerder is de hang naar openheid zo groot geweest als in deze tijd.

Zelden ook is een rapport, dat in opdracht van de regering door een commissie werd samengesteld, zo openhartig door een regering — daartoe gesanctioneerd door het parlement — vrijgegeven.

In die geest achten we het van belang dat zoveel mogelijk mensen gebruik kunnen maken van die openheid en dat zoveel mogelijk lezers zo snel mogelijk inzage kunnen krijgen in stukken die „in Haagse kringen" al algemeen goed zijn. Vandaar dat we op deze en de volgende pagina's het rapport-Donner [illegible] zijn geheel weergeven. In dat kader brengen we ook de complete verklaring van premier Den Uyl en enkele bijlagen uit het „Witboek".

Omdat het complete „witboek" 240 pagina's telt is het voor een dagblad onmogelijk alle bijlagen weer te geven.

We hebben derhalve moeten selecteren, niet alleen uit het oogmerk van wat echt van belang schijnt, maar ook vanuit wat mogelijk is binnen het raam van een pagina. Daarbuiten proberen we elders in de krant door middel van een samenvatting de context van ook andere bijlagen te vervatten. Voorts verwijzen we u naar drie artikelen, die we in deze situatie van belang achten en die u in de volgende pagina's aantreft:

— De geschiedenis van Oranje vol van crises;

— De onvermijdelijkheid van het lot van prins Bernhard;

— De commissie van drie werkte in stilte.

Daar waar men het teken (----) aantreft hebben wij delen van het rapport weggelaten.

nderzoek naar de juistheid van verklaringen over talingen door een Amerikaanse vliegtuigfabriek

PPORT VAN DE COMMISSIE VAN ONDERZOEK

n de Minister-President

Gravenhage, 12 augustus 1976

Ter voldoening aan haar opdracht biedt de Commissie van drie u hierbij exemplaren van haar rapport aan. Daarbij zijn gevoegd twaalf bijlagen t/m 6 en a t/m f) en vijf annexen (A t/m E).

Ter toelichting diene het volgende:

1. De omstandigheid dat de bronnen, waaruit de Commissie haar formatie heeft geput, ten dele vertrouwelijk of geheim zijn, brengt mee dat t al het u hierbij aangebodene voor mededeling aan anderen vatbaar is. zijn op de meeste stukken, die uit de Verenigde Staten werden vangen, de bepalingen van toepassing der op 29 maart jl. tussen de mmissie en het Amerikaanse Ministerie van Justitie gesloten ereenkomst betreffende procedures voor wederzijdse bijstand. Die kken mogen slechts worden gebruikt binnen de grenzen van de opdracht Commissie, te weten het uitbrengen van rapport aan de regering. De houd ervan kan dus onvoorwaardelijk aan u worden meegedeeld; doch dien de regering tot verdere verspreiding zou besluiten, dan zou daarvoor medewerking van het Ministerie van Justitie van de V.S. moeten worden krregen. Daartoe zijn door het Ministerie van Buitenlandse Zaken, in nenwerking met de Commissie, inmiddels de nodige stappen ndernomen.

In de tweede plaats zijn in de gedeelten betreffende het schaffingsbeleid van de Koninklijke Luchtmacht en de Koninklijke Marine gegevens verwerkt, welke werden ontleend aan stukken die ten partemente van Defensie als zeer geheim zijn geclassificeerd. nnisneming daarvan is dus aan de regels onderworpen, welke te dien nzien binnen de rijksdienst van toepassing zijn. Eventuele opheffing van geheim dient niet dan in overleg met het Ministerie van Defensie te chieden.

De Commissie heeft gemeend, dat ook deze vraag niet door haar, maar ze belemmeringen te moeten vestigen, in geval tot openbaarmaking, in lke vorm ook, van haar rapport zou worden besloten.

2. Het rapport met de bijlagen en annexen bevat alle informatie, welke inachtneming van de dikwijls vertrouwelijke aard van het onderzoek aan regering kon worden gegeven. Doch het is de vraag of al deze informatie h leent voor openbaarmaking.

De Commissie heeft gemeend, dat ook deze vraag niet door haar, maar or de regering dient te worden beantwoord. Teneinde u dit te gemakkelijken heeft zij de stof verdeeld over het eigenlijke rapport, de en de annexen[1]. Terwijl de genummerde bijlagen eenvoudig bij dit rapport behoren en in dezelfde mate openbaar dienen te worden gemaakt, vatten de met letters aangeduide bijlagen en annexen documenten en zonderheden waaraan, zoal enige, dan toch een meer beperkte spreiding zou kunnen worden voorbehouden. Aldus kan per stuk worden zien, of en zo ja op welke wijze, dit aan de Staten-Generaal meegedeeld dient te worden, dan wel voor nog bredere openbaarmaking geschikt is.

Onder dankzegging voor het in haar gestelde vertrouwen acht de Commissie het dienstig vast te stellen, dat zij met de uitbrenging van het hierbij gaande rapport haar taak als beëindigd beschouwt.

mr. A. M. Donner
dr. M. W. Holtrop
drs. H. Peschar

HOOFDSTUK I

Inleiding

De Commissie van drie werd ingesteld bij besluit van de Ministerraad van 9 februari 1976 teneinde een onderzoek in te stellen naar de juistheid van de verklaringen door de Lockheed-directeur de heer A. C. Kotchian uitgesproken in het Church Subcommittee on Multinational Organisations of the Committee on Foreign Relations van de Amerikaanse Senaat, volgens welke een hoge Nederlandse regeringsfunctionaris – daarmee werd, zo bleek al spoedig, de Prins der Nederlanden bedoeld – van Lockheed steekpenningen zou hebben ontvangen, welke beschuldiging door Z.K.H. in een verklaring aan de minister-president met nadruk was afgewezen.

Tot leden van de Commissie werden benoemd de heren:
A. M. Donner, rechter in het Hof van Justitie der Europese Gemeenschappen,
M. W. Holtrop, oud-president van de Nederlandsche Bank,
H. Peschar, voorzitter van de Algemene Rekenkamer.

De opdracht aan de Commissie luidde:[1]

1. Een onderzoek in te stellen naar de juistheid van afgelegde verklaringen en gedane suggesties in zittingen van de Commissie Church, voorzover Prins Bernhard daarin is bedoeld dan wel indirect ter sprake gebracht.
2. Voorzover het onder 1 genoemde onderzoek daartoe aanleiding geeft, mede na te gaan of bij de beslissingen over het plaatsen van vliegtuigorders door overheidsinstanties, sprake is geweest van beïnvloeding als gevolg van laakbare activiteiten van vliegtuigfabrikanten.
3. De resultaten van haar onderzoek en de conclusies die zij uit de door haar vastgestelde feiten trekt, zo spoedig mogelijk ter kennis van de regering te brengen.

De Commissie werd door de minister-president geïnstalleerd op vrijdag 13 februari 1976. Zij heeft haar werkzaamheden onmiddellijk aangevangen. Aan de Commissie werden toegevoegd als secretarissen de heren:

J. H. Kist, L. A. Geelhoed, H. J. Heinemann en A. IJ. A. Looijen (de laatste t/m 15 juni 1976), en als secretaressen: mw. K. D. Visser, mw. J. J. A. Versteegh en mw. P. M. Boom (de laatste tot 1 mei 1976).

Al deze personen werden daartoe ten volle vrij gemaakt uit hun ambtelijke werkzaamheden. Zonder hun hulp en bijstand zou de Commissie haar opdracht niet hebben kunnen vervullen.

Kantoorruimte werd verkregen in het ministerie van Financiën.

Een eerste ontmoeting met Z.K.H. de Prins der Nederlanden vond reeds plaats op Paleis Soestdijk op zaterdag 14 februari 1976. Daarbij werd door Z.K.H. diens volle medewerking aan het onderzoek van de Commissie toegezegd, welke toezegging werd bevestigd in een, ten gebruike door de Commissie afgelegde schriftelijke verklaring waarin een ieder werd verzocht alle vragen van de Commissie betreffende zijn persoon, zijn gedrag en zijn financiële aktiviteiten met eenzelfde openhartigheid te beantwoorden als waren die vragen door hem zelf gesteld.[2]

Op deze eerste ontmoeting is een aantal andere gevolgd. Bij enige daarvan waren ook de raadslieden van Z.K.H., de heren C. R. C. Wijckerheld Bisdom en Y. Scholten, aanwezig.

In nadere uitwerking van de toezegging van Z.K.H. werd, in overeenstemming met Z.K.H., aan de door de Algemene Rekenkamer ter beschikking gestelde registeraccountants, de heren E. Poot en L. J. König, de opdracht verstrekt een onderzoek in te stellen in de administratie van ontvangsten en uitgaven alsmede in de vermogensadministratie van Z.K.H., en in de administratie van een aantal instellingen waarbij de Prins nauw is betrokken.

Tot de eerste werkzaamheden van de Commissie behoorde het opnemen van contact met de ministeries van Defensie en Buitenlandse Zaken en het openen van contactmogelijkheden met het buitenland, te weten Zwitserland en de Verenigde Staten.

Van het ministerie van Defensie werd veel medewerking verkregen. Met name is de Commissie de heer H. W. Huson zeer erkentelijk.

Veel hulp en steun werd ook ondervonden van het ministerie van Buitenlandse Zaken en van de ambassades in Bern, Bonn, Brussel, Londen, Parijs en Washington en van de consulaten-generaal te Los Angeles en Genève.

In Zwitserland dienden de belemmeringen die de Zwitserse wetgeving in de weg legt aan het horen van ingezetenen door buitenlandse autoriteiten te worden uit de weg geruimd teneinde het de Commissie mogelijk te maken gesprekken te voeren met de in het Kotchian-getuigenis genoemde heren C. F. C. Meuser en H. Weisbrod. Démarches van de minister van Buitenlandse Zaken leidden tot de uitzonderlijke beslissing van de Zwitserse Bondsraad daartoe toestemming te geven. Op 1 maart 1976 konden dientengevolge de beide genoemde heren in Bern worden gehoord.

In de Verenigde Staten konden in de eerste week van maart 1976 contacten worden gelegd met verscheidene autoriteiten en personen, met name met het Church Committee (United States Senate, Subcommittee on Multinational Corporations of the Committee on Foreign Relations), de Securities and Exchange Commission (SEC), de departementen van Justitie, van Buitenlandse Zaken en de nieuwe president van Lockheed Aircraft Corporation, de heer R. W. Haack. Tevens werden als juridisch adviseurs in de Verenigde Staten aangetrokken de heren P. C. Warnke en Th. R. Spradlin van het advocatenkantoor Clifford, Warnke, McIlwain & Finney.

De contacten met de Amerikaanse autoriteiten hebben geleid tot het sluiten van een overeenkomst tussen het Department of Justice en de Commissie van drie, dd. 29 maart 1976, waarin de wederzijdse samenwerking terzake van het onderzoek werd geregeld.[3]

In Nederland werd in de maand maart begonnen met het horen van verklaringen van een reeks personen met betrekking tot het aankoopbeleid van Luchtmacht, Marine en KLM.

Elders in Europa en tijdens enige bezoeken aan de Verenigde Staten werden een aantal (ex-)Lockheedfunctionarissen gehoord.

Tevens vonden nog gesprekken plaats met andere personen.[4]

De Lockheed-directie in Burbank, Californië, was de Commissie behulpzaam in het localiseren van nog werkzame en reeds gepensioneerde employés met wie de Commissie contact zocht. Het Department of Justice was behulpzaam in het localiseren van enkele moeilijk vindbare personen. Geen enkele medewerking werd, helaas, verkregen tot het horen van enkele hoofdpersonen uit de voormalige Lockheed-directie, met name de heren Courtlandt S. Gross, A. C. Kotchian en D. J. Haughton, aan wie door hun respectieve advocaten werd ontraden de Commissie te woord te staan Het niet toegankelijk zijn van deze potentiële getuigen heeft het onderzoek van deze Commissie in hoge mate bemoeilijkt.

Het feit, dat de heer Meuser, een zeer belangrijke getuige, niet bereid was de administratie en de gegevens betreffende zijn financiën op een voor de Commissie aanvaardbare wijze open te stellen voor controle, vormde evenzeer een belemmering voor het onderzoek.

Een andere belemmerende omstandigheid, niet zo zeer voor haar onderzoek als wel voor de verantwoording daarvan, vormde de omstandigheid dat de heer Meuser, die verscheidene malen werd gehoord, verklaringen voor het grootste deel slechts heeft willen geven onder het beding van geheimhouding, terwijl enkele andere personen, voormalige Lockheed-employés, hun verklaringen wel vrij beschikbaar maakten, doch onder beding van niet-vermelding van de bron.

De Commissie heeft gemeend aan deze voorwaarden te moeten voldoen omdat anders wezenlijk belangrijke gegevens niet tot haar kennis zouden zijn gekomen, dan wel de bevestiging van de juistheid van anderer getuigenis haar zou hebben ontbroken.

De hierna volgende hoofdstukken bevatten een overzicht van bevindingen der Commissie met betrekking tot de punten 1 en 2 van haar opdracht. Aan het slot worden haar conclusies gegeven. De inhoud van de gevoerde gesprekken, van afgelegde verklaringen en van verkregen documenten is in verschillende bij dit rapport gevoegde annexen samengevat en, waar nodig, op haar juistheid getoetst.[5]

[5] Het concept-rapport en de annexen zijn, voorzover zij zijn persoon en gedragingen betreffen, aan de Prins en diens raadslieden voorgelegd en met hen besproken.

HOOFDSTUK II

De relatie Z.K.H.-Lockheed*

Paragraaf 1: Het getuigenis van de heren Kotchian en Haughton

De verklaringen van de heer Kotchian die aanleiding geven tot het instellen van de Commissie van drie, werden gedaan in de openbare zitting van het Church Subcommittee van 6 februari 1976.[1] In het kader van de beschikbaarstelling van gegevens, voorzien in de overeenkomst tussen het Department of Justice en de Commissie van drie, kreeg de Commissie op 15 april de beschikking over de meer gedetailleerde verklaringen, afgelegd in de besloten zitting van het Church Committee d.d. 5 februari[2] en begin mei over aanvullende en ook geheel nieuwe verklaringen, afgelegd in de besloten zitting van de Securities and Exchange Commission (SEC) op 8 april 1976.[3]

De genoemde verklaringen vonden globale bevestiging in die welke werden afgelegd door de heer Haughton in de besloten zitting van het Church Committee van 4 februari[4] en de besloten zitting van de SEC van 5 tot en met 7 april.[5]

De onderscheidene verklaringen zullen in het navolgende als een samenhangend geheel worden behandeld. Daarbij moge worden opgemerkt dat de later afgelegde verklaringen in velerlei opzicht nauwkeuriger zijn dan de vroegere, zowel als gevolg van een verschillende techniek van ondervraging, alsook van het feit dat met name de heer

⇨

TEKST VAN DE REGERINGSVERKLARING

ijnheer de Voorzitter,
anstonds bereikt u een brief van de regering, waarbij het rapport van de Commissie van Drie dat op 12 gustus jl. aan de regering werd uitgebracht, wordt ngeboden. Zoals u is toegezegd, stelt de regering u gelijk in kennis van de gevolgtrekkingen die zij uit t rapport heeft gemaakt.

e regering wil allereerst grote ardering uitspreken voor de wij- waarop de Commissie zich van haar opgedragen taak heeft ge- eten. Zij is onder de indruk ge- nen van de grondigheid waar- e de Commissie is te werk ge- n èn van de zorgvuldigheid armee zij eenstemmig tot haar clusie is gekomen.

et eerste deel van de opdracht de Commissie luidde: „Een on- zoek in te stellen naar de juist- d van afgelegde verklaringen en lane suggesties in zittingen van Commissie-Church, voorzover ns Bernhard daarin is bedoeld wel indirect ter sprake is ge- acht".

Na zich op de inhoud van het pport en de daarbij gevoegde do- mentatie te hebben beraden, ft de regering geen termen ge- nden die een oordeel mogelijk ken dat afwijkt van het eind- rdeel van de Commissie, dat in ofdstuk VII, paragraaf 5, van ar rapport is geformuleerd: „Sa- nvattend, komt de Commissie het oordeel, dat Z.K.H., in de ertuiging dat zijn positie onaan- tbaar en zijn oordeel niet te nvloeden was, zich aanvankelijk el te lichtvaardig heeft begeven transacties, die de indruk moes- wekken dat hij gevoelig was or gunsten. Vervolgens heeft hij h toegankelijk getoond voor on- rbare verlangens en aanbiedin- n. Tenslotte heeft hij zich laten leiden tot het nemen van inita- ven die volstrekt onaanvaard- r waren en die hem zelf en het derlandse aanschaffingsbeleid Lockheed — en, zo moet er ns aan worden toegevoegd, ook anderen — in een bedenkelijk licht moesten stellen."

Voor wat de bevindingen betreft tot dit oordeel hebben moeten den, moet op deze plaats worden staan met te verwijzen naar de oud van het rapport in zijn ge- el.

De regering aanvaardt het oor- l van de Commissie als onont- ombaar en met spijt. Zij erkent bijzondere diensten die Prins nhard ons land heeft bewezen. onderschrijft de constatering n de Commissie omtrent een in nig opzicht vruchtbare en be- nderenswaardige werkzaamheid zeer verscheiden gebied.

Te meer betreurt de regering het dat Prins Bernhard zich heeft begeven in verhoudingen en omstandigheden die niet aanvaardbaar zijn.

De regering heeft zich beraden op wat haar thans te doen staat.

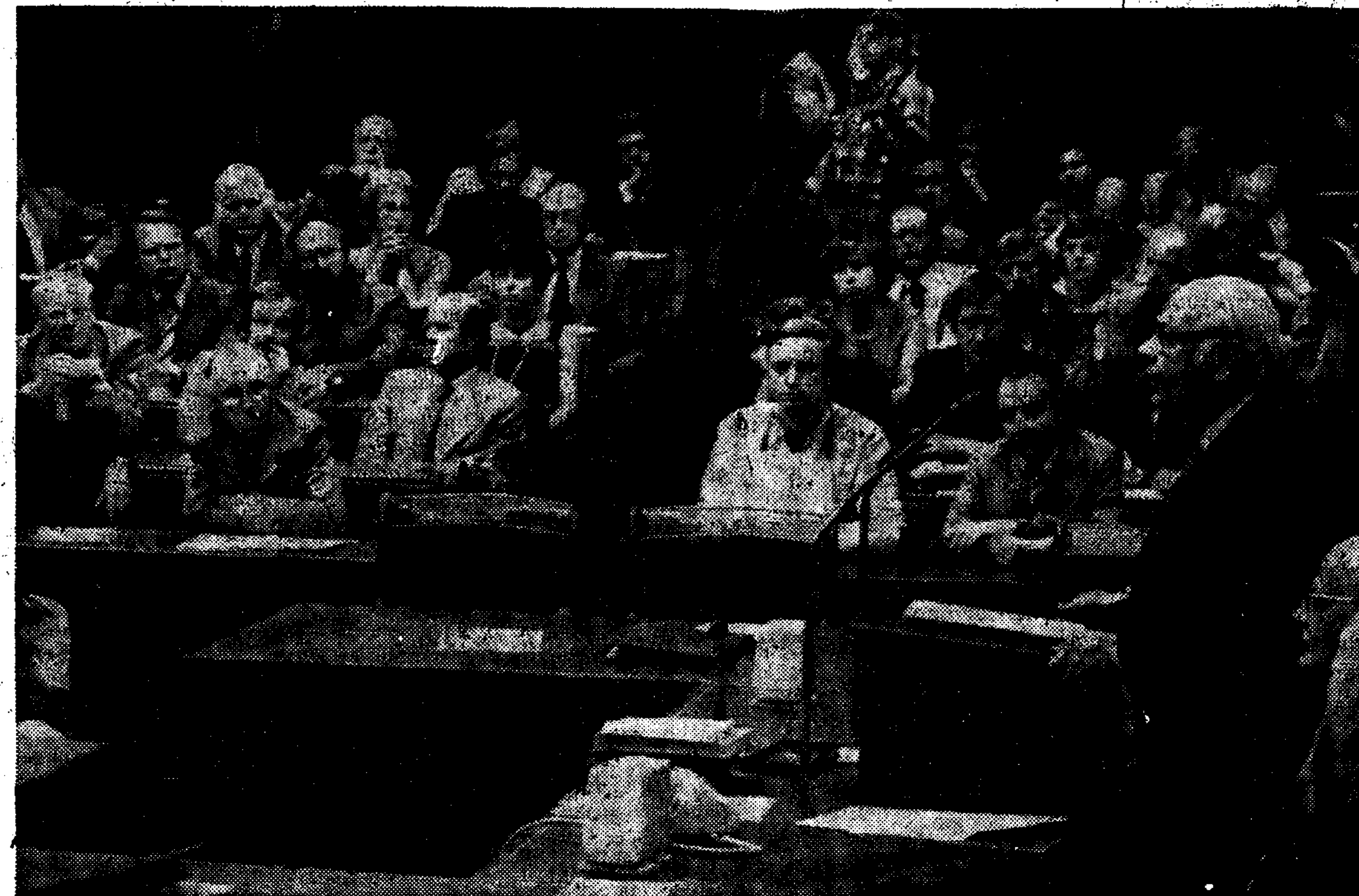
Zij wenst daarbij niet voorbij te gaan aan de verantwoordelijkheid van achtereenvolgende kabinetten, ook het huidige ten aanzien van gedragingen van niet onschendbare leden van het Koninklijk Huis. Als algemene regel heeft steeds gegolden dat de ministers aan de Staten-Generaal slechts verantwoording hebben af te leggen voor het regeringsbeleid met betrekking tot de aangelegenheden van het Koninklijk Huis voorzover hierbij het staatsbelang is betrokken. Deze regel houdt in dat het kabinet slechts bevoegd en gehouden is tot ingrijpen terzake van de handelingsvrijheid van leden van het Koninklijk Huis indien en voorzover het staatsbelang daartoe duidelijk verplicht en dat voor het overige de vrijheid van leden van het Koninklijk Huis door kabinet en volksvertegenwoordiging behoort te worden geëerbiedigd.

Herhaaldelijk is betoogd en door de Staten-Generaal aanvaard, dat hier geen scherpe grens is te trekken en dat een kabinet zich van geval tot geval zal hebben te verantwoorden met betrekking tot de vraag of een bepaalde gedraging die achteraf blijkt het staatsbelang te hebben geschaad, niet had kunnen en moeten worden voorkomen.

De regering draagt verantwoordelijkheid voor de benoeming van de Prins in een aantal functies. Zij heeft hem in de uitoefening van die functies een grote bewegingsvrijheid gelaten.

Deze terughoudendheid ten aanzien van zijn doen en laten is altijd gegrond geweest op het vertrouwen dat leden van het Koninklijk Huis zich bewust zijn van de nauwe verwevenheid van hun privé-leven met het staatsbelang en bij twijfel over de vraag of bepaalde contacten resp. activiteiten het staatsbelang mogelijk zouden kunnen schaden, tijdig met de verantwoordelijke ministers in overleg treden. Dit vertrouwen is ook gegeven aan Prins Bernhard.

Het gegeven vertrouwen maakt het te minder aanvaardbaar dat de Prins zich in zijn betrekkingen met Lockheed heeft gedragen zoals uit het onderzoek is gebleken. Het verzwijgen van deze gedragingen laat slechts ruimte voor activering van de ministeriële verantwoordelijkheid achteraf. Ze is tot uitdrukking gebracht in de instelling van de Commissie en ze komt thans tot uitdrukking in de gevolgen die de regering aan haar oordeel verbindt.

Terwijl premier Den Uyl de regeringsverklaring voorleest inzake de betrokkenheid van prins Bernhard bij de Lockheed-affaire, luisteren de Kamerleden aandachtig toe.

De regering is tot de conclusie gekomen dat, hoewel van enige daadwerkelijke invloed van de Prins op het onderzocht aanschaffingsbeleid niet is gebleken, de handelwijze van de Prins het belang van de staat heeft geschaad. Daaraan dient het gevolg te worden verbonden, dat de Prins terugtreedt uit al die posities die tot een verwarring van functies en belangen hebben geleid of zouden kunnen leiden.

In overeenstemming met deze gevolgtrekkingen heeft Prins Bernhard verklaard uit het gebeurde de consequentie te trekken dat hij zijn banden met de krijgsmacht zal verbreken en alle daarmee samenhangende functies zal opgeven. Tot die functies behoren met name het inspecteur-generaalschap van de krijgsmacht en de lidmaatschappen van de Algemene Verdedigingsraad en de Defensieraad. Voorts heeft de Prins verklaard zijn functies in het bedrijfsleven te zullen neerleggen.

De regering is van oordeel, dat met het doorsnijden van deze banden waarborgen worden geschapen tegen het ontstaan van verhoudingen die thans aanleiding zijn geweest tot het activeren van de ministeriële verantwoordelijkheid.

De regering heeft voorts de vraag onder ogen gezien of de inhoud van het rapport van de Commissie noopt tot het openen van een opsporingsonderzoek dan wel van een gerechtelijk vooronderzoek. Met inachtneming van het beginsel van gelijkheid van rechtsbedeling beantwoordt zij die vraag ontkennend.

Het instellen van een strafrechtelijk onderzoek kan zijn zin en bijgevolg zijn rechtvaardiging slechts vinden in het bestaan van een reële mogelijkheid dat een latere berechting tot een veroordeling zou kunnen leiden. Die mogelijkheid ontbreekt voorzover het recht tot strafvordering, indien er van een delict sprake zou zijn geweest, inmiddels is verjaard.

De uitoefening van het recht tot strafvordering, voorzover nog geen verjaring is ingetreden, zou een zeer geruime tijd vergen en, wat belangrijker is, het is zeer onzeker of uit een strafrechtelijk onderzoek tenslotte een voor berechting vatbare zaak zou resulteren, anders gezegd, of zich daaruit een strafbaar en nog vervolgbaar feit zou aftekenen.

Dwingt deze stand van zaken reeds tot grote terughoudendheid, daarnaast heeft de regering, juist met het oog op de gelijkheid van rechtsbedeling, in haar overwegingen betrokken dat Prins Bernhard door het bekendmaken van het rapport van de Commissie van Drie en door de conclusies die de regering daaraan verbindt al ingrijpende gevolgen van zijn gedragingen zal ondervinden.

De regering heeft tenslotte overwogen dat het openen van een, naar verwachting zeer langdurig, strafrechtelijk onderzoek en vooral het instellen van een vervolging erntige gevolgen zou kunnen hebben voor de positie van het staatshoofd. Die consequentie zou moeten worden aanvaard wanneer uit hetgeen overigens voor en tegen het aanspannen van een strafrechtelijk onderzoek kan worden aangevoerd, de dwingende conclusie zou voortvloeien dat een dergelijk onderzoek geboden is. Uit het voorgaande blijkt dat dit niet het geval is. In deze situatie wil het kabinet voor het intreden van zulke gevolgen geen verantwoordelijkheid nemen en heeft de regering besloten dat van het treffen van justitiële maatregelen dient te worden afgezien.

Het standpunt, dat de regering thans bekend maakt is uiteraard met Prins Bernhard besproken. Prins Bernhard heeft eigen inzicht in en verantwoordelijkheid voor het gebeurde vastgelegd in de navolgende verklaring, gedateerd 23 augustus jl.:

„Het rapport van de Commissie van Drie heeft mij ervan overtuigd dat in mijn jarenlange vriendschappelijke relatie met enkele hooggeplaatste functionarissen van Lockheed mijn betrekkingen met Lockheed zich verkeerd hebben ontwikkeld.

In het bijzonder heb ik daarbij niet die zorgvuldigeheid in acht genomen, die op grond van mijn kwetsbare positie als echtgenoot van de Koningin en als Prins der Nederlanden vereist is. Ik erken dit en betuig hierover mijn oprechte spijt.

Ik heb initiatieven, die mij werden voorgelegd, niet voldoende kritisch beoordeeld. Ik heb brieven geschreven, die ik niet had mogen verzenden. Ik aanvaard hiervoor de volle verantwoordelijkheid en dus de afkeuring, die de Commissie daarover in haar rapport uitspreekt.

Ik heb kennis genomen van het standpunt dat de Regering inzake mijn gedragingen heeft bepaald. Ik aanvaard de consequenties en zal de functies, die in dat verband zijn genoemd, neerleggen. Ik hoop de gelegenheid te behouden het land te dienen en mede daardoor het vertrouwen in mij te herstellen.

w.g. Bernhard."

Het tweede deel van de opdracht van de Commissie luidde: „Voorzover het onder 1. genoemde onderzoek daartoe aanleiding geeft, mede na te gaan of bij beslissingen over het plaatsen van vliegtuigorders door overheidsinstanties, sprake is geweest van beïnvloeding als gevolg van laakbare activiteiten van vliegtuigfabrikanten."

De regering heeft met voldoening kennis genomen van de conclusie van de Commissie dat, hoewel bij het verrichte onderzoek is gebleken van pogingen van vliegtuigfabrikanten tot ongeoorloofde beïnvloeding van het aanschaffingsbeleid deze hun uitwerking hebben gemist, zodat de Commissie heeft kunnen concluderen dat op de gestelde vraag zonder voorbehoud een ontkennend antwoord kan worden gegeven.

Een democratisch bestel berust op delegatie van vertrouwen. Zo'n bestel kan slechts functioneren als de grondslag van dat vertrouwen wordt bewaakt.

De regering meent, dat zij door de instelling van de Commissie van Drie, door de openbaarmaking van het rapport, door haar standpuntbepaling als in deze brief gegeven en door de gevolgen die zij daaraan heeft verbonden, haar taak tot handhaving van de rechtsorde en tot bescherming van ons constitutioneel bestel heeft vervuld en vervult.

Mijnheer de Voorzitter,

Hiermee besluit ik het weergeven van de inhoud van de brief van de regering, die de Kamer zal bereiken. Ik hecht eraan hier nog een enkel woord aan toe te voegen.

De Commissie van Drie heeft de regering de keuze en de verantwoordelijkheid gelaten, delen van het rapport geen of slechts een beperkte verspreiding te geven. De regering heeft na ernstige afweging be
sloten alle door de Commissie aan haar verstrekte gegevens openbaar te maken.

Juist onder moeilijke omstandigheden toont een volwassen democratie haar kracht, door niets te verbergen en niets te verbloemen.

Deze volledige openbaarheid stelt u en ons volk in staat een oordeel te vormen over de bevindingen van de Commissie en over het standpunt van de regering.

Openheid maakt kwetsbaar, ze werkt ook bevrijdend. Ze schept een band en een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Eerlijk de feiten onder ogen zien maakt niet zwakker maar sterker. Waar dat besef aanwezig is, ontstaat het uitzicht om de teleurstelling en de verslagenheid van vandaag te boven te komen.

De regering vertrouwt op de bereidheid om in saamhorigheid tot een zuiver oordeel te komen. Dat zal ook de Koningin sterken in de voortzetting van de vervulling van haar taak die zij als een opdracht heeft aanvaard.

Het is met deze overtuiging, dat de regering uitspreekt dat zij met de genomen beslissingen haar plicht vervult tot handhaving van het recht en tot bescherming van ons grondwettelijk bestel.

RAPPORT DONNER (2)

Kotchian zich na 5 februari j.l. door navraag op Lockheeds hoofdkantoor in Burbank op onderdelen nauwkeuriger op de hoogte heeft gesteld van de gang van zaken in de door hem ter sprake gebrachte perioden welke zich uitstrekken van 1959 tot 1975.

Samengevat komen de verklaringen van de heren Kotchian en Haughton neer op het volgende.

A. Tegen het einde van het jaar 1959 of begin 1960 – toen de heer Robert E. Gross (overleden: september 1961) nog «chairman of the board» van Lockheed was en hijzelf, na juist uit Georgia naar Californie te zijn overgeplaatst, onder de heer Haughton (toenmaals «executive vice-president»), als «group vice-president» fungeerde – kwam, zoals de heer Kotchian van de heer Haughton vernam, in Burbank het idee ter sprake om aan Prins Bernhard voor diens persoonlijk gebruik een JetStar ten geschenke aan te bieden.

Het was de jarenlange relatie tussen de heer Robert Gross en de Prins, welke de gedachte aan een geschenk ingaf. Het aanbod was derhalve niet bedoeld als beloning voor bewezen of nog te bewijzen diensten, doch om het klimaat voor de verkoop van Lockheed-produkten in Nederland te begunstigen. Er bestond geen enkel verband met de verkoop van de F-104 Starfighter. Bovendien werd gedacht aan de propagandistische betekenis die het vliegen door Z.K.H. in een Lockheed JetStar zou kunnen hebben.

Naar de indruk van de heer Kotchian was de gedachte aan dit geschenk het eerst ter sprake gebracht door de heer Meuser, verkoopagent van Lockheed voor Europa, het Midden-Oosten en Afrika, gevestigd in Genève.

Na zorgvuldige overweging in het top-management van Lockheed werd de gedachte aan een dergelijk aanbod echter verworpen, omdat geen oplossing gevonden kon worden voor het probleem van de overdrachtstitel.

De heer Kotchian hoorde dat, op aanbeveling van de heer Meuser, in plaats van het vliegtuig, een geldbedrag van $ 1 miljoen zou worden aangeboden. Wat later vernam hij dat de betaling zou geschieden door bemiddeling van de heer Weisbrod, advocaat te Zürich, voor wie dit doel op aanraden van de heer Meuser als consultant was aangesteld.

Uit informatie, verkregen uit Burbank na de februari-zitting van het Church Committee, bleek hem dat de betalingen als volgt plaatsvonden: $ 300.000 in 1960, $ 300.000 in 1961 en $ 400.000 in 1962. Deze betalingen werden achtereenvolgens geautoriseerd door Robert Gross in 1960, door Courtlandt Gross in 1961 en voor wat de laatste betaling betreft door functionarissen op een iets lager niveau.

Gevraagd, in de SEC-zitting, of hij meende dat Prins Bernhard in een positie was invloed op het verkoopklimaat in Nederland uit te oefenen, verklaarde de heer Kotchian dat dit inderdaad zijn veronderstelling was, maar dat hij geen feiten had om die mening te staven.

Gevraagd, in de besloten zitting van het Church Committee, of er enige aanwijzing was van de zijde van Z.K.H. dat deze het geld ooit had ontvangen, antwoordde de heer Kotchian dat dit naar zijn weten niet het geval was. In antwoord op een desbetreffende vraag antwoordde hij niettemin dat hij te dien aanzien geen enkele twijfel koesterde. Gevraagd, in de SEC-zitting, op welke wijze deze betalingen verwerkt waren in de boeken van Lockheed, verklaarde de heer Kotchian dat hij op basis van de onlangs verkregen administratieve gegevens, meende dat ze geboekt waren als commissie op de verkoop van de P-2 V, de zgn. Neptune, de voorganger van de Orion.

De meer summiere verklaringen van de heer Haughton over de geschetste gebeurtenissen wijken niet wezenlijk af van die van de heer Kotchian. Ook hij wijst de heer Meuser aan als degene die het eventuele aanbod van een JetStar aan Z.K.H. het eerste opperde (Church Committee, besloten zitting). Het idee had nimmer zijn sympathie. Absoluut zeker dat het voor het vliegtuig in de plaats gekomen geld naar de Prins ging, is hij niet. Redelijk zeker dat het naar hem ging en niet bij de vertegenwoordiger van Lockheed is blijven hangen, gevoelt hij zich wel (Church Committee, besloten zitting). Ook de suggestie Z.K.H. een geldbedrag aan te bieden, was afkomstig van de heer Meuser (SEC). Deze suggestie werd in aanwezigheid van getuige door de directie besproken. Enig gesprek tussen hem en Z.K.H. over het feit dat deze geld van Lockheed ontving vond nimmer plaats. Dat Z.K.H. ooit beslissen kan over Nederlandse aankoopcontracten gelooft hij niet. Of, en zo ja, in welke mate, hij te dien aanzien invloed kan uitoefenen weet hij niet.

B. Naast de gebeurtenissen in de jaren 1960–1962 bracht de heer Kotchian in zijn getuigenis voor het Church Committee een betaling aan Z.K.H. van $ 100.000 in 1968 ter sprake. Aanleiding daartoe was de bespreking van een rapport van Lockheed's accountant Arthur Young & Company, waaruit bleek dat Lockheed in of omstreeks het jaar 1968 een zwart-geldrekening (an «off-the-books account») had gevormd, geadministreerd bij Coudert Frères te Parijs, ten bedrage van $ 400.000, waaruit in 1968 een betaling werd verricht ten bedrage van $ 100.000.

Daarover zowel in de besloten als in de openbare zitting van het Church Committee ondervraagd, verklaarde de heer Kotchian dat de $ 100.000 waren betaald aan een tussenpersoon – later in het SEC-verhoor geïdentificeerd als een zekere Victor Baarn – en naar zijn weten bestemd waren voor Z.K.H. Over de reden van die betaling was de heer Kotchian vaag. Naar zijn beste herinnering moest het te maken hebben met de verkoopcampagne in Nederland voor de P-3 Orion, waarvoor de verantwoordelijkheid lag bij de heer Wilder, die ook de betalingsmachtiging had getekend. Het zou echter, naar «iemand» hem had gezegd, ook kunnen helpen bij de campagne voor de L 1011 (TriStar), die onder zijn eigen verantwoordelijkheid stond.

Bij het verdere verhoor in de besloten zitting van het Church Committee bleek de heer Kotchian elke persoonlijke verantwoordelijkheid voor deze betaling af te wijzen. De order op de Orion werd verloren aan de Bréguet Atlantique. Als hij, Kotchian, in deze zaak partij was geweest zou hij of niets betaald hebben, óf genoeg om het contract te winnen.

Nader over dit onderwerp ondervraagd in het SEC-verhoor, noemt de heer Kotchian de heer R. B. Smith als de persoon die, naar zijn beste weten, de betaling van de $ 100.000 in 1968 aan Z.K.H. verzorgde.

De verklaringen die de heer Haughton over dit onderwerp heeft afgelegd voegen niets toe aan die van de heer Kotchian. Hij brengt de betaling in verband met de concurrentie tussen de producten van McDonnell/Douglas en de Lockheed Tristar. Hij zegt niet te weten wie verantwoordelijk was voor de beslissing tot het beschikbaar stellen van deze $ 100.000, die genomen zijn op het niveau van de «vice-presidents». Hij kan zich niet herinneren er reeds destijds van geweten te hebben.

C. In zijn getuigenis voor de SEC van 8 april 1976 bracht de heer Kotchian een onderwerp ter sprake dat in de verhoren van de Church Committee in het geheel niet was genoemd, te weten een van Prins Bernhard in 1974 uitgegane poging tot het verkrijgen van commissie over een te verwachten verkoop aan Nederland van de P-3 Orion.

Volgens de verklaring van de heer Kotchian vertelde John H. Martin, «legal counsel» van Lockheed in Burbank, hem in de laatste maanden van 1974 dat de Prins de heer R. B. Smith, voormalig «vice-president» en «general counsel» van Lockheed, sedert 1968 gepensioneerd en tot 1972 werkzaam als juridisch adviseur van Lockheed in Parijs, benaderd had over de voorgenomen aankoop door Nederland van in totaal 13 Orion-vliegtuigen, te weten een eerste order van 4 stuks, een tweede van eveneens 4 stuks en een derde order van 5 stuks. De gevraagde commissie, op een order die inclusief reserve-onderdelen en dienstverlening een bedrag van $ 150 à $ 200 miljoen zou hebben uitgemaakt, beliep $ 4 tot $ 6 miljoen. De heer Kotchian had dit voorstel volstrekt afgewezen, omdat het bedrag veel te hoog was.

Wel had hij de heer Martin gevraagd bij een volgend bezoek in Europa te onderzoeken of een lager bedrag mogelijk was. Daarbij had hij vermoedelijk geïndiceerd dat een bedrag van de orde van $ 1 miljoen te overwegen zou zijn. Het ontvangen verzoek was door hem, naar hij meende, besproken met de heer Haughton. Later, vermoedelijk in februari 1975, vernam hij van de heer Martin dat deze geloofde dat een bedrag van $ 100.000 per vliegtuig, d.w.z. een totaal $ 1.300.000 voor 13 stuks, door Prins Bernhard acceptabel zou worden geacht.

Desgevraagd verklaarde hij deze mededeling te hebben opgevat als een uit onderhandeling voortgevloeide wijziging van het oorspronkelijke verzoek van Z.K.H.

Zijn antwoord aan de heer Martin was geweest dat hij zich over de situatie onprettig voelde en voorlopig geen beslissing wilde nemen.

De zaak ging niet door omdat de aankoop 3 à 4 maanden later uit het Nederlandse budget werd geschrapt.

Gevraagd of zijn besluit om geen beslissing te nemen wellicht beïnvloed was door op dat ogenblik ondernomen onderzoekingen door de SEC en andere instanties, antwoordde de heer Kotchian dat hij geloofde van niet.

Naar zijn beste herinnering sproot zijn aarzeling ten eerste voort uit twijfel of deze commissie wel nodig was en ten tweede uit het feit dat hij niet wist hoe de transactie afgehandeld zou moeten worden. Een botte afwijzing durfde hij ook niet aan, omdat die tot een conflict en verlies van de opdracht zou kunnen leiden. Om die redenen zei hij de heer Martin voorlopig niets te doen en deed hij geen voorstel de zaak verder te vervolgen.

Paragraaf 2: Het gebeurde omstreeks 1960

De bevindingen van de Commissie bevestigen dat het getuigenis van de heer Kotchian in grote lijn overeenstemt met het verloop van de gebeurtenissen, zoals dit bij Lockheed bekend was.

In de loop van 1959 werd door de Lockheeddirectie te Burbank, Californië, op instigatie van de heer Meuser, een vriend van de Prins sedert de oorlogsjaren, de mogelijkheid ernstig overwogen om aan Z.K.H. een JetStar, een modern straalvliegtuig, te schenken. Het denkbeeld werd kennelijk ondersteund door de «chairman of the board», de heer R. E. Gross, een persoonlijke vriend van de Prins, doch het werd tenslotte verworpen omdat men geen geschikte weg vond, waarlangs het vliegtuig om niet in eigendom aan de Prins kon worden overgedragen.

In de eerste helft van 1960 kwam toen de gedachte op, om in plaats van een vliegtuig een som geld aan te bieden. Ook die gedachte schijnt het eerst door de heer Meuser te zijn opgeworpen en zij is bij Lockheed blijkbaar in verband gebracht met de vele persoonlijke en charitatieve verplichtingen, welke op de Prins zouden rusten.

In het midden van 1960 zou zijn berekend welk bedrag aan commissie ongeveer verschuldigd zou kunnen zijn over de komende drie jaar aan Nederland te leveren toestellen. Men kwam uit op een som, die tot $ 1 miljoen werd afgerond. Besloten werd dit bedrag over te maken aan de heer H. Weisbrod te Zürich, op wie door de heer Meuser de aandacht was gevestigd. Daartoe was de vorm gekozen van een met de heer Weisbrod te sluiten «consultants» contract, zodat het bedrag als vooruit betaalde commissie kon worden verantwoord. Een en ander werd op aanwijzing van de heer R. E. Gross door de heren Meuser en Weisbrod – twee studievrienden – voorbereid.

In welke mate over een en ander direct contact tussen de heer Gross en de Prins heeft bestaan, is bij de door de Commissie gehoorde Lockheedfunctionarissen niet bekend. Vast staat slechts dat beiden elkaar op 2 september 1960 te Rome hebben ontmoet. De heer Gross, teruggekeerd in Burbank, heeft vervolgens op 21 september een telegrafisch verzoek aan de Prins gericht voor een ontmoeting in de week van 26 september tussen deze en de juridisch raadsman der onderneming, de heer R. B. Smith, en op dezelfde datum, t.w. 21 september, de heer Weisbrod schriftelijk het bezoek van diezelfde functionaris aangekondigd, ter afdoening van het eerder besproken agentschapscontract. Volgens een verslag, enkele dagen later door de heer Smith aan de heer Gross toegezonden, is hem bij het gesprek te Soestdijk, dat op 30 september 1960 plaatsvond, door Z.K.H. gezegd dat de gelden via Weisbrod dienden te worden uitbetaald. Tevens zou hij daar hebben vernomen dat op 3 oktober 1960 in Hotel Dolder te Zürich de heer Pantchoulidzew zich bij hem zou vervoegen om aanwijzingen te geven op welke bankrekening de via de heer Weisbrod te betalen bedragen moesten worden gestort.

Op de afgesproken tijd en plaats heeft kolonel Pantchoulidzew zich gemeld. Deze was sinds jaren een huisgenoot van 's Prinsen familie. Hij overhandigde een briefje met zijn naam en het nummer van een bankrekening.

De reeds genoemde raadsman en een juridisch medewerker van Lockheed, hebben daarop het contract met de heer Weisbrod afgesloten, op grond waarvan hij $ 1 miljoen zou ontvangen ter storting op een hem op te geven rekening.

Het bedrag is in de jaren 1960, 1961 en 1962 in gedeelten ($ 300.000 in oktober 1960, $ 300.000 in 1961 en $ 400.000 in 1962) langs de afgesproken weg overgemaakt en met medewerking van de heer Weisbrod gestort op de rekening van de heer Pantchoulidzew.

Op grond van deze feiten mocht en moest van de zijde van Lockheed worden aangenomen, dat het geld, dat voor de Prins was bestemd, deze ook inderdaad bereikte.

Intussen ontkent de Prins het geld ooit ontvangen te hebben[6] en geeft hij van het verloop der gebeurtenissen een geheel andere verklaring. Die ontkenning wordt door de heer Meuser bevestigd en 's Prinsen voorstelling van het gebeurde wordt door zijn verklaringen op de meeste punten – niet op alle – ondersteund. Robert Gross zou hem, de Prins, een JetStar hebben aangeboden als bewijs van erkentelijkheid, doch hij zou dit aanbod hebben afgewezen omdat hem een Fokker Friendship in het vooruitzicht was gesteld en hij er de voorkeur aan gaf zich met een Nederlands toestel te verplaatsen. Daarop door de heer Gross gevraagd of er dan niet iets anders was, waarmee men hem een genoegen kon doen, zou hij hebben verzocht om iets te doen voor de heer Meuser, die zich bij hem had beklaagd over achteruitzetting in functie en inkorting van zijn aanspraken op commissie door Lockheed. Hoewel de heer Gross daarop wel bedenkelijk had gekeken, zou hij hebben beloofd om zijn best te doen. Zoekend naar het tijdstip waarop dit gesprek zou hebben plaatsgevonden, meent de Prins dat het wel de ontmoeting te Rome op 2 september 1960 moet zijn geweest.

Bij latere gesprekken achtte hij het ook mogelijk dat het aanbod van de JetStar reeds op een vroegere datum was gedaan. De heer Meuser zou hem later hebben meegedeeld dat hij van Lockheed voldoening had ontvangen in de vorm van herstel van zijn oorspronkelijke commissieregeling. Dat het daarbij om $ 1 miljoen ging zou de Prins eerst in 1976 hebben vernomen. Eind 1960 zou de Prins de heer Meuser hebben gevraagd in de «meevaller» een klein aantal, meest gemeenschappelijke, vrienden, die in moeilijkheden verkeerden, te doen delen. De heer Meuser zou de desbetreffende schenkingen anoniem hebben gedaan in december 1960, tot een totaal van ± $ 100.000.

Toen de Commissie Z.K.H. in juli 1976 meedeelde dat het haar, na hardnekkig zoeken, eindelijk was gelukt vast te stellen wie de tussenpersoon was, op wiens rekening het geld via Weisbrod werd gestort, en de naam Pantchoulidzew noemde, betuigde de Prins dat dit voor hem een volkomen verrassing en onbegrijpelijk was. Dat de juridische raadsman van Lockheed hem op 30 september 1960 heeft opgezocht, kan de Prins aan de hand van zijn agenda's wel vaststellen, doch van hetgeen toen besproken is, herinnert hij zich niets meer.

De heer Meuser geeft een afwijkende voorstelling van zijn suggestie om een JetStar ter beschikking te stellen en van die om in plaats daarvan een bedrag in geld te schenken.

Met betrekking tot de JetStar zegt hij dat zijn voorstel aan de Lockheeddirectie niet geweest was om de Prins, maar om hem zelf en zijn staf, een JetStar ter beschikking te stellen. Deze zou dan mede door Z.K.H. en andere vooraanstaande persoonlijkheden in Europa kunnen worden gebruikt. Dit voorstel zou om financiële redenen zijn verworpen. De daarna volgende betalingen zouden verband hebben gehouden met een door hem met de heer Robert Gross besproken compensatie van de hem van de zijde van Lockheed aangedane incorrecte behandeling, bestaande uit de intrekking van de oorspronkelijk voor hem geldende commissieregeling inzake de verkoop van de F-104 en de ongerechtvaardigde achteruitstelling in positie die hij had ondergaan. De heer Meuser erkent dat de heer Weisbrod door hem als tussenpersoon aan Lockheed is aanbevolen en zegt dat hij, buiten de Prins om – omdat de heer R. E. Gross, die de transactie voor de Lockheedorganisatie geheim wilde houden de inschakeling van nog een tussenpersoon wenste – de heer Pantchoulidzew heeft uitgenodigd om als zodanig te fungeren. De op diens rekening gestorte gelden zouden, behoudens de hierboven genoemde schenkingen, naar verschillende rekeningen zijn overgemaakt waarover de Prins geen enkele zeggenschap had, heeft of ooit zal verkrijgen. Een verklaring, dat ook de heer Meuser zelf over die fondsen geen enkele zeggenschap heeft, is door de Commissie van hem niet verkregen.

Wél ontkent hij ooit te hebben verklaard, dat hij «het miljoen» voor zichzelf zou hebben ontvangen.[7]

De afspraak voor de ontmoeting van de heer Pantchoulidzew met de raadsman van Lockheed zou zijn gemaakt, doordat de heer Meuser de Prins, in een gesloten enveloppe, een aan deze raadsman gericht briefje over tijd en plaats zou hebben gezonden, met verzoek dit op 30 september 1960 aan deze ter hand te stellen.

De Commissie is hier dus gestuit op tegenstrijdige verklaringen die een reeks vragen oproepen. De tegenstrijdigheden betreffen met name:

(1) de aanleiding tot het beschikbaar maken door Lockheed van de $ 1 miljoen;

(2) de daarmee in verband staande bestemming van deze gelden;

(3) de modaliteiten van het optreden van de heer Pantchoulidzew;

(4) de uit een en ander voortvloeiende verhouding tussen Z.K.H. en de heer Meuser.

Ad (1)

Op grond van de voor de Commissie afgelegde verklaringen en ter beschikking gekomen documenten, welke bespreking vinden in de bij dit rapport behorende Annex A, lijdt het voor de Commissie geen twijfel dat in de Lockheeddirectie ernstig is overwogen Z.K.H. een JetStar ten geschenke aan te bieden, dat dit idee als praktisch onuitvoerbaar is verworpen en dat daarop is besloten Z.K.H. een bedrag in geld aan te bieden, dat tenslotte werd vastgesteld op $ 1 miljoen. De daarop met de heer Weisbrod getroffen uitvoeringsregelingen met betrekking tot de overmaking van het geld waren van zodanige aard dat de heren Kotchian en Haughton te goeder trouw voor de Commissie Church de verklaring konden afleggen dat naar hun beste weten de beschikbaar gestelde gelden Z.K.H. hadden bereikt en door hem waren aanvaard.

Dat bij Lockheed ooit het voornemen zou hebben bestaan aan de heer Meuser, ter genoegdoening van diens grieven, een bedrag in de orde van grootte van $ 1 miljoen te doen toekomen, acht de Commissie volstrekt ongeloofwaardig. De heer Meuser was een niet tot de top van de onderneming behorende employé, die in de bewuste periode binnen de Lockheedorganisatie niet hoog werd aangeslagen. De hem ten gevolge van veranderingen in de commissieregelingen in de jaren 1958–1960 ontgane commissies beliepen slechts een fractie van het genoemde bedrag. De suggestie dat de heer Robert Gross, in afwijking van zijn topmedewerkers, niettemin die bedoeling wèl zou hebben gehad, doch – ter vermijding van interne moeilijkheden in de Lockheedorganisatie – er toe zou hebben medegewerkt haar te camoufleren door intern de schijn te wekken dat Z.K.H. de begiftigde zou zijn, kan de Commissie moeilijk ernstig nemen.

Ad (2)

Op grond van het voorafgaande kan de door Z.K.H. uitgesproken overtuiging, dat de aan de heer Weisbrod overgemaakte gelden niet bestemd zouden zijn geweest voor hem, doch door Lockheed zouden zijn toegedacht aan de heer Meuser, ter genoegdoening van diens grieven, door de Commissie niet als in overeenstemming met de feiten worden beschouwd. Integendeel staat voor haar vast dat, wat Lockheed betreft, Z.K.H. de bestemde van het miljoen was, dat alleen om zijnentwille beschikbaar werd gesteld. Doch dit sluit niet uit dat Z.K.H. te goeder trouw anders gemeend kan hebben.

Ad (3)

Met betrekking tot de inschakeling van de heer Pantchoulidzew en de verklaring van Z.K.H. dat hij daarvan nimmer heeft geweten, staat de Commissie voor een raadsel.

De verklaring van de heer Meuser, dat hij buiten medeweten van Z.K.H. die inschakeling heeft gearrangeerd, omdat de heer Robert Gross een extra tussenpersoon wenste teneinde bij de Lockheedorganisatie de indruk te bevestigen dat de gelden naar Z.K.H. zouden gaan, wekt bevreemding.

Zijn verhaal, dat hij de mededeling aan de heer Smith, dat kolonel Pantchoulidzew zich op 3 oktober in Zürich bij hem zou melden, aan eerstgenoemde zou hebben doen toekomen in een gesloten enveloppe die Z.K.H. de heer Smith, onbekend met de inhoud, bij de ontmoeting van 30 september zou hebben overhandigd, is te gekunsteld om geloofwaardig geacht te worden. Het verhaal is bovendien in tegenspraak met informatie uit andere bronnen.

De Commissie acht het bovendien niet aannemelijk dat de heer Pantchoulidzew bereid zou zijn geweest aan het verzoek tot optreden als tussenpersoon te voldoen, indien hij niet gemeend had daarmee het belang van Z.K.H. te dienen of overeenkomstig de bedoelingen van Z.K.H. te handelen.

Ad (4)

Indien er, zoals de Commissie meent, geen twijfel aan bestaat dat van de zijde van Lockheed de Prins, en niet de heer Meuser, de bestemmeling was van de beschikbaar gestelde miljoen dollar en indien Z.K.H. zich daarvan bewust is geweest, dan is het niet goed denkbaar dat hij dit bedrag geheel aan de heer Meuser zou hebben afgestaan. Ook al zou het geld, via de rekening van de heer Pantchoulidzew, op andere rekeningen binnen het bereik van de heer Meuser zijn overgeboekt, dan moet Z.K.H. daarop belangrijke aanspraken hebben behouden.

Indien echter, overeenkomstig zijn verklaring, Z.K.H. niet beter wist dan dat de heer Robert Gross bereid was gebleken de heer Meuser genoegdoening voor diens grieven te verschaffen en diens oorspronkelijk in uitzicht gestelde commissie te herstellen, is er voor enige aanspraak van Z.K.H. jegens Meuser op het geheel of op een deel der ontvangen gelden geen plaats.

Het is dan plausibel dat Z.K.H. zijn vriendendienst aan de heer Meuser voldoende gehonoreerd achtte door diens bereidheid enige gemeenschappelijke vrienden, die in moeilijke omstandigheden verkeerden, met ruime «Kerstgeschenken» te bedenken.

In een besloten zitting van de SEC[8], d.d. 12 en 13 januari 1976, zijn met betrekking tot het gebeurde in 1960 tevens nog verklaringen afgelegd door de heer E. Hauser, met wie ook de Commissie een gesprek heeft gehad. Zijn verklaringen komen er op neer dat er naast de via de heer Weisbrod lopende weg nog een ander, langs het kantoor van Lockheed in Koblenz lopend kanaal zou zijn geweest, waarlangs onoorbare betalingen naar Nederland zouden zijn gevloeid. Voor de juistheid van deze beweringen heeft de Commissie geen enkele aanwijzing gevonden.

Het zgn. Aalbertsberg-memorandum, een veronderstelde interne Lockheednota[9] volgens welke op Schiphol op 23 mei 1962, door de heer Meuser een bedrag van meer dan $ 800.000, bestemd voor Z.K.H., overhandigd zou zijn aan de heer Aalbertsberg, beschouwt de Commissie als een door de heer Hauser in omloop gebrachte vervalsing. De authenticiteit van het «dagboek» van de heer Hauser, in de zin dat het inderdaad ten volle zou zijn geschreven op of omstreeks de aangegeven data, wordt door de Commissie in twijfel getrokken.

Paragraaf 3: Het gebeurde omstreeks 1968

Naar de bevindingen van de Commissie heeft zich in de jaren 1967–1968 méér afgespeeld dan uit het getuigenis van de heer Kotchian, zoals hiervoor samengevat, blijkt.[10]

Een vijftal gegevens verdient vermelding.

Het betreft hier ontmoetingen en correspondentie tussen Lockheed-functionarissen en Z.K.H. Met behulp van zijn agenda-notities heeft Z.K.H. de data, waarop deze ontmoetingen zouden hebben plaatsgehad kunnen bevestigen; de inhoud van de gesprekken weet hij zich echter niet te herinneren, sommige van de nevenomstandigheden wèl. Van de correspondentie, bestaande uit door hem met de hand geschreven brieven, zijn door de Prins geen copieën gehouden.

Intussen meent de Commissie op grond van in annex A vermelde verklaringen van de heren Haughton en Kotchian voor de Commissie Church en van andere Lockheedfunctionarissen en derden voor haarzelf, de gebeurtenissen als volgt te kunnen reconstrueren.

a. Eind 1967 werd men bij Lockheed onaangenaam verrast door het gerucht dat de Nederlandse beslissing over de keuze tussen de P-3 Orion en de Bréguet Atlantique reeds op 22 december 1967 zou vallen. Op dat tijdstip echter zou haar offerte nog niet zijn afgerond met een compensatieprogramma[11], zodat zij uitstel begeerde. Gedacht werd aan een interventie van de Prins om dit uitstel te bewerkstelligen.

Op 16 december 1967 zou te Parijs een ontmoeting tussen hem en Lockheedfunctionarissen hebben plaatsgehad, waar om die interventie is gevraagd. De mededeling van de Prins, dat de beslissing nog niet op genoemde datum zou vallen, schijnt in Burbank aldus te zijn begrepen dat dankzij de Prins uitstel was verkregen.

b. In mei of juni 1968 zou de Prins in een persoonlijke brief aan een van de bovenbedoelde Lockheedfunctionarissen hebben geschreven, dat het er met de kansen voor de Orion goed voor stond[12]; hij zou daarbij tevens de landingsrechten van de KLM ter sprake hebben gebracht. Wanneer vanwege Lockheed daarvoor iets ondernomen werd, zou dit de kansen verbeteren. Kennelijk is geantwoord dat Lockheed – die ook aan concurrenten van de KLM leverde – dit niet kon doen.

c. Toen op 5 juli 1968 de beslissing ten gunste van de Bréguet Atlantique was genomen, zou de Prins aan dezelfde persoon hebben geschreven dat hij die beslissing betreurde, en hebben beloofd te zullen trachten leden van het Nederlandse parlement, waar de beslissing nog bevestigd moest worden, op de onjuistheid van het genomen besluit te wijzen.

d. Over die brief ingelicht, heeft de heer Kotchian eind juli 1968 de heren Smith en Robbins naar Annecy gezonden, waar de Prins zich toen bevond. Daar is blijkbaar, overeenkomstig de opdracht van Lockheed, aangeboden $ 500.000 ter beschikking van Z.K.H. te stellen, indien deze bereid was om te trachten de Nederlandse beslissing alsnog ongedaan te maken. Het aanbod is door de Prins van de hand gewezen met de mededeling dat er aan de gevallen beslissing niets te veranderen viel.

e. Na het vernemen van deze weigering, zou de heer Kotchian zijn erkentelijkheid voor 's Prinsen oprechtheid hebben willen tonen door hem alsnog $ 100.000 aan te bieden. Vanuit Amsterdam, waar de heer Kotchian zich toen bevond, werden de heren Smith en Robbins opnieuw naar de Prins gezonden. De ontmoeting vond plaats op 7 september 1968, op de golflinks «De Pan» bij Utrecht. Bij die gelegenheid werd een bedankbrief van de heer Kotchian aan de Prins overhandigd – waarop Z.K.H. op 13 september heeft geantwoord – en het aanbod van $ 100.000 gedaan. Daarop zou door de Prins niet duidelijk zijn gereageerd; hij was er niet zeker van of hij dit aanbod wel kon aanvaarden.

Hieraan kan worden toegevoegd, dat in oktober 1968 te Burbank een machtiging voor een «cashier's cheque» is afgegeven op naam van Victor Baarn. Op grond van deze machtiging is instructie gegeven aan een Zwitserse bank een dergelijke cheque uit te schrijven en die op een kantoor in Zwitserland te deponeren. Daar kon de begunstigde deze op het noemen van de naam afhalen.

Het is deze cheque waarvan betaling heeft plaatsgevonden uit het zgn. «off-the-books account», waaraan de heer Kotchian refereert in zijn getuigenis voor de Commissie Church. Ten aanzien van dit punt moet dit getuigenis als juist worden aangemerkt. Voor het overige zijn de verklaringen van de heer Kotchian met betrekking tot het gebeurde in 1968 onvolledig en vaag.

Z.K.H. verklaart dat hij zich de aanbieding van het bedrag niet herinnert, dat hij het in ieder geval niet heeft aangenomen, noch daarover op andere wijze heeft beschikt. De Commissie heeft geen bewijzen van het tegendeel. Noch ook, heeft zij kunnen vaststellen welke persoon schuil ging achter de kennelijk fictieve naam «Victor Baarn».

Paragraaf 4: Het gebeurde omstreeks 1974

Vanaf 1973 is bij de Koninklijke Marine opnieuw aanschaffing van een onderzeebootbestrijdingsvliegtuig overwogen – thans ter vervanging van de verouderde P-2 V Neptune vliegtuigen. Bij die vervanging was de P-3 Orion een ernstige candidaat. Omdat de ruimte ervoor in de begroting ontbrak, is de regering niet tot een keuze gekomen.[13]

Bij onderzoek naar aanleiding van de hierboven aangehaalde verklaring van de heer Kotchian, is het volgende gebleken.

Zodra de levering van Orions aan de Koninklijke Marine weer in het verschiet kwam heeft, naar verklaring van de Prins en van de heer Meuser, deze laatste Z.K.H. aangeklampt met het idee dat hier iets ten bate van het World Wildlife Fund te doen viel. Wanneer met Lockheed een consultant's contract werd afgesloten op basis van commissie voor aan de Koninklijke Marine geleverde vliegtuigen en voor de levering van onderdelen («spare parts»), zou men de aldus verkregen gelden aan het W.W.F. kunnen schenken. De heer Meuser heeft de Prins, naar valt aan te nemen in april 1974, de volgende aantekening ter hand gesteld om die aan Lockheed te doen toekomen:

«Last time around it would have been of no use to accept Lockheed's offer to appoint Dr. H. Weisbrod agent for the re-equipping of the Navy's ASW Aircraft fleet with Orions, as European pressures required a European solution. This time around the situation may be more favourable for the Orion, in part due to Dr. Weisbrod's efforts and it would now seem appropriate for Lockheed to appoint him their «sub silentio» agent for a prospective Orion program. This could be done on the basis of an agent's agreement between Lockheed and Dr. Weisbrod, calling for a 4% commission on all Lockheed billings for complete aircraft and 8% for parts, services, etc., for the life of the program. As and when payments are received by Lockheed, corresponding commission payments to be made in a manner to be indicated by Dr. Weisbrod.»

De Prins heeft die aantekening eerst laten liggen, doch haar op herhaald aandringen van de heer Meuser en aan de hand van een van deze afkomstig concept, per brief van 9 september 1974 doorgezonden aan de heer R. B. Smith, die ook in 1968 als tussenpersoon tussen hem en Lockheed inzake de Orion was opgetreden. In die door hem met de hand geschreven brief herinnert hij aan de besprekingen van enige jaren geleden – kennelijk 1968 – en zegt dat «after a hell of a lot of pushing and pulling» het er nu eindelijk naar uitziet, dat er iets positiefs zal gaan gebeuren, en dat het daarom het juiste ogenblik lijkt nu het bijgesloten denkbeeld langs persoonlijke weg te bestemder plaatse te brengen.

De brief en de aantekening zijn door de heer Smith naar Burbank doorgegeven. Daar kwam men tot de slotsom dat commissies op de voet der in de aantekening genoemde percentages een totaal van $ 4 à 6 miljoen zouden belopen. Daar men dit aanzienlijk teveel vond en daar het betalen van commissies in het kader van een «government-to-government» contract[14], het soort overeenkomst dat voor de levering van de Orion was voorzien, ongeoorloofd was, werd besloten om het denkbeeld af te wijzen. Er volgde een ontmoeting van de heer Smith en de Prins[15] op 30 oktober 1974 te Parijs. Toen Z.K.H. vernam, dat de gevraagde commissie $ 4 à 6 miljoen waard was, was hij verbaasd en zei slechts een bedrag van ± $ 1 miljoen te hebben bedoeld.

De Prins heeft toen een tweede brief geschreven, gedateerd 3 november 1974, waarvoor hem, naar zijn verklaring, door de heer Smith een ontwerp aan de hand is gedaan. Daarin wordt een verongelijkte toon aangeslagen. Dat men het denkbeeld zonder discussie en zonder overweging van andere oplossingen had verworpen, leek ongelooflijk. Zoiets zou in de dagen van Robert of Courtlandt Gross nooit zijn gebeurd.

Vanaf 1968 zou de Prins veel tijd en energie hebben besteed om de zaken in de goede richting te sturen en om verkeerde, op politieke overwegingen genomen beslissingen te voorkomen. Hij had dat gedaan op grond van zijn oude vriendschap voor Lockheed «and based on its past actions» en voelde zich nu enigszins bitter gestemd. Hij zou niets meer ondernemen met betrekking tot de aanschaffing en dat ook duidelijk laten weten, wanneer hij werd geraadpleegd. Hij overwoog tenslotte om de heer Courtlandt Gross te schrijven of op te bellen.

Blijkbaar heeft deze brief, die ook weer naar Burbank werd doorgegeven, indruk gemaakt. In ieder geval kreeg de heer Smith opdracht op 2 december 1974 een bezoek aan Soestdijk te brengen en daar een formule voor te stellen, die neerkwam op een betaling van een vaste commissie van $ 1 miljoen bij aankoop van ten minste 4 vliegtuigen. Met dit aanbod zou de Prins aanstonds accoord zijn gegaan. Voor de eventuele betaling werd door Z.K.H. een andere regeling geïndiceerd dan die via de heer Weisbrod, namelijk storting op een daartoe speciaal geopende bankrekening te Genève. Betalingen hebben nimmer plaatsgevonden; de aankoop van marinepatrouillevliegtuigen werd van de Nederlandse begroting afgevoerd.

Toen door de Commissie aan de Prins de tekst van de door hem geschreven brieven werd voorgelegd, was een van zijn eerste opmerkingen, dat hij, wanneer deze hem niet was getoond, het voor onmogelijk zou hebben gehouden dat hij zo iets had kunnen schrijven. Ter verontschuldiging voegde hij er aan toe, dat die tekst hem door anderen was voorgesteld en dat zijn geheugen slecht begint te worden. De hele zaak was hèm, zo zei hij, om een flinke bijdrage voor het W.W.F. begonnen.

De Commissie moet evenwel vaststellen dat van de zijde van Lockheed alleen aan de Prins is gedacht; noch de brieven, noch de daarbij behorende aantekening, maken melding van het W.W.F.

---

[6] Vgl. de hierna onder hoofdstuk VII, opgenomen verklaring.

[7] De heer Meuser heeft, zoals de Commissie in Burbank vaststelde, in 1976 van Lockheed een verklaring gevraagd, dat «het miljoen» nooit voor hem bestemd is geweest en niet aan hem is betaald. Een verklaring in die zin heeft hij ontvangen.

[8] Zie bijlage f.

[9] Zie annex A.

[10] Over de beweerde betaling van $ 25.000 zie annex D.

[11] Hierna hoofdstuk IV, paragraaf 2.2.

[12] Dit was op dat ogenblik juist, zie hieronder hoofdstuk IV, paragraaf 2.2.

[13] Hieronder hoofdstuk IV, paragraaf 3.

[14] Annex C.

[15] In de verklaring van de heer Kotchian voor de SEC wordt gezegd, dat de heer Martin naar Europa werd gezonden, doch dit is onjuist. In het najaar 1974 is deze niet in Europa geweest. De zaak is telefonisch met de heer Smith behandeld.

HOOFDSTUK III

Het aanschaffingsbeleid van de Koninklijke Luchtmacht[1]

1. *Inleiding*

Globaal genomen valt de procedure die wordt gevolgd bij aanschaffing van een nieuw militair vliegtuig voor de luchtmacht uiteen in vier fasen.

In de eerste fase worden de toekomstige taken van de luchtmacht aan de hand van de in NATO-verband aangegane verplichtingen vastgesteld. In dit stadium wordt reeds gekozen uit enige basisopties, bijvoorbeeld: moet één type vliegtuig dat geschikt is voor de uitvoering van meerdere operationele taken worden aangeschaft, of verdient de aanschaffing van meerdere typen die ieder op specifieke taken zijn toegerust de voorkeur; moet worden gekozen voor de aankoop van een groter aantal betrekkelijk eenvoudige, dus relatief goedkope, toestellen of wel voor de aanschaffing van een kleiner aantal technisch geavanceerde en dure toestellen?

In de tweede fase worden de operationele en technische eisen vastgesteld waaraan het nieuwe vliegtuigtype zal moeten voldoen. Die eisen worden mede bepaald door de in de eerste fase genomen beslissingen.

In de eerste fase worden de beslissingen door de politieke top van het ministerie van Defensie in nauw overleg met de luchtmachtstaf genomen. De vaststelling van de eisen waaraan het aan te schaffen vliegtuig moet beantwoorden in de tweede fase geschiedt door de luchtmachtstaf. In de eerste twee fasen vindt de besluitvorming gewoonlijk in kleine kring en strikte beslotenheid plaats.

Na de eerste twee fasen is het aantal potentiële kandidaten voor de aanschaffing in de regel gereduceerd tot enkele vliegtuigtypen. Deze worden in de derde fase door functionarissen van de Dienst Materieel Luchtmacht geëvalueerd op hun technische, operationele en vliegeigenschappen. De technische evaluatie is het werk van talrijke specialisten, die elkaar wederkerig controleren. Het is alleen daarom al vrijwel onmogelijk de uitkomsten daarvan te beïnvloeden. Bovendien worden bij de Dienst Materieel Luchtmacht de mogelijk aan ongewenste beïnvloeding blootstaande functionarissen zorgvuldig begeleid en, zonodig, afgeschermd.

Aan de hand van de uitkomsten van de evaluatie wordt in de laatste fase het aan te schaffen vliegtuig geselecteerd. In die selectiefase kunnen behalve strikt militaire ook economische en politieke overwegingen een rol spelen. Zo kunnen de omvang van het compensatieprogramma of de bij de aanschaffing te verwachten buitenlandse steun belangrijke factoren bij de uiteindelijke beslissing zijn.

Vatbaar voor beïnvloeding zijn de eerste twee fasen en de laatste fase.

In de eerste twee fasen worden in kleine kring vertrouwelijke politieke en militaire beslissingen genomen die voor de uitkomst van de gehele aanschaffingsprocedure van doorslaggevend belang kunnen zijn. Dit maakt het voor de in aanmerking komende vliegtuigproducenten interessant om in die fasen over vertrouwelijke contacten te kunnen beschikken.

In de vierde fase zijn vele instanties bij de besluitvorming betrokken. Voor de producenten van de dan nog overgebleven kanshebbende vliegtuigen is het in dat stadium veel moeilijker tot een effectieve beïnvloeding van de besluitvorming te komen. Men ziet dan wel dat buitenlandse regeringen – al dan niet op verzoek van de betrokken producenten – in het krijt treden ten gunste van hun nationale vliegtuigindustrie.

Met de ontwikkeling van moderne militaire vliegtuigen zijn zeer grote bedragen gemoeid. Deze komen in de regel, geheel of gedeeltelijk, voor rekening van het nationale ministerie van Defensie, wanneer dat opdracht geeft voor de ontwikkeling van een bepaald vliegtuigtype. Indien het ontwikkelde toestel wordt afgenomen door de opdrachtgever – hetgeen in de Verenigde Staten lang niet altijd het geval is, aangezien daar meestal aan twee vliegtuigproducenten de opdracht voor de ontwikkeling van een bepaald type toestel wordt gegund, waarvan er, na beproeving, één wordt gekozen – kan de producent daarop een zekere winst maken. Werkelijk profijtelijk wordt een militair vliegtuigtype in de regel eerst, wanneer ook andere landen besluiten tot de aanschaffing ervan. Vliegtuigproducenten zullen bij de nationale regeringen vooral lobbyen om ontwikkelingscontracten te verkrijgen, bij buitenlandse regeringen om deze over te halen tot de aanschaffing van hun nieuwe vliegtuigtypen. Op deze praktijk zijn echter wel eens uitzonderingen.

In de loop der tijd heeft men bij de vliegtuigindustrie bemerkt dat het nauwelijks zin heeft te trachten de besluitvorming van het met de evaluatie belaste militaire apparaat te beïnvloeden. Behalve dat zulks praktisch vrijwel onmogelijk is, zou een dergelijke beïnvloeding weinig kunnen opleveren, aangezien de technische evaluatie plaats vindt binnen het, meestal strakke, kader van de in de eerste twee fasen genomen besluiten.

De vliegtuigindustrie pleegt haar lobby-activiteiten daarom vooral te richten op de politieke en beleidsvormende toppen van het ministerie van Defensie en het militaire apparaat; dáár vallen de beslissingen die doorslaggevend zijn voor de uiteindelijk te maken keuze. Het beschikken over goede contacten in die kringen is voor de vliegtuigindustrie van groot belang. Wanneer, in de vierde fase, een vliegtuigproducent tot de laatst overgebleven kanshebbers op de order behoort, zal hij gewoonlijk de steun

RAPPORT DONNER

(3)

van zijn regering krijgen. De selectiefase kenmerkt zich dan ook in de regel door nauw diplomatiek overleg, waarin niet alleen de militaire aspecten, doch ook elementen van economische en politieke aard belangrijk kunnen zijn. De mate van inschakeling van de nationale industrie, of – wanneer dat niet mogelijk is – de omvang van het compensatieprogramma, vormde een belangrijke factor. Zo pleegt ook bij vrijwel iedere belangrijke vliegtuigaankoop de vraag te rijzen of een «Atlantische» keuze de voorkeur verdient boven een «Europese» keuze.

2. *De aankoop van de F-104 G Starfighter*

2.1. *De beslissing voor de F-104 G*

Op grond van de aangegane NATO-verplichtingen zou de Nederlandse luchtmacht in de jaren zestig een viertal taken te vervullen krijgen.

1. luchtverdediging onder alle weersomstandigheden;
2. aanvalstaken met conventionele wapens en tactische A-wapens;
3. steun aan grondtroepen;
4. luchtverkenning.

Voor deze taken beschikte de luchtmacht eind 1958 over vier verschillende typen vliegtuigen: voor de luchtverdediging bij dag, de Hawker Hunter; voor luchtverdediging onder minder gunstige weersomstandigheden de Sabre F-86 K; voor tactische aanvalstaken en grondsteun, de Thunderstreak F-84 F en voor de luchtverkenning de Thunderflash RF-84 F.

Met de vervanging van deze toestellen zou omstreeks 1962 moeten worden begonnen. Aangezien met de organisatorische voorbereiding voor de produktie, de produktie zelf en de invoering van een nieuw type vliegtuig gewoonlijk twee tot drie jaar is gemoeid, werden reeds eind 1958, begin 1959 de basisopties voor het nieuw aan te schaffen vliegtuig vastgesteld. Omdat de ervaringen hadden geleerd dat het voor een kleine luchtmacht als de Nederlandse bezwaarlijk is vier verschillende vliegtuigtypen operationeel te houden, werd besloten te kiezen voor één type vliegtuig dat meerdere, zo mogelijk alle taken, zou kunnen vervullen. Omdat de Nato-luchtmachten hun taken over het grondgebied van verschillende landen uitoefenen, heeft het grote technische en operationele voordelen wanneer de luchtmachten in dezelfde luchtverdedigingssector beschikken over éénzelfde type vliegtuig. Daarom werd besloten dat bij de uiteindelijk te maken keuze rekening zou worden gehouden met de beslissingen van de in hetzelfde gebied opererende bondgenoten.

Tenslotte zou het vliegtuig, met het oog op de snel voortschrijdende technische ontwikkelingen in de luchtvaart, zo modern mogelijk moeten zijn.

Aan de hand van deze basis-opties werden in het voorjaar van 1959 de technische en operationele eisen voor het nieuw aan te schaffen vliegtuig vastgesteld. Omdat, naar zich toen liet aanzien, de luchtverdediging in de afzienbare toekomst grotendeels door luchtafweerraketten zou worden overgenomen, werd bij het vaststellen van de eisen aan de geschiktheid van het nieuwe toestel voor aanvalstaken wat meer gewicht toegekend dan aan de geschiktheid voor de andere taken.

In de evaluatiefase, die op 22 mei 1959 is begonnen, zijn vijf vliegtuigtypen beoordeeld, de Lockheed F-104 G, de Northrop N-156 F, de Republic F-105, de Convair F-106 en de Dassault Mirage III.

De F-105 en F-106 vielen af, omdat ze te zwaar en te kostbaar bleken. Ook de N-156 F viel af. Dit type voldeed niet aan de gestelde operationele eisen en verkeerde bovendien nog slechts in het ontwikkelingsstadium.

Na beëindiging van de evaluatie in september 1959, die in nauwe samenwerking met de Belgische luchtmacht plaatsvond, bleven als kandidaten over de Lockheed F-104 G en de Dassault Mirage III. De Mirage III was wat goedkoper, de prestaties van de F-104 G waren echter wat beter. De Mirage III was qua basisconceptie een luchtverdedigingstoestel; om te kunnen beantwoorden aan de eisen die de luchtmacht voor de aanvalstaken stelde, zouden nog aanzienlijke modificaties op dit toestel moeten worden aangebracht, waarvan de uitkomsten en kosten nog onzeker waren.

De F-104 G was een verbeterde en gewijzigde versie van de eerdere uitvoeringen van de F-104. Op 18 maart 1959 had de Westduitse regering een ontwikkelingscontract met Lockheed afgesloten, op grond waarvan Lockheed het basisconcept van de F-104 zou ontwikkelen tot een voor de uitvoering van verschillende taken geschikt vliegtuig, de F-104 G(ermany).

Na langdurig overleg tussen de Nederlandse en Belgische ministers van Defensie besloot de Ministerraad, op voordracht van eerstgenoemde, op 18 december 1959 tot de aanschaffing van de F-104 G.

Bij die keuze hebben de volgende overwegingen de doorslag gegeven:

1. De F-104 G beantwoordde wat beter aan de door de Nederlandse luchtmacht gestelde eisen. Met de motor en het airframe van dit toestel was bovendien, anders dan bij de Mirage III D, reeds operationele ervaring opgedaan.
2. De keuze van de Bondsrepubliek in het voorjaar van 1959 voor de F-104 G sprak vanuit een oogpunt van standaardisatie, ten voordele van de Nederlandse keuze voor hetzelfde toestel. De omstandigheid dat de Nederlandse industrie een groot aantal van de voor de Westduitse luchtmacht bestemde toestellen in licentie zou kunnen bouwen, maakte het bovendien economisch aantrekkelijk voor de F-104 G te kiezen.
3. Alleen bij de keuze voor een Amerikaans toestel zou op steun van de Verenigde Staten kunnen worden gerekend bij de heruitrusting van de luchtmacht. Men rekende erop dat de Verenigde Staten ongeveer de helft van de benodigde toestellen zouden schenken.

2.2 *De produktie van de F-104 G*

Voor de produktie van de F-104 G werd een consortium gevormd tussen België, de Bondsrepubliek en Nederland. Na vrij gecompliceerde onderhandelingen met, vooral, België, over de omvang van de Westduitse opdrachten aan Nederland en België en over de vraag of de produktie in twee, dan wel drie produktielijnen zou moeten geschieden, werd op 5 maart 1960 een protocol gesloten waarin de overeenkomst tussen de drie in het consortium verenigde landen was neergelegd. Hoofdpunten waren: de omvang van het bouwprogramma, de organisatie en coördinatie van het bouwprogramma, de verdeling van de Westduitse compensatieorders tussen Nederland en België en de omvang van de door Nederland en België over te nemen kosten die de Bondsrepubliek voor het ontwikkelingscontract met Lockheed had gedragen.

Op 25 maart 1960 werd door Nederland een aanvraag gedaan om Amerikaanse steun voor het F-104 G-project. De Nederlandse luchtmacht zou ruim 200 toestellen nodig hebben. Ongeveer de helft, 100 toestellen, zou door Nederland zelf kunnen worden gefinancierd. De VS zouden moeten voorzien in de rest van de behoefte, inclusief de 26 toestellen die benodigd waren voor trainingsdoeleinden.

Het Amerikaanse ministerie van Defensie gaf begin juli 1960 een ontwijkend antwoord op een inmiddels herhaalde aanvrage om hulp: indien ook Italië bij het F-104 G-programma zou worden ingeschakeld, kon de hulpaanvrage in overweging worden genomen. Na moeilijke besprekingen tussen de in het consortium verenigde landen – inschakeling van Italië zou neerkomen op de organisatie van een vierde eindassemblagelijn in Italië en op uitbreiding van de Westduitse orders in het buitenland, hetgeen waarschijnlijk ten koste van de in Nederland en België geplaatste orders zou gaan – stemden deze in principe met die Amerikaanse suggestie in.

Op 13 september 1960 maakte de toenmalige Amerikaanse onderminister van Defensie, de heer Shuff, bekend dat de VS aan Nederland en België ieder toestellen en aan Italië 50 toestellen zouden schenken.

Hoewel Nederland die mededeling als zeer teleurstellend ondervond – men dacht op grond van informele toezeggingen te mogen rekenen op ruim 100 toestellen – en als reactie daarop het aantal uit eigen middelen te bekostigen toestellen van 100 tot 95 terugbracht, heeft men zich bij de gang van zaken neergelegd om de weliswaar beperkte, maar toch niet onbelangrijke Amerikaanse steun niet ook nog in de waagschaal te stellen. Op 17 december 1960 werd het gewijzigde protocol, waarbij Italië in het consortium werd opgenomen, ondertekend.

De coördinatie en het toezicht op het F-104 G-programma berustte bij het NATO-F-104 G Starfighter Management Office (NASMO), dat gevestigd was te Koblenz. In die plaats was ook een Lockheedkantoor gevestigd, dat belast was met de organisatie van de toeleveringen aan de talrijke Europese industrieën die waren betrokken bij de bouw van de F-104 G. Ook werd vanuit dit, vrijwel uitsluitend met technici bemande, kantoor de advisering aan de Europese producenten gecoördineerd.

Het NASMO en het Lockheedkantoor te Koblenz zijn beide in opspraak geraakt door de verklaringen van de heer Hauser. Die verklaringen kwamen erop neer dat vanuit het Lockheedkantoor pressie zou zijn uitgeoefend om door Lockheed voorgestelde Engineering Change Proposals[2] aanvaard te krijgen. Nederland placht bij die voorstellen, waarmee bijzondere uitgaven waren gemoeid, in de regel een wat restrictief standpunt in te nemen. Omdat gewoonlijk de belangrijke ECP's slechts door het consortium werden aanvaard, wanneer alle vier deelnemers daarin daarmee instemden, kon het volgens de heer Hauser, van belang zijn een Nederlands veto daartegen te breken. Dit zou zijn geschied doordat via de heer Teengs Gerritsen Z.K.H. werd gevraagd zijn invloed aan te wenden. Voor deze «diensten» zou Lockheed via haar kantoor te Koblenz aanzienlijke bedragen hebben uitbetaald.

De beweringen van de heer Hauser zijn zorgvuldig nagegaan. Zij blijken, evenals de documenten waarop hij zich beroept, grotendeels onjuist te zijn en op valse voorstellingen te berusten.

De Commissie volstaat met het volgende te vermelden.

1°. De ECP's vormen een welhaast onvermijdelijke complicatie bij iedere vliegtuigproduktie.

2°. Bij het F-104-G-programma waren enige bijzondere ECP's nodig, omdat het vliegtuig bij de aanvang van het bouwprogramma in de G-configuratie nog niet volledig was ontwikkeld. Desalniettemin is het totale aantal van de in de loop van het bouwprogramma door Lockheed voorgestelde en aanvaarde ECP's – 93 – in vergelijking met soortgelijke produktieprogramma's betrekkelijk gering te noemen.

3°. De Nederlandse luchtmacht heeft ten aanzien van de ECP's – die werden beoordeeld volgens een procedure waarin de operationele, technische en financiële aspecten grondige aandacht kregen – een restrictief standpunt ingenomen. Er is geen enkele aanwijzing dat daarbij onregelmatigheden hebben plaatsgevonden. Van enige pressie, van welke zijde ook, is niet gebleken.

4°. De kosten van de ECP's worden door de heer Hauser op honderd miljoen dollars en meer gesteld; de totale kosten van de door Nederland aanvaarde ECP's hebben 26.883.173 gulden bedragen. Voor de door Lockheed voorgestelde en aanvaarde ECP's bedraagt het totaal 9.206.216 gulden.

5°. Er bestaat geen enkele aanwijzing voor dat de heer H. J. Teengs Gerritsen enige rol heeft gespeeld bij de besluitvorming over de ECP's.

6°. Er is niet gebleken van onregelmatigheden bij de uitvoering van het F-104-G-produktieprogramma. Met name het Lockheed-kantoor te Koblenz is niet betrokken geweest bij onregelmatige betalingen.

7°. Het «dagboek» waarop de heer Hauser zijn beweringen baseert, is onbetrouwbaar. Het «Aalbertsbergmemorandum» van 23 mei 1962 van de heer Roha aan de heer Folden, waarin sprake is van de betaling van $ 878.327,98 aan «Bernhard», is vals.[3]

2.3. *De rol van Lockheed bij de Nederlandse besluitvorming*

Er zijn geen rechtstreekse contacten bekend van of namens de Lockheeddirectie met Nederlandse autoriteiten die een beslissende stem bij de keuze van het nieuw aan te schaffen vliegtuig hadden. Op 19 en 20 augustus 1959 had een Lockheeddelegatie, bestaande uit de heren Rempt, Robbins en Meuser, een bespreking met Nederlandse luchtmachtautoriteiten. Dit gesprek vond echter plaats en marge van een ontmoeting tussen Westduitse en Nederlandse luchtmachtautoriteiten; van enige zelfstandig ondernomen aktiviteiten blijkt niets uit het verslag dat van dit gesprek is gemaakt.

Dat Lockheed zich in de Nederlandse aanschaffingsprocedure op de achtergrond heeft gehouden, behoeft overigens geen verbazing te wekken. Deze onderneming kon haar belangen voldoende behartigd achten door de Bondsrepubliek, die reeds eind 1958 haar keuze op de F-104 G had bepaald en er militaire en politieke belangen[4] bij had dat ook Nederland en België voor dat vliegtuigtype zouden kiezen. In de selectiefase, toen de uiteindelijke keuze zou gaan tussen de Mirage III en de F-104 G, kreeg Lockheed de niet te onderschatten steun van de VS, die hadden laten weten dat bij aanschaffing van een Europees toestel niet op Amerikaanse hulp behoefde te worden gerekend.

In de produktiefase hebben de belangrijkste contacten van Lockheed met luchtmachtautoriteiten via het NASMO plaatsgevonden. Het Lockheedkantoor te Koblenz heeft belangrijke steun geboden bij de organisatie en coördinatie van het produktieprogramma. Van enige onregelmatigheden bij de besluitvorming over de ECP's is niet gebleken. De procedure voor de besluitvorming daaromtrent liet overigens weinig ruimte voor ongeoorloofde beïnvloeding.

3. *De aanschaffing van de Northrop F-5*

3.1. *De aanschaffingsprocedure*

In het begin van 1965 werd de vervanging overwogen van de F-84 F Thunderstreak[5], die tegen 1970 technisch en operationeel verouderd zou zijn, en van de Lockheed T-33 A, een straaltrainer die niet meer voldeed aan de eisen die aan de vliegtuigen voor een voortgezette vliegersopleiding moesten worden gesteld.

Bij het vaststellen van de technische en operationele eisen voor de nieuwe vliegtuigen werd uitgegaan van de volgende uitgangspunten:

1. De opvolger van de F-84 F zou een eenvoudig, technisch niet zeer gecompliceerd toestel moeten zijn, dat eenvoudig in bedrijf was te houden en over goede vliegeigenschappen diende te beschikken. Van het nieuwe toestel zou een tweezitsversie moeten bestaan, die als opvolger van de T-33 A zou kunnen dienen.
2. Het nieuwe toestel zou primair geschikt moeten zijn voor conventionele aanvalstaken en, secundair, voor nucleaire offensieve opdrachten.
3. Voor het in 1966 beschikbare budget van 600 miljoen gulden zouden 75 goedkope en betrekkelijk eenvoudige toestellen als opvolger van de F-84 F en 30 toestellen ter vervanging van de T-33 A worden aangeschaft. Het alternatief van een operationeel superieur, doch duurder toestel, dat in geringere aantallen kon worden aangeschaft, werd afgewezen.
4. De keuze zou plaatsvinden in overleg met de Belgische luchtmacht.

Nadat in de tweede fase de technische en operationele eisen waaraan de nieuwe toestellen zouden moeten voldoen, waren vastgesteld, bleven van de oorspronkelijke dertien kandidaten er slechts vijf over.

Bij de eigenlijke evaluatie, eind 1965 – begin 1966, vielen van de overgebleven vliegtuigtypen er nog twee af. Het ene vliegtuigtype – de Ling Temco Vought A-7 – had een tweezitsversie die niet geschikt was voor de voortgezette opleiding van de luchtmacht, bovendien was het te duur. Dit, toen zeer moderne, type beantwoordde verder wel ruimschoots aan de gestelde technische en operationele eisen. Het andere vliegtuigtype – de Lockheed CL-984 – bestond nog slechts op papier, was te duur en zou qua vliegeigenschappen niet beantwoorden aan de gestelde eisen.

Van de drie laatst overgebleven kandidaten – de Dassault Mirage V, de McDonnell Douglas A-4 en de Northrop F-5 – was de Mirage V te duur, terwijl ook de trainingsversie niet aan de gestelde eisen zou voldoen. Tegen de A-4 bestond het bezwaar dat het toestel technisch eigenlijk al verouderd was, minder goede vliegeigenschappen bezat en niet eenvoudig in het onderhoud was. Er was wel een geschikte trainingsversie van het toestel beschikbaar.

De F-5, tenslotte, schoot qua afstandsbereik tekort voor de gestelde taken, hetgeen tot modificaties noopte. Voorts zouden enige vrij ingrijpende wijzigingen op het vliegtuig moeten worden aangebracht – versterking van de vleugels, een ander landingsgestel en manoeuvreflappen. De prijzen van de F-5 en A-4, beide vallend binnen de Nederlandse mogelijkheden, ontliepen elkaar niet veel.

De evaluatiefase werd eind juni 1966 afgesloten met een unanieme aanbeveling van de Belgische en Nederlandse luchtmachtstaven voor de F-5. De betrokken Ministers van Defensie konden op een bijeenkomst van 28 juni 1966 niet tot een definitief besluit komen, omdat de Belgische minister van Defensie om politieke redenen daarmee nog enige tijd – tot oktober 1966 wilde wachten.

Aan het slot van de evaluatiefase waren van de betrokken vliegtuigproducenten vier verschillende offertes gevraagd:

1. voor de aankoop van 220 toestellen – de gezamenlijke Nederlandse en Belgische behoefte,
2. voor de aankoop van 105 toestellen – alleen de Nederlandse behoefte,
3. voor de bouw van 220 toestellen in licentie, alsmede een offerte voor een ontwikkelingscontract voor de aan het toestel aan te brengen modificaties en een koopcontract voor de onderdelen die niet in licentie konden worden vervaardigd,
4. als onder 3, voor 105 toestellen.

De door Northrop uitgebrachte offertes liepen tot 31 juli 1966.

Toen de Belgische minister van Defensie besloot zijn beslissing uit te stellen tot oktober 1966, werd ijlings getracht de offertes van Northrop met een half jaar verlengd te krijgen tot 31 december 1966. Dit is alleen voor de licentie-offertes gelukt. Later bleken daaromtrent bij de Nederlandse luchtmachtstaf enige misverstanden te hebben bestaan.

Toen op 25 oktober 1966 de Belgische regering nog geen beslissing meende te kunnen nemen, heeft het Nederlandse ministerie van Defensie onderhandelingen geopend met de NV Fokker over de licentiebouw van 105 toestellen. Die onderhandelingen zijn eind december 1966 zonder resultaat afgebroken: licentiebouw bij Fokker zou ongeveer f 41 miljoen duurder uitkomen dan rechtstreekse aankoop van de benodigde toestellen bij Northrop, althans op grond van de voor 31 juli 1966 geldende offerte. Toen men tenslotte, noodgedwongen, Northrop verzocht zijn offerte voor rechtstreekse aankoop gestand te doen, bleek op 30 december 1966 dat Northrop van mening was dat die offerte reeds op 31 juli 1966 was verlopen. Een nieuw uit te brengen offerte zou een prijsverhoging van ongeveer f 50 miljoen meebrengen. Omdat ook de offerte voor de licentiebouw de volgende dag zou aflopen, verkeerde men bij het Nederlandse ministerie van Defensie in een dwangpositie. Zowel het licentiebouwprogramma als de direkte aankoop van de toestellen bij Northrop zouden tot een aanmerkelijke overschrijding van het voor aankoop van de F-5 beschikbare budget leiden. Noodgedwongen heeft men daarop zijn toevlucht gezocht in Canada, waar de F-5 in licentie van Northrop werd gebouwd. Daar kon men het toestel tegen een gunstiger prijs verkrijgen. De onderhandelingen daarover zijn, tegenwerking van het Amerikaanse ministerie van Defensie ten spijt, vlot verlopen. Reeds op 30 januari 1967 werd voorlopige overeenstemming met de Canadese regering bereikt en kon een «letter of intent» worden afgegeven.

Intussen had het Nederlandse ministerie van Defensie in de periode van juli tot en met november 1966 gecompliceerde onderhandelingen moeten voeren met het Amerikaanse ministerie van Defensie. De Amerikaanse regering had de ontwikkeling van de F-5 gefinancierd en het was na 1960 de vaste regel geworden dat over te exporteren militaire vliegtuigen, waarvan de ontwikkeling door het Amerikaanse ministerie van Defensie was bekostigd, een royalty moest worden betaald. Zo eisten de VS ook een royalty voor iedere F-5 die aan Nederland zou worden geleverd. Bij de luchtmacht had men daartegen ernstige bezwaren, aangezien met de ontwikkeling van de door Nederland nodig geachte modificaties een groot bedrag was gemoeid – dat door Nederland zelf zou worden betaald – terwijl ook de Amerikaanse luchtmacht later daarvan zou kunnen profiteren.

Uiteindelijk werd op 13 december 1966 overeenstemming bereikt. Nederland zou aan de Amerikaanse regering een royalty van $42.500 per toestel voor de door deze regering gefinancierde ontwikkelingskosten moeten betalen. Dit bedrag zou echter worden gehalveerd, indien Nederland tenminste $ 22 miljoen aan eigen ontwikkelingskosten zou betalen en de voordelen daarvan gratis ter beschikking van de Amerikanen zou stellen.

3.2. *De rol van Northrop bij de Nederlandse besluitvorming*

Er zijn geen aanwijzingen gevonden van rechtstreekse pogingen van Northrop om de Nederlandse besluitvorming te beïnvloeden.

Een drietal kanttekeningen kan hierbij worden geplaatst:

1°. Het Northroptoestel genoot onmiskenbaar de steun van het Amerikaanse ministerie van Defensie. Op de Nederlandse belangstelling voor andere Amerikaanse vliegtuigtypen werd door de Amerikaanse autoriteiten wat afwerend gereageerd.

2°. Het is bevreemdend dat Northrop niet is ingegaan op de Nederlandse poging om in december 1966 de F-5 rechtstreeks in de VS aan te schaffen op de voorwaarden van de tot 31 juli 1966 geldende offerte. Klaarblijkelijk heeft deze onderneming zich vrij zeker van haar zaak gevoeld. Het feit dat Nederland zich reeds vroegtijdig voor de F-5 had uitgesproken, en geen belangstelling meer voor andere vliegtuigtypen toonde, heeft waarschijnlijk Northrop in de overtuiging bevestigd een sterke onderhandelingspositie te hebben.

3°. Bij het onderzoek door het Church Committee van de verkooppraktijken van Northrop zijn enige documenten overgelegd, waarin de betaling van $ 750.000 aan de heer Weisbrod in verband wordt gebracht met de Nederlandse aankoop van de F-5. Gezien de datum waarop dit contract is afgesloten – 26 april 1968 – en het feit dat Nederland het toestel uiteindelijk in Canada in licentie heeft laten bouwen, is het onwaarschijnlijk dat er een direkt verband tussen die betaling en de aankoop van de F-5 bestaat.

4. *De rol van Z.K.H. bij het aanschaffingsbeleid*

4.1. *De positie van Z.K.H.*

Z.K.H. heeft door zijn functies als Inspecteur-Generaal van de Krijgsmacht – uit hoofde waarvan hij zitting heeft in onder meer de Defensieraad en de Luchtmachtraad – als commissaris bij de N.V. Fokker-VWF en Ere-commissaris bij de KLM beschikking over goede informatiebronnen over hetgeen hier te lande op luchtvaartgebied omgaat. Behalve genoemde functionele relaties heeft hij ook talrijke goede persoonlijke contacten in de vliegtuigwereld.

Het komt voor dat de top van het Nederlandse defensieapparaat in de loop van een aanschaffingsprocedure Z.K.H. vraagt, soms ondershands, soms meer formeel, om stappen te ondernemen bij zijn buitenlandse relaties in politieke en industriële kringen.

Dezelfde kwaliteiten die Z.K.H. voor de Nederlandse luchtmacht waardevol doen zijn, maken hem eveneens waardevol voor zijn relaties in de nationale en buitenlandse vliegtuigindustrie. Via hem trachten zij deuren geopend en contracten gelegd te krijgen. Tegen deze achtergrond moet het volgende overzicht van Z.K.H.'s bemoeiingen met het aanschaffingsbeleid worden gezien.

4.2. *De bemoeiingen van Z.K.H. met de aanschaffing van de F-104 G*

Z.K.H. heeft zich geïnteresseerd getoond bij de procedure die is geëindigd met de aanschaffing van de F-104 G.

In 1958 heeft hij een vrij uitgebreide correspondentie gevoerd met de toenmalige Amerikaanse minister van Defensie, de heer Quarles, over de wenselijkheid dat de Europese NATO-landen hun luchtmachten zouden standaardiseren op een eenvoudig en goedkoop vliegtuig met een naar verhouding hoog prestatievermogen. De Northop N-156 F – het prototype van de latere F-5 – zou daarvoor de kandidaat bij uitstek zijn. Ook bij het secretariaat-generaal van de NATO heeft Z.K.H. steun voor zijn opvattingen trachten te winnen.

Zowel de heer Quarles als het secretariaat-generaal van de NATO hebben een wat gereserveerd standpunt ingenomen: de betrokken Europese bondgenoten zouden zelf met initiatieven moeten komen.

Steun voor zijn ideeën leek Z.K.H. wel te krijgen van de toenmalige minister van Defensie, de heer C. Staf, die aan de heer P. H. Spaak, destijds secretaris-generaal van de NATO, in november 1958 schreef over de noodzaak tot standaardisatie. Hij noemde daarbij ook de N-156 F als mogelijke kandidaat. De heer Spaak antwoordde dat in het licht van de Britse, Westduitse en Franse voorkeuren hem een standaardisatie op een type toestel niet mogelijk leek.

Stond tot eind 1958 de militair-politieke doelstelling van standaardisatie op een eenvoudig en goedkoop vliegtuigtype bij Z.K.H.'s bemoeiingen op de voorgrond, daarna lijkt hij zich in het bijzonder te hebben ingespannen voor een Nederlandse keuze voor de N-156 F. Zo heeft hij zich onder meer tot de heer Quarles gericht met de vraag te willen bevorderen dat het Amerikaanse ministerie van Defensie het Nederlandse verzoek om gegevens over de N-156 F zo openhartig mogelijk zou beantwoorden.

Met de president van Northrop, de heer T. V. Jones, en de Europese vertegenwoordigers van die onderneming onderhield hij in die periode contact over de door Northrop bij de Nederlandse autoriteiten te ondernemen stappen.

In oktober 1959 heeft Z.K.H. nog een ontmoeting tussen de toen juist optredende minister van Defensie, de heer S. H. Visser en de heer G. Parsons van Northrop gearrangeerd. Een ontmoeting die overigens zinloos was, omdat het, negatieve, Nederlandse standpunt over de N-156 F al vaststond.

Z.K.H. heeft in de regel de verantwoordelijke minister van zijn stappen op de hoogte gehouden.

4.3. *De bemoeiingen van Z.K.H. met de aanschaffing van de F-5*

Van interventies van Z.K.H. in de loop van de aanschaffingsprocedure voor de F-5 is niet gebleken. Het was bij de luchtmachttop vrij algemeen bekend dat Z.K.H. een duidelijke belangstelling had voor de Northrop F-5, de operationele versie van de N-156 F. Dit blijkt onder meer uit een brief die Z.K.H. eind 1965 heeft geschreven aan de Amerikaanse luchtmachtstaf, waarin hij informeerde naar de prestaties van de F-5 op het Zuid-Vietnamese oorlogsveld. Z.K.H. heeft voorts tweemaal van die belangstelling doen blijken door, anders dan gebruikelijk, aanwezig te zijn bij de afsluitende evaluatievergaderingen, die aan de selectie van de F-5 vooraf gingen.

De betrokken defensie- en luchtmachtautoriteiten hebben tot tweemaal toe van Z.K.H.'s relaties in de VS gebruik gemaakt.

Eerst is Z.K.H. in juni 1966 gevraagd de toenmalige Amerikaanse minister van Defensie, de heer McNamara persoonlijk te benaderen om een voor Nederland gunstiger regeling te verkrijgen voor de royalties die aan de Amerikaanse regering over de F-5 betaald zouden moeten worden. Het concept voor de desbetreffende brief heeft Z.K.H. in overleg met de toenmalige minister van Defensie, de heer P. J. S. de Jong, opgesteld. De brief is eind juni 1966 verzonden.

Eind december 1966 is vanwege de luchtmachtstaf Z.K.H. gevraagd of hij de president van Northrop, de heer Jones, zou kunnen bereiken. De heer Jones was op dat moment onvindbaar en er was de luchtmachtstaf veel aan gelegen alsnog overeenstemming te bereiken op basis van de vóór 31 juli 1966 gedane offerte voor de rechtstreekse aankoop van het toestel bij Northrop. De bemoeiingen van Z.K.H. hebben geen resultaat gehad.

5. *Conclusies*

A. *Aanschaffingsbeleid*

1°. De procedure die de Koninklijke Luchtmacht volgt bij de aanschaffing van nieuwe vliegtuigen, biedt redelijke waarborgen tegen ongeoorloofde invloed van vliegtuigproducenten op de bij het aanschaffingsbeleid betrokkenen. De in de eerste twee fasen bij de besluitvorming betrokken functionarissen dienen geen andere dan strikt zakelijke contacten te onderhouden met vertegenwoordigers uit de vliegtuigindustrie.

2°. Bij de aanschaffing en produktie van de F-104 G en bij de aanschaffing van de F-5 is niet gebleken van ongeoorloofde pogingen van de vliegtuigindustrie tot beïnvloeding van de besluitvorming.

B. *Rol van Z.K.H. bij het aanschaffingsbeleid*

Omdat Z.K.H. functies bekleedt en vriendschappelijke relaties onderhoudt zowel in het defensie-apparaat als bij de vliegtuigindustrie is het noodzakelijk dat hij deze niet met elkaar vermengt.

Het is de vraag of hij daarin, met name ten aanzien van Northrop, altijd is geslaagd. Hierbij mag overigens niet worden vergeten dat politieke en militaire autoriteiten op het ministerie van Defensie zo nu en dan een beroep op Z.K.H. hebben gedaan om zijn relaties bij de vliegtuigindustrie te benutten in het kader van hun aanschaffingsbeleid.

Van enige daadwerkelijke invloed van Z.K.H. op het onderzochte aanschaffingsbeleid is niet gebleken.

---

[2] Engineering Change Proposals (ECP's) zijn technische wijzigingen die worden voorgesteld op het oorspronkelijke ontwerp van een vliegtuig. Bij het blijken van technische tekortkomingen, veranderingen in de operationele behoeften van de gebruikers of door nieuwe technische vindingen kunnen, meestal op voorstel van de ontwerpers van het toestel, dergelijke veranderingen worden overwogen. ECP's vormen een welhaast onvermijdelijke complicatie bij ieder produktieprogramma.

[3] Zie Hoofdstuk II, blz. 12

[4] Het zou de toenmalige Westduitse minister van Defensie, de heer F. J. Strauss, aangenaam zijn wanneer hij zijn keuze voor de F-104 G mede zou kunnen rechtvaardigen op grond van het feit dat de, meer ervaren, Belgische en Nederlandse luchtmachten ook voor dat vliegtuig hadden gekozen. Bovendien, indien België en Nederland voor de Mirage III zouden kiezen, zou West-Duitsland op een belangrijk punt van het defensiebeleid geïsoleerd rake

[5] Toen in het najaar van 1960 bekend werd de Nederlandse luchtmacht slechts in totaal 120 F-104 G's zou krijgen, werd besloten de toen nog niet verouderde F-84 F nog enige ti in dienst te houden als tactische ondersteuningsjager.

HOOFDSTUK IV

Het aanschaffingsbeleid van de Koninklijke Marine in de periode 1967 t/m 1975[1]

1. *Algemeen*

1.1. *Inleiding*

De procedure, die gevolgd wordt bij het aanschaffingsbeleid van de Koninklijke Marine, kan evenals die bij de Koninklijke Luchtmacht, worden verdeeld in vier fasen[2]. Dat wil echter geenszins zeggen dat er geen verschillen zouden zijn in de aard van de binnen die fasen te nemen beslissingen, en evenmin dat de procedures zelf ook overeenstemmen. He belangrijkste verschil komt voort uit de omstandigheid, dat het aanschaffingsbeleid van de Koninklijke Marine zich, naast de verwerving van vliegtuigen ook – en wel in de eerste plaats – richt op schepen, die ove het algemeen in eigen land worden gebouwd, zodat er geen behoefte is aa compensatieorders voor de Nederlandse industrie. Bij de keuze uit de basisopties betreffende de wijze waarop de taken van de Koninklijke Marin in NATO-verband het beste kunnen worden vervuld, zal in de eerste fase reeds rekening moeten worden gehouden met de bestaande samenhang van het gehele marinepotentieel, d.w.z. schepen, vliegtuigen en helikopter Moet bijv. de onderzeebootbestrijding door Nederland alleen met behulp van schepen gebeuren, of door inschakeling van een vliegkampschip met daarop gestationeerde vliegtuigen, of zowel door schepen als door vliegtuigen, welke laatsten dan tevens de lange afstand patrouille boven ze tot taak zullen hebben.

De te volgen procedure bij de voorbereiding en de totstandkoming van materieelcontracten voor de Koninklijke Marine is geregeld in een beschikking van de minister van Defensie d.d. 16 mei 1960 en in bekendmakingen van de Vlagofficier Materieel[3].

Bij de belangrijkste aanschaffingen spelen twee instanties een voorname rol, nl. de hoofdafdeling Materieel en de Contractencommissie.

1.2. *Het aanschaffingsbeleid*

De twee eerste fasen van het beleid betreffende de aanschaf van vliegtuigen, het vaststellen van de taken van de Koninklijke Marine aan de hand van de in NATO-verband aangegane verplichtingen en het opstellen van de stafeisen, geschieden door de bewindslieden en de Marineleiding verenigd in de Admiraliteitsraad. De voorbereiding geschiedt door de Marinestaf, de Marineluchtvaartdienst en de hoofdafdelingen Materieel en Personeel. Aan de hand van het resultaat van die gezamenlijke studie kan dan meestal reeds worden aangegeven tot welke potentiële kandidaten de verdere onderzoekingen zullen worden beperkt.

Als belangrijkste principe bij aanschaffingen geldt dat zo enigszins mogelijk concurrentie wordt gesteld als beste waarborg voor een zo voordelig mogelijke inkoop.

Indien concurrentiestelling niet mogelijk is, bijvoorbeeld ten gevolge van standaardisatie, moet duidelijk de noodzaak van die standaardisatie worde uiteengezet. Ten einde te voorkomen dat op enigerlei wijze geknoeid zou kunnen worden door middel van het doorgeven van prijzen aan concurrerende leveranciers is een speciale regeling ontworpen voor de ontvangst van prijsopgaven. Een speciaal daarvoor ingestelde Commissie opent op een tevoren bekendgemaakte datum alle binnengekomen brieven met prijsopgaven en maakt van haar bevindingen proces-verbaal op.

Voorts moet bij de voorbereiding reeds aandacht worden besteed aan verschillende bijkomende aspecten als keuringseisen en de prijzen van reserve-onderdelen. Bij aanschaffingen in het buitenland moeten zo enigszins mogelijk andere leveringen in Nederland (compensatie-orders) al voorwaarde voor de totstandkoming van een contract worden gesteld.

Bij verkenning van de markt naar aanleiding van staf- en prestatie-eisen moet bijzondere aandacht worden besteed aan de logistieke aspecten[4]. Uitgangspunten daarbij dienen te zijn:

a. beperking tot een minimum van het aantal soorten en fabrikaten dat bi de Koninklijke Marine in gebruik is;

b. zo enigszins mogelijk gebruik maken van gangbare, in de handel verkrijgbare apparatuur en niet overgaan tot het stellen van extra eisen, waardoor gaan serieprodukt kan worden gekocht. Tevens zal moeten worden nagegaan of deze apparatuur nog geruime tijd door de leveranciers zal worden gevoerd en garantiebepalingen ongewijzigd van toepassing blijven bij gebruik door de Koninklijke Marine.

Een belangrijk facet bij het aanschaffingsbeleid is de wijze waarop de verwerving plaatsvindt, nl. door rechtstreeks met de fabriek te onderhandelen of door het afsluiten van een «government-to-government» contract in het kader van de Foreign Military Sales. Deze laatste methode wordt tegenwoordig toegepast bij onderhandelingen over de aanschaffing van Amerikaanse vliegtuigen. De vliegtuigen worden dan van de «U.S. Navy» gekocht die ze bij de fabriek bestelt als onderdeel van een eigen order. De «U.S. Navy» koopt slechts het «airframe» van de vliegtuigfabriek en betrekt de overige componenten rechtstreeks van de fabrikanten. Van Nederlandse zijde wordt er met betrekking tot de vliegtuigfabriek alleen maar onderhandeld over de compensatie-orders voor de Nederlandse industrie. De «U.S. Navy» onderhandelt met de fabriek over de prijsstelling en de overeengekomen prijs zal vrijwel altijd ook voor de door Nederland af te nemen vliegtuigen gelden. Het is duidelijk dat deze methode uit een oogpunt van standaardisatie en prijsstelling voordelen biedt.

Bij de aanvang van de derde fase, waarin de evaluatie plaatsvindt van de verschillende in aanmerking komende vliegtuigen, moet de Contractencommissie worden ingeschakeld, waarin zijn vertegenwoordigd

a. De hoofdafdeling Materieel,
b. de hoofdafdeling Comptabiliteit van Defensie,
c. de bedrijfseconomische afdeling (Marine),
d. de juridische afdeling van Defensie,
e. de Marine Accountantsdienst.

In de regel worden geen onderhandelingen met gegadigden gevoerd of offertes gevraagd voordat de Contractencommissie advies heeft uitgebracht. De daarvoor noodzakelijke bescheiden worden door de hoofdafdeling Materieel geleverd. Aan de hand van die bescheiden wordt een concept-contract opgesteld. Indien de leden van de Contractencommissie en de Vlagofficier Materieel zich met de inhoud van het concept-contract hebben verenigd, wordt tot het vragen van offerte overgegaan op de voorwaarden van het concept-contract.

De hoofdafdeling Materieel ontwerpt de aanvrage om offerte, volgens bestaande richtlijnen die gelden voor aankoop door het Rijk.

De ingekomen offertes worden door de hoofdafdeling Materieel beoordeeld. Daarna kan, na raadpleging van alle bij de opdracht betrokken bureaus en afdelingen van het ministerie en van de inspecteur van Financiën, een opdracht aan een gegadigde worden verstrekt, op de voorwaarden in het concept-contract neergelegd.

Alvorens de minister of staatssecretaris beslist, wordt de aanschaffing va een bepaald type vliegtuig weer uitvoerig in de Admiraliteitsraad besproke Een basisstuk voor de beslissing over kostbare aanschaffingen is sinds het optreden van het huidige kabinet het zgn. investeringsmodel, dat door de Vlagofficier Materieel aan de bewindsman wordt aangeboden ter behandeling in de Admiraliteitsraad. De staatssecretaris is op geen enkele wijze gebonden voordat hij eventueel samen met de minister zijn consent heeft gegeven op het investeringsmodel. Na bespreking in de Admiraliteitsraad wordt het model voorgelegd aan de hoofdafdeling Comptabiliteit met de vraag of het uit financieel oogpunt te realiseren is en of het in overeenstemming is met de begroting voor het lopende jaar en de raming voor de volgende jaren.

Indien het investeringsmodel is vastgesteld en de financieringsregeling rond is, kan worden overgegaan tot het vragen van een formele, wel van de oorspronkelijke offerte te onderscheiden, «letter of offer and acceptance», die door de leverancier wordt opgesteld, en het afgeven van een «letter of intent», die in feite het definitieve concept-contract is. Indien de gegadigde de inhoud van die «letter of intent» volledig heeft geaccepteerd, wordt het contract door de minister bij beschikking bekrachtigd.

2. *De aanschaffing van de Breguet Atlantique in 1968*

2.1. *De voorgeschiedenis*

De gang van zaken die uiteindelijk geleid heeft tot de aanschaffing van 9 maritieme patrouillevliegtuigen van het type Atlantique voor de Koninklijke Marine, onderscheidt zich aanzienlijk van de hiervoor behandelde aanschaffingen ten behoeve van de Koninklijke Luchtmacht. Het uitgangspunt in 1959 was niet de noodzaak op betrekkelijk korte termijn het vliegtuigbestand van de Koninklijke Marine te vervangen, maar de deelneming van de Nederlandse vliegtuigindustrie in de ontwikkeling en de produktie van een (maritiem patrouille-) vliegtuig in NATO-verband. Een dergelijke deelneming had als belangrijk voordeel dat daarmee een stap werd gezet op de weg naar een Westeuropese samenwerking ten aanzien van vliegtuigontwikkeling en -produktie waarvan het belang en de noodzaak in die jaren duidelijk aan het licht traden.

De Ministerraad besloot op 20 februari 1959 in beginsel ten gunste van samenwerking tussen Fokker, Dornier en Bréguet bij de ontwikkeling en produktie van een door laatstgenoemde Franse fabriek ontworpen maritiem patrouillevliegtuig (de Atlantique). Dit ontwerp was door een groep experts van de NATO eenstemmig gekozen uit de door een aantal Westeuropese

RAPPORT DONNER

(4 en slot)

vliegtuigfabrieken ingezonden ontwerpen. Het te bouwen vliegtuig zou echter, voornamelijk om financiële redenen, niet door Nederland worden aangekocht.

Aan het Atlantique-projekt deden verder mee Frankrijk, West-Duitsland en België. De leiding werd toevertrouwd aan het «NATO Maritime Patrol Aircraft Steering Committee» terwijl voorts de Verenigde Staten daarin een zetel hadden en ook de NATO was vertegenwoordigd.

Het «steering committee» was ook belast met de verkoop van de Atlantique. Dat leidde tot de situatie dat de deelnemende landen over de aanschaffing van vliegtuigen moesten onderhandelen met een lichaam waarin die landen zelf vertegenwoordigd waren.

Aangezien Nederland wel wilde blijven meedoen aan de ontwikkeling en produktie van de Atlantique, maar zelf nog niet tot een bestelling wilde overgaan, verklaarde de Nederlandse vertegenwoordiger in het «steering committee» in juni 1961, dat Nederland ermee instemde de Atlantique te zijner tijd aan te zullen schaffen zodra vervanging van de in gebruik zijnde toestellen noodzakelijk werd en zou kunnen worden gefinancierd. Dat standpunt werd op 11 februari 1965 op verzoek van de overige leden van het «steering committee» herhaald.

2.2. *De evaluatie, de compensatieorders en de beslissing*

Pas in 1967 deed zich de noodzaak van bestelling voor in verband met het uit de vaart nemen van de Karel Doorman in 1968. Uit concurrentie-overwegingen werd toch ook gekeken naar een alternatief. Op 4 juli 1967 werd door het ministerie van Defensie tegelijkertijd offerte gevraagd aan het «steering committee» voor de levering van de Atlantique en aan Lockheed voor de levering van de P-3 Orion. Deze offertes betroffen beide vliegtuigen die reeds jarenlang operationeel waren.

Lockheed antwoordde eind augustus 1967. Tussen het «steering committee» en het ministerie van Defensie kwam een uitvoerige briefwisseling op gang over de voorwaarden tot levering van de Atlantique. In het najaar van 1967 vonden demonstraties met beide typen plaats.

Het probleem van Lockheed bleek voornamelijk te zitten in de compensatieorders. Het Nederlandse aandeel in de produktie van de Atlantique was al vanaf de start van het projekt vastgelegd en bedroeg maximaal 15%. In feite is dat percentage nooit gehaald omdat behalve Fokker geen andere vertegenwoordiger van de Nederlandse industrie belangstelling toonde voor deelneming. Dat bedrijf heeft ± 9% van de totale produktie van de Bréguet Atlantique Mark I (87 stuks) voor zijn rekening genomen.

De regering van de Verenigde Staten was bereid bij een bestelling van de Lockheed P-3 B Orion in 1968 25% van de prijs van de order aan «off set procurement» in Nederland te plaatsen.

Na een uitvoerige evaluatie bestond bij de Marineleiding een zekere voorkeur voor aanschaffing van de Lockheed P-3 B Orion, waarvan men de vliegeigenschappen wat beter vond dan die van de Bréguet Atlantique, terwijl ook uit het oogpunt van logistiek de Orion voordelen zou bieden. In politieke kringen was men echter geneigd aan de Breguet Atlantique de voorkeur te geven. Al had Nederland zich, toen besloten werd tot het ontwikkelingsconsortium toe te treden, formeel niet verplicht tot de aankoop van dat toestel, men gevoelde wel een zekere morele verplichting tot aanschaffing. Daarbij speelde het aandeel van Fokker in de produktie ook een rol, evenals de overweging dat Frankrijk niet onnodig voor het hoofd moest worden gestoten.

Van Amerikaanse zijde werd nog een verwoede poging gedaan om de beslissing toch ten gunste van de Orion te doen uitvallen. Aangezien de door Lockheed geëiste betalingsvoorwaarden voor Nederland niet aanvaardbaar bleken, heeft de regering van de Verenigde Staten zich nog in de strijd gemengd en de onderhandelingen van Lockheed overgenomen. Aan de belangrijkste Nederlandse bezwaren kon op die manier worden tegemoet gekomen.

Eind juni 1968 liet de Ministerraad toch de politieke argumenten zwaarder wegen en besloot tot de aankoop van de Bréguet Atlantique, mits het «steering committee» alle Nederlandse voorwaarden zou accepteren. Hoewel het aanvankelijk hiertoe niet bereid was, heeft het «steering committee» op 4 juli 1968 uiteindelijk toch met die voorwaarden ingestemd. Daarop heeft de Ministerraad op 5 juli de aanschaffing van 9 toestellen van het type Bréguet Atlantique definitief goedgekeurd.

2.3. *Conclusie*

De Commissie heeft geen aanwijzing gevonden dat er bij de voorbereiding van de beslissing, die geleid heeft tot het plaatsen van een order voor 9 toestellen van het type Bréguet Atlantique, sprake zou zijn geweest van laakbare beïnvloeding door vliegtuigfabrikanten van het aanschaffingsbeleid.

De procedures die binnen de Koninklijke Marine gelden voor het doen van grote aanschaffingen maken een dergelijke beïnvloeding reeds weinig waarschijnlijk.

3. *De vervanging van maritieme patrouillevliegtuigen omstreeks 1974*

Reeds sedert het begin van de jaren zeventig zoekt de Koninklijke Marine voor lange-afstandpatrouille boven zee en onderzeebootbestrijding naar een modern vliegtuig ter vervanging van de verouderde Lockheed P–2V Neptunes.

Aan de huidige bewindslieden van Defensie is in juni 1973 in de Admiraliteitsraad een uiteenzetting gegeven over de mogelijke kandidaten. Hiervoor komen in aanmerking de Hawker Siddeley Nimrod, de Lockheed P-3 C Orion en de Bréguet Atlantique Mark I A en II.

In de loop van dat jaar werd een begin gemaakt met het opstellen van de Defensienota 1974. In verband daarmee werd een aantal grote bestellingen in portefeuille gehouden, doch intern werden wel aktiviteiten ontwikkeld ten behoeve van de vervanging van de Neptune, vooral in de richting van de Atlantique Mk II en de Orion. De contacten over laatstgenoemd vliegtuig verliepen via de «U.S. Navy». In de Defensienota, die in juni 1974 verscheen, wordt de taak voor het lange-afstand maritieme patrouillevliegtuig genoemd als mogelijk element in een door Nederland beoogde verdere taakverdeling binnen de NATO. In het investeringsprogramma voor de periode 1974–1978 is de aanschaf opgenomen van 13 vervangende maritieme patrouillevliegtuigen, waarvoor in die periode f 148 miljoen is geraamd en voor de periode 1979–1983 nog eens f 452 miljoen. Bij de schriftelijke voorbereiding van het debat in de Tweede Kamer der Staten-Generaal over de Defensienota op 24 september 1974 is op desbetreffende vragen geantwoord dat bovengenoemde drie typen voor de vervanging van de Neptune in aanmerking kwamen en dat bij de keuze dezelfde overwegingen zouden gelden als bij iedere keuze van defensiemateriaal waartoe ook compensatieorders behoorden. Gebleken efficiency en betrouwbaarheid zouden bij de keuze een zeer grote rol spelen, evenals tijdige beschikbaarheid. Tenslotte werd gezegd dat de evaluatie nog niet geheel was afgerond.

Inmiddels werden met de «U.S. Navy» en Lockheed intensieve contacten onderhouden. Met de fabriek werd vooral gesproken over een compensatieprogramma bij een eventuele bestelling van 13 Orions.

In maart 1975 is in de Admiraliteitsraad het investeringsmodel voor de verwerving van vliegtuigen tot vervanging van de Neptune voor de eerste maal besproken. Bij de besprekingen over de begroting 1976 is het investeringsplan in het ongerede geraakt door de beslissing om de Neptunes met onmiddellijke ingang aan de grond te houden. Die beslissing is later na overleg met de NATO-partners ingetrokken, maar daardoor is wel de beslissing om tot vervanging over te gaan uitgesteld. Binnen het ministerie van Defensie zijn de voorbereidingen wel voortgezet maar tot een bestelling is het nog niet gekomen.

Van enige onregelmatigheden of laakbare aktiviteiten bij de ambtelijke voorbereiding is de Commissie niets gebleken.

4. *Z.K.H. en het aanschaffingsbeleid*

Voor dit onderwerp zij verwezen naar Hoofdstuk II, paragrafen 3 en 4 en naar Hoofdstuk III, paragraaf 4.

---

[1] zie Annex C.

[2] zie Hoofdstuk III.

[3] De interne richtlijnen bij de hoofdafdeling Materieel zijn in de loop der jaren geregeld gemoderniseerd. Zo is op 26 mei 1970 een overzicht bekend gemaakt van de voornaamste principes, welke bij het aangaan van financiele verplichtingen voor rekening van de Staat in acht genomen dienen te worden. Daartoe worden gerekend de grootst mogelijke doelmatigheid, o.a. te bereiken door één instantie – het bureau aanschaffingsbeleid – met de coordinatie te belasten. Voorts zijn er bekendmakingen uitgevaardigd in 1972 (gewijzigd in 1975) en 1973 welke respectievelijke betrekking hebben op de organisatie en taakverdeling binnen de hoofdafdeling Materieel en op budgetbewaking, bevoegdheid tot fiattering van financiele verplichtingen, tekenbevoegdheid en routering van bescheiden. Door deze beide bekendmakingen zijn de verantwoordelijkheden binnen de hoofdafdeling duidelijk vastgelegd.

[4] Bekendmaking materieel van 12 mei 1972.

HOOFDSTUK V

Het aanschaffingsbeleid bij de KLM [1]

Omdat blijkens de getuigenissen van de heer Kotchian de door Lockheed omstreeks 1968 betaalde bedragen van respectievelijk $ 100.000 en $ 25.000 beide bedoeld waren om het juiste klimaat te scheppen waarin de Lockheed-produkten – de P-3 Orion en de L 1011, het TriStar «wide body» verkeersvliegtuig – het beste tot hun recht zouden kunnen komen, meent de Commissie een korte uiteenzetting te moeten geven over het aanschaffingsbeleid bij de KLM en de bemoeienis die de Prins daarmede heeft gehad.

Het aanschaffingsbeleid van de KLM maakt voorzover het de grote vliegtuigen betreft onderdeel uit van internationale samenwerking, thans in het kader van de KSSU (KLM, Swissair, SAS en UTA). De drie eerstgenoemde luchtvaartmaatschappijen hebben in het najaar van 1968 besloten een werkgroep in te stellen voor de bestudering van de aankoop van een driemotorig «wide body» toestel voor de middellange en lange afstand. De UTA was toen nog niet formeel tot het samenwerkingsverband toegetreden, maar heeft wel aan de voorbereidingen meegedaan. Namens de KLM nam de heer Besançon in deze werkgroep zitting. Als mogelijke kandidaten kwamen in aanmerking de Lockheed L-1011 en de DC-10 van McDonnell/Douglas. De L-1011 werd aangeboden met Rolls Royce-motoren, de DC-10 liet een keuzemogelijkheid tussen General Electric en Pratt and Whitney motoren.

De DC-10 genoot om verschillende redenen – een reeds beproefde motor, een economisch meer voordelige verhouding tussen afstandsbereik en beladingscapaciteit – van het begin af aan de voorkeur.

Na langdurige studie en onderhandelingen met de betrokken producenten van vliegtuigen en motoren werd op 7 juni 1969 door de KSS-partners en UTA eenstemmig de keuze bepaald op de DC-10, in één identieke uitvoering, met motoren van General Electric.

Omdat zowel McDonnell/Douglas als Lockheed in moeilijkheden dreigden te komen door de zeer hoge ontwikkelingskosten van de toestellen, was de concurrentie bij het verkrijgen van de orders uiterst scherp.

Ongeveer 300 man van de samenwerkende luchtvaartmaatschappijen, waaronder ± 120 man van de KLM, zijn betrokken geweest bij de evaluatie en de onderhandelingen. Dit aantal maakt het op zichzelf al weinig zinvol voor de producenten, om door middel van betalingen aan een of enkele functionarissen van één maatschappij te trachten de beslissing van de KSSU te beïnvloeden.

In zijn getuigenissen spreekt de heer Kotchian over een bedrag van $ 25.000 dat op zijn initiatief aan de heer Besançon zou zijn toegespeeld. Dit aanbod van Lockheed moet echter, naar zijn zeggen en dat van andere Lockheedfunctionarissen, gezien worden als een vergoeding voor het verkrijgen van betrouwbare informatie over de ontwikkeling van de standpunten van de in de KSSU verenigde maatschappijen en over de specifieke eisen die deze maatschappijen stelden. Bij Lockheed was men er zich blijkens tegenover de Commissie afgelegde verklaringen bovendien terdege van bewust, dat het aanbieden van steekpenningen aan functionarissen in West-Europese landen nauwelijks kans van slagen bood en dat men daar tevens grote risico's mee nam. Niettemin verklaarde de heer Mitchell tegenover de Commissie dat hij aan een bij de evaluatie in KSSU-verband betrokken hoge KLM-official, die hij begin 1969 in het Hilton Hotel te Amsterdam had ontmoet, een bedrag van $ 25.000 toegankelijk had gemaakt, en dat het hem gelet op hetgeen zich tijdens dat bezoek had afgespeeld, onwaarschijnlijk leek dat iemand anders dan die official dat geld tot zich zou hebben genomen. Over de identiteit van die official wenste hij zich niet uit te spreken. De heer Besançon heeft schriftelijk verklaard dat hij het genoemde bedrag van $ 25.000 nooit heeft ontvangen.

Uit de notulen van de raad van commissarissen blijkt in de eerste plaats dat dit lichaam ook al in de periode dat er nog geen sprake was van internationale samenwerking, nauwelijks of geen invloed uitoefenende op het aanschaffingsbeleid en dat volstaan werd met goedkeuring van de directievoorstellen terzake. In de tweede plaats bevatten de notulen generlei aanduiding dat de Prins – die slechts enkele malen per jaar de vergaderingen pleegt bij te wonen – ook maar de geringste invloed heeft uitgeoefend op de beslissing van de raad. In het onderhavige geval heeft hij zich slechts nadat de keuze uiteindelijk op de DC-10 was bepaald, verheugd betoond over die beslissing.

HOOFDSTUK VI

Onderzoek in een aantal financiële administraties

1. *Inleiding*

De Commissie heeft zich in de beginfase van haar onderzoek aanstonds gerealiseerd dat zij een poging zou dienen te ondernemen om na te gaan waar de door Lockheed overgemaakte bedragen zijn terechtgekomen.

Het daarop gerichte onderzoek werd op tweeërlei manier aangevat. In de eerste plaats is getracht om, beginnende bij Lockheed, het spoor van het geld te volgen teneinde zodoende de feitelijke eindbestemming ervan vast te stellen. Hiervoor wordt verwezen naar Hoofdstuk II.

De andere, denkbare, aanpak was dat zou worden gepoogd vast te stellen of Lockheed-gelden bij de Prins zijn terechtgekomen.

Aan Z.K.H. is met het oog op een zodanig onderzoek gevraagd inzage te verlenen in al zijn financiële gegevens. De Prins bleek daartoe zondermeer bereid. Ook achtte de Commissie het gewenst een aantal instellingen waarbij de Prins nauw is betrokken, in een dergelijk onderzoek te betrekken. Z.K.H. had ook hiertegen geen enkel bezwaar en de instellingen zelf bleken tot volledige medewerking bereid.

2. *Onderzoek van de financiële administratie van Z.K.H.*

De Commissie heeft aan de heren E. Poot en L. J. König, registeraccountants, die haar door de Algemene Rekenkamer ter beschikking waren gesteld, opgedragen een onderzoek in te stellen in de administratie van ontvangsten en uitgaven alsmede in de vermogensadministratie van Z.K.H.

Dit onderzoek diende erop gericht te zijn vast te stellen of in die administratie ontvangsten zijn verantwoord welke direct of indirect afkomstig zijn van Lockheed of van andere vliegtuigfabrieken, dan wel of daarin aanknopingspunten zijn te vinden die op een zodanige ontvangst kunnen duiden.

De conclusie van het omtrent dit onderzoek aan de Commissie uitgebrachte rapport luidde dat van ontvangsten als in de opdracht bedoeld niet is gebleken. Het onderzoek leverde ook verder geen aanknopingspunten op die op dergelijke ontvangsten zouden kunnen wijzen. De accountants moesten het voorbehoud maken, dat een gedeelte van de stukken met betrekking tot een Italiaanse bankrekening van Z.K.H. niet in het onderzoek kon worden betrokken. Deze bankrekening wordt benut voor de huishoudelijke en vakantie-uitgaven in dat land. De desbetreffende bank bleek, ondanks door de Prins uitgeoefende aandrang, maar zeer ten dele in staat te zijn afschriften te verstrekken van de niet meer bij hem aanwezige bankrekeningen uit de jaren vóór 1973, zodat deze onvolkomenheid niet uit de weg kon worden geruimd.

De Commissie heeft Z.K.H. op grond van het aan haar gerapporteerde, voorts nadere informatie gevraagd omtrent enkele, door de accountants in zijn administratie aangetroffen, belangrijke, uitgaven, waaromtrent deze eveneens een voorbehoud hadden gemaakt omdat de bestemming niet aanstonds duidelijk was. De door de Prins verstrekte nadere inlichtingen lieten de conclusies waartoe in het accountantsrapport werd gekomen, niet geheel onverlet. Weliswaar bleek daaruit niet dat er ontvangsten waren geweest afkomstig van Lockheed of van andere vliegtuigfabrieken, maar wel moest de Commissie vaststellen dat haar geen opheldering kon worden verschaft omtrent de herkomst van een bedrag van $ 62.000 dat in 1965 blijkens door de Commissie ontvangen inlichtingen ten behoeve van Z.K.H. werd aangewend.

Het trok tenslotte de aandacht van de Commissie dat aan Z.K.H., zo nu en dan, belangrijke bedragen door ondernemingen ter gelegenheid van de opening van fabrieken, bij jubilea, e.d. worden geschonken, bestemd voor, soms wel soms niet aangegeven, charitatieve doeleinden.

In de gevallen dat deze bedragen niet rechtstreeks door de desbetreffende bedrijven zèlf aan de charitatieve instelling worden overgemaakt – en dat komt de laatste jaren nauwelijks meer voor – staan tegenover deze in de administratie van Z.K.H. verantwoorde ontvangsten de betalingen aan de begunstigde instellingen.

3. *Onderzoek bij enige instellingen waarbij Z.K.H. is betrokken*

Dit onderzoek werd gericht op de volgende instellingen: 1. Bilderberg Meetings, 2. Fondation Européenne de la Culture, 3. Stichting Praemium Erasmianum, 4. Stichting Prins Bernhard fonds, 5. World Wildlife Fund, 6. Stichting Wereld Natuurfonds Nederland.

De door de Commissie verstrekte opdracht aan de heren E. Poot en L. J. König hield in dat nagegaan diende te worden of in de administratie van de vermelde instellingen gelden zijn verantwoord die direct of indirect afkomstig zouden kunnen zijn van de Lockheed- of van andere vliegtuigfabrieken.

Ook bij dit onderzoek werd alle gevraagde medewerking verkregen. Ontvangsten als in de opdracht bedoeld werden, blijkens het aan de Commissie gerapporteerde, niet aangetroffen.[1]

---

[1] De Commissie maakt nog melding van het contact dat het lid van de Tweede Kamer de heer J. Terlouw met haar heeft opgenomen, toen een Engelsman, de heer Th. Ravensdale, zich met hem in verbinding stelde en een aantal mededelingen deed die voor de Commissie van enig belang zouden kunnen zijn.
De Commissie heeft de heer Ravensdale, die omstreeks 1970 een public-relationsfunctie bij het Engelse World Wildlife Fund vervulde, gehoord. Hij deelde mee dat er destijds sprake was geweest van een belangrijke anonieme schenking aan dat fonds die via de voorzitter van het World Wildlife Fund – Z.K.H. – zou binnenkomen. Doordat de Lockheed-aangelegenheid zo sterk in de publiciteit was gekomen, meende hij dat er mogelijk een verband met de, naar zijn zeggen, zeer geheimzinnig behandelde anoniem gedane schenking zou bestaan.
Door de Commissie is enig nader onderzoek verricht en zij heeft op grond van haar ter beschikking gestelde documenten en daarbij gegeven toelichting vastgesteld dat in de periode 1969–1972 een bedrag van £ 400.000 door de heer E. G. Kleinwort te Londen aan het W.W.F. is geschonken. £ 250.000 kwam voor dit doel beschikbaar door verkoop van effecten uit persoonlijk bezit en £ 150.000 was afkomstig uit «The Ernest Kleinwort Charitable Trust».

HOOFDSTUK VII

Conclusies

1. Toen de Lockheeddirectie in 1959–1960 zeer serieus overwoog om een JetStar-vliegtuig aan Z.K.H. ten geschenke aan te bieden, waren daaraan ongeveer tien jaar van regelmatig en in toenemende mate vriendschappelijk contact tussen Z.K.H. en de heer Robert Gross vooraf gegaan. In die periode had Lockheed zowel op het gebied van de burger- als op dat van de militaire luchtvaart in Nederland goede zaken gedaan en de verkoop van de F-104 Starfighter, ook aan Nederland, vormde een gebeurtenis die het begrijpelijk maakt dat de suggestie van de heer Meuser tot een dergelijk geschenk in welwillende overweging werd genomen. Als gebaar van de heer Gross naar een goede vriend, maar ook als middel om de goede verhoudingen met Nederland voor de toekomst te bestendigen èn als propaganda voor de eigen produkten was dit voor Lockheed een aantrekkelijke gedachte.

Toen deze gedachte ter zijde moest worden geschoven, omdat de uitvoering op grote praktische moeilijkheden stuitte, heeft de toenmalige top van Lockheed, opnieuw op suggestie van de heer Meuser, het idee opgevat om Z.K.H. in plaats van een vliegtuig $ 1 miljoen te schenken. Een schenking van een dergelijk groot bedrag krijgt alleen in de relatie van Lockheed met de Prins en de betekenis die het bedrijf daaraan hechtte een overtuigende fundering.

Zodanige fundering ontbreekt ten enenmale aan het denkbeeld dat $ 1 miljoen zou hebben moeten dienen om grieven van de heer Meuser weg te nemen. Zelfs de meest welwillende berekening van de op geld waardeerbare onderdelen van die grieven levert niet meer op dan een geldsom die slechts een bescheiden fractie vormt van het metterdaad geschonken bedrag.

De lezing van de Prins, dat dit bedrag door Lockheed niet voor hem was bestemd, doch – mede naar aanleiding van zijn verzoek – aan de heer Meuser toegedacht zou zijn, is dan ook niet te rijmen met vaststaande feiten.

Zelfs al zou Z.K.H. niet aanstonds hebben beseft, dat het om een zó groot bedrag ging, dan moeten hem, bij het overleg, dat de heer Gross en diens «personal representative», de heer Smith, in de loop van september 1960 met hem pleegden, toch twee dingen zijn opgevallen. In de eerste plaats dat het gebaar van Lockheed met het oog op hemzelf en stellig niet ten behoeve van de heer Meuser werd gemaakt. In de tweede plaats dat, om welke redenen dan ook, de overmaking van het geld op een wel zeer ongebruikelijke en opvallend heimelijke wijze plaats moest vinden. Door zich deze dubbelzinnigheden te laten aanleunen, heeft de Prins er zelf toe bijgedragen om bij de Lockheed-organisatie de indruk te bevestigen dat hij de bestemmeling was van het geheime geschenk. Dat die indruk zeer werd versterkt door de inschakeling van de heer Pantchoulidzew als tussenpersoon behoeft geen betoog. Dat de Prins daarvan niets zou hebben geweten, is niet wel denkbaar.

Het antwoord op de vraag of de Prins inderdaad het miljoen dollar heeft ontvangen, moet derhalve niet zozeer in de verhouding van hem tot Lockheed of in die van Lockheed tot de heer Meuser worden gezocht, doch veeleer in zijn eigen betrekkingen terzake tot de heer Meuser.

2. Langs twee wegen is gepoogd zekerheid te verkrijgen omtrent de ontvangst van het geld.

In de eerste plaats heeft de Commissie getracht na te gaan, waar de via de heer Weisbrod en de heer Pantchoulidzew overgemaakte bedragen kunnen zijn terecht gekomen.

De Commissie heeft van de Prins de volgende schriftelijke verklaring ontvangen:

«In aansluiting aan de besprekingen die tussen de «commissie van drie» en mij zijn gevoerd over bedragen van een millioen en van een honderd duizend dollar, die in 1960, onderscheidenlijk 1968, door Lockheed zouden zijn uitbetaald, wil ik hierbij uitdrukkelijk verklaren, dat ik deze bedragen (of gedeelten daarvan) niet heb ontvangen, daarover niet, direkt of indirekt, heb beschikt, noch daarover thans, direkt of indirekt, kan beschikken, noch de verwachting heb daarover in de toekomst, direkt of indirekt, te kunnen beschikken.

Onder «beschikken» versta ik ook het plegen van overleg of het geven van aanwijzingen, van welke aard ook, over de wijze waarop anderen over de genoemde bedragen zouden dienen te beschikken.

Het vorenstaande lijdt alleen uitzondering in deze zin, dat er door een aan mij bekende persoon[1] in overleg met mij is beschikt over een gedeelte ten bedrage van ongeveer 100.000 dollar van het eerstgenoemde bedrag van een millioen dollar en wel ten gunste van enige gemeenschappelijke bekenden van wie aan te nemen viel, dat zij uit sociale overwegingen financiële steun nodig hadden.

Ik voeg hieraan toe dat dezelfde persoon mij een aantal jaren geleden heeft medegedeeld, dat hij voornemens was een belangrijk gedeelte van zijn nalatenschap aan het World Wildlife Fund te doen toekomen.»

Van de heer Meuser is vernomen dat het miljoen, behoudens de $ 100.000 die naar gemeenschappelijke vrienden zijn gegaan, op «een aantal andere rekeningen» is overgeboekt. Hoe en waarom het geld daar zou zijn terechtgekomen, of het er nog is en, zo ja, wie de rechthebbenden erop zijn, c.q. onder omstandigheden zullen zijn, heeft de Commissie niet kunnen ophelderen. Een aanvaardbare vorm van medewerking van de heer Meuser om deze vragen genoegzaam te beantwoorden, heeft zij niet kunnen verkrijgen.

Dientengevolge blijft het onzeker of inderdaad de gehele resterende $ 900.000 in het bereik van de heer Meuser zijn gekomen en gebleven, dan wel een deel zijn weg naar elders heeft gevonden. Evenzeer blijft onzeker wie op dat bedrag, of wat ervan over is, rechten kunnen doen gelden.

Deze onzekerheden hangen samen met de ondoorzichtigheid van de betrekkingen terzake tussen Z.K.H. en de heer Meuser. Daartoe dragen enerzijds de geringe medewerking en de niet steeds geloofwaardige uitspraken van de heer Meuser bij. Anderzijds vormde menigmaal het slechte geheugen van Z.K.H., waarover deze zelf zich beklaagde, een belemmering voor het onderzoek. Dat de juistheid en volledigheid van diens uitspraken in het voorgaande wel eens moesten worden betwijfeld, moet mede in het licht hiervan worden verklaard. Evenwel zijn ook vaak voor de Prins bezwarende, doch kennelijk vergeten feiten slechts aan het licht gekomen ten gevolge van de onbevangen wijze, waarop deze aan het onderzoek heeft meegewerkt.

In de tweede plaats heeft de Commissie een accountantsonderzoek doen verrichten in de administratie van de Prins. De conclusie van het daarover aan haar uitgebrachte rapport was, dat in die administratie geen aanwijzing is te vinden dat enig deel van de door Lockheed overgemaakte gelden aan Z.K.H. is ten goede gekomen. Tegenover de, nooit volledig uit te sluiten, mogelijkheid dat, niettemin, Lockheedgelden, buiten zijn administratie om, de Prins of door hem aangewezenen zouden hebben bereikt, staat weliswaar de hiervoor weergegeven verklaring van Z.K.H., maar het feit dat de Prins de herkomst van de in Hoofdstuk VI vermelde $ 62.000 niet heeft kunnen ophelderen, tast, zolang die opheldering niet is gegeven, de geldigheid van die verklaring aan.

3. Met de wetenschap van het in 1960–1962 geschonken miljoen heeft de leiding van Lockheed het blijkbaar aangedurfd om Z.K.H. in de loop van 1967/1968 bij herhaling te benaderen met verzoeken om inlichtingen en om interventie met betrekking tot de eventuele aanschaf van de P-3 Orion. De in Hoofdstuk II opgesomde gebeurtenissen grijpen nauw ineen: een verzoek om informatie en, eventueel, interventie; inlichtingen van Z.K.H. over de stand van zaken; nieuwe inlichtingen dat de zaak is misgelopen, met een aanduiding dat de beslissing misschien nog tegen te houden zou zijn; aanbod van $ 500.000 door Lockheed als Z.K.H. zich wil inspannen om de zaak ten goede te keren; weigering van dat aanbod omdat er niets meer te verhelpen valt; aanbieding van een geschenk als blijk van waardering. In hun onderlinge samenhang blijken vele, ook door dergelijke aan enkele bronnen ontleende, feiten die hij zich niet meer kan herinneren. De sterkste bevestiging vindt het hiervoor geschetste verloop van zaken trouwens in de toespelingen die daarop in de correspondentie van 1974 worden gemaakt.

Het grote, hem te Annecy aangeboden, bedrag is door Z.K.H. weliswaar geweigerd, maar dit aanbod, dat alle trekken vertoont van een poging tot omkoping, is door de Prins blijkbaar niet als onoorbaar of ongepast ondervonden, althans het schijnt de goede verstandhouding met de betrokken Lockheedfunctionarissen niet te hebben verstoord. Zijn weigering was, wat haar motivering aangaat, erg zakelijk en werd gebaseerd op de praktische onuitvoerbaarheid van het van hem verlangde. Van een principiële afwijzing van zodanig verzoek aan de Prins der Nederlanden klinkt in de verkregen verklaringen niets door.

Wat de enige tijd later aangeboden schenking van $ 100.000 betreft, loopt het spoor dat de Commissie heeft kunnen volgen dood op de cheque, die door een Zwitserse bank is afgegeven op de toch wel curieuze – naar moet worden aangenomen fictieve – naam van Victor Baarn. Z.K.H. heeft ook met betrekking tot deze $ 100.000 uitdrukkelijk verklaard, dat hij het bedrag niet heeft ontvangen, noch erover heeft beschikt. De Commissie heeft geen bewijzen van het tegendeel gevonden.

4. Het door Z.K.H. in september 1974 aan Lockheed gerichte verzoek om commissies over eventueel aan de Koninklijke Marine te leveren vliegtuigen, is een wederopneming van de in 1968 afgebroken draad. Het door hem in een eigenhandig geschreven brief, aan Lockheed gedane verzoek heeft ertoe geleid dat hij een bedrag van een miljoen dollar mocht verwachten, indien de Nederlandse regering tot het aanschaffen van de P-3 Orion zou overgaan.

De verholen dreiging, die in de tweede door Z.K.H. geschreven brief is vervat, en het beroep op de vele inspanningen door hem verricht om g[…] beslissingen in ons land te bewerkstelligen en verkeerde, op politieke overwegingen genomen, beslissingen tegen te gaan, vormen een gehe[…] als hoogst bedenkelijk moet worden gekwalificeerd. De verwijzing naar (de dagen van Bob en Courtlandt Gross) en naar 1968, maken duidelijk hoezeer ook in de gedachtengang van Z.K.H. zèlf, dáár de aanzetten lig[…] van hetgeen in 1974 werd ondernomen. Dat de bewuste brieven door anderen zijn ontworpen, is van ondergeschikt belang. Z.K.H. kon niet in onzekerheid verkeren omtrent de betekenis van zijn brieven en hij draag[…] volle verantwoordelijkheid voor de inhoud ervan.

Hoewel in de aan Lockheed verzonden brieven nergens wordt meegedeeld dat het de bedoeling van Z.K.H. is het World Wildlife Fund [...] de door Lockheed aan hem te betalen commissies te laten profiteren – [...] wat zou meer voor de hand hebben gelegen dan dat – stelt Z.K.H. uitdrukkelijk dat dit van het begin af aan zijn bedoeling is geweest. De Commissie kan slechts vaststellen dat hier het gestelde goede doel de gebruikte middelen niet kon heiligen.

5. De betrekkingen van de Prins met Lockheed hebben zich verkeerd ontwikkeld. Het aanbod van een vliegtuig was, hoe ongewoon ook, nog denkbaar als geste tegenover iemand van de positie en betekenis van de Prins. Doch toen daarvoor een schenking van geld in de plaats kwam, werden de betrekkingen onzuiver. Daardoor heeft Lockheed het kunnen aandurven zich in 1968 aan de Prins op te dringen met ongepaste vragen met aanbiedingen, die niet beslist genoeg van de hand zijn gewezen. En is ermee geëindigd dat de Prins, zich aan Lockheed heeft opgedrongen [...] even ongepaste, verzoeken om commissies. Van het een kwam het ande[…] ware de gedachte aan gunsten voor hemzelf of voor anderen aanstonds door de Prins afgewezen, dan zouden zijn betrekkingen met Lockheed n[…] dermate zijn verworden.

Nu ontsiert het gebeurde een in menig opzicht vruchtbare en bewonderenswaardige werkzaamheid op zeer verscheiden gebied. In de verscheidenheid van 's Prinsen contacten ligt zelfs één der aanleidingen [...] het gebeurde; door zijn betrekkingen tot de vliegtuigindustrie, tot de militaire wereld en tot vele internationale organisaties, is het leggen van allerlei verbindingen voor hem gewoon, gaan op de meest uiteenlopende plaatsen deuren voor hem open en vormt hij voor velen een interessante bron van informatie. Zulk een positie is mogelijk omdat de Prins der Nederlanden geen bevoegdheden, maar slechts invloed uitoefent, wein[…] macht, maar wel gezag bezit. Zij is algemeen aanvaard, ook wel toegeju[…] en bevorderd en meermalen voor nationale belangen benut – ook door [...] regering zelf. Doch dit aanvaarden berust op het vertrouwen dat die veelzijdigheid van contacten niet tot een verwarring van functies en belangen zal leiden; van leden van het Koninklijk Huis wordt bij uitstek verwacht, dat zij dit vertrouwen niet beschamen.

Niet onaangeroerd mag blijven dat voor een lid van het Koninklijk Hui[…] ontvangen van, soms kostbare, geschenken niet ongewoon is. Als blijk [...] sympathie of aanhankelijkheid aangeboden, komen zij voor weigering nauwelijks in aanmerking. Zoals in Hoofdstuk VI vermeld, komt het vrij veelvuldig voor dat Z.K.H., meestal ter gelegenheid van bijzondere gebeurtenissen, belangrijke bedragen van ondernemingen ten geschen[…] ontvangt met een door de gever, soms wel soms niet, uitdrukkelijk aangegeven charitatief doel. Zou dan, zo kan men zich afvragen, het eventueel aanvaarden van een geschenk van Lockheed wél voor kritiek vatbaar zijn?

De Commissie meent van wel. Het ging, zeker in 1968 maar ook reeds [...] 1960, om geschenken door Lockheed bestemd voor de Prins zèlf, die hu[…] oorzaak vonden in een specifieke, verre van belangeloze, relatie en die t[…] doel hadden hem voor bepaalde ondernemingsbelangen gunstig te stemmen en de onafhankelijkheid van zijn oordeel aan te tasten. Tegen[…] een onderneming als Lockheed, die in ons land vrijwel doorlopend in de markt is voor de verkoop van haar vliegtuigen, is het absoluut noodzake[…] zelfs de schijn te vermijden van beïnvloedbaar te zijn. Door zijn gedrag heeft de Prins het tegendeel bewerkt en dit moet hem als hoogst onvoorzichtig en onverstandig worden aangerekend.

Mochten de aangeboden geschenken zijn oordeelsvorming inderdaad hebben beïnvloed, dan zou dit oordeel scherper moeten luiden. Doch daarvan is de Commissie niet gebleken. Wanneer de Prins zich in het Nederlandse aanschaffingsbeleid mengde, ijverde hij steeds voor wat n[…] zijn overtuiging de beste beslissingen waren. Er is geen aanwijzing, dat het aanschaffingsbeleid ooit voor belangen is opgekomen die niet stroo[…] met het Nederlandse belang, zoals hij dat zag.

Samenvattend, komt de Commissie tot het oordeel, dat Z.K.H., in de overtuiging dat zijn positie onaantastbaar en zijn oordeel niet te beïnvlo[…] was, zich aanvankelijk veel te lichtvaardig heeft begeven in transacties, [...] de indruk moesten wekken dat hij gevoelig was voor gunsten. Vervolgen[…] heeft hij zich toegankelijk getoond voor onoorbare verlangens en aanbiedingen. Tenslotte heeft hij zich laten verleiden tot het nemen van initiatieven die volstrekt onaanvaardbaar waren en die hemzelf en het Nederlandse aanschaffingsbeleid bij Lockheed – en, zo moet er thans aa[…] worden toegevoegd, ook bij anderen – in een bedenkelijk daglicht moest[…] stellen.

6. Dit brengt de Commissie tot het tweede punt van haar opdracht – te onderzoeken of de vliegtuigindustrie metterdaad laakbare invloed op het Nederlandse aanschaffingsbeleid heeft uitgeoefend. Op die vraag kan zonder voorbehoud een ontkennend antwoord worden gegeven.

Het beleid is op zakelijke wijze door de verantwoordelijke bewindslied[…] en de bevoegde deskundigen gevoerd. Bij het onderzoek bleek een zeker[…] overeenkomst tussen de reacties van deze personen op de «onthullinge[…] en die van het hogere technische en administratieve personeel van Lockheed. Zoals die laatsten het als een smet op jarenlange toewijding e[…] inspanning ondervonden dat de produkten van de onderneming hun su[…] ten dele aan onoorbare middelen te danken zouden hebben gehad, zo gevoelden ook de Nederlandse defensiefunctionarissen die werden gehoord, de veronderstelling dat het gevoerde beleid en de genomen beslissingen niet op uitsluitend zakelijke gronden zouden berusten, als e[…] onverwachte blaam, die hen ernstig teleurstelde.

Bij het onderzoek is weliswaar van pogingen tot ongeoorloofde beïnvloeding van het aanschaffingsbeleid gebleken, doch deze hebben [...] uitwerking gemist.

Bij de Koninklijke Luchtmacht is het aanschaffingsbeleid meer specifie[…] gericht op het voorkomen van onoorbare beïnvloeding door de, voornamelijk niet-Nederlandse, industrie dan bij de Koninklijke Marine h[…] geval is. Bij deze laatste wordt voor de aanschaffing van vliegtuigen een gelijksoortige procedure gevolgd als voor die van varend materieel. Daardoor zijn bij de luchtmacht de waarborgen meer toegespitst op de gevaren die bij de aanschaffing van vliegtuigen dreigen. Niettemin is in beide gevallen de kwetsbaarheid van het beleid voor «ongewenste» invloeden van buitenaf en van binnenuit, zij het op uiteenlopende wijze, een minimum teruggebracht. Van enige invloed van Z.K.H. op de in het [...] van het aanschaffingsbeleid genomen beslissingen, is niet gebleken.

Indien tenslotte een wens moge worden uitgesproken, dan is het dat d[…] de staven, die de vereisten voor de te leveren wapens vaststellen, eenze[…] terughoudendheid in hun betrekkingen met de industrie worde betracht, [...] gebruikelijk is bij de afdelingen materieel.

Van misstanden bij het aanschaffingsbeleid, welke aanleiding zouden moeten geven tot algemene maatregelen of reorganisaties, is de Commi[…] niet gebleken.

---

[1] Z.K.H. heeft later verklaard dat hij met deze persoon de heer Meuser bedoelde.

RAPPORT DONNER

bijlagen

DE RELATIE TUSSEN Z.K.H. EN LOCKHEED

I. DE GANG VAN ZAKEN MET BETREKKING TOT DE BETALING VAN EEN MILJOEN DOLLAR AAN EEN «HIGH DUTCH GOVERNMENT OFFICIAL» OMSTREEKS 1960

1. Het materiaal

1.1. *Overzicht*

De Commissie heeft over de verklaring van de heer Kotchian gesprekken gevoerd met Z.K.H. de Prins der Nederlanden en de heren C. F. C. Meuser, H. Weisbrod, E. L. Robbins, J. H. Martin, W. G. Myers, R. Cook, M. C. Haddon, E. F. Hauser, R. I. Mitchell, C. H. Roha, A. M. Folden, A. B. Vosseler en enige andere (ex-)Lockheedemployés die ongenoemd wensten te blijven.

Voorts beschikt de Commissie over de verklaringen die de heren A. C. Kotchian en D. J. Haughton hebben afgelegd in besloten zittingen van het Church Committee, respectievelijk op 5 en 4 februari 1976 en voor de «Securities and Exchange Commission» (SEC), respectievelijk op 8, 6 en 7 april 1976. De heren Kotchian en Haughton wensten aan de Commissie geen verklaringen af te leggen.

Van de SEC, het Church Committee, Lockheed en de heer Meuser zijn verschillende documenten ontvangen. De belangrijkste verklaringen en documenten worden hieronder kort samengevat.

1.2. *De verklaringen van Z.K.H.*

Z.K.H. verklaarde in een eerste bijeenkomst met de Commissie op 14 februari 1976 dat de heer Robert E. Gross – indertijd «chairman of the board» van Lockheed Aircraft Corporation[1] – hem naar hij meende in de zomer van 1960 een JetStar ten geschenke heeft aangeboden. De heer R. E. Gross maakte dat gebaar uit tevredenheid dat Lockheed het contract over de levering van de F-104 met West-Duitsland had kunnen afsluiten.

Z.K.H. heeft het aanbod afgeslagen – hij gaf er de voorkeur aan de Nederlandse F-27 te vliegen, waarvan er later vele door zijn invloed zijn verkocht – maar wel gezegd dat hij graag zou zien dat Gross iets zou doen aan de rechten op commissies over verkochte vliegtuigen van de heer Meuser. Hij had van de heer Meuser, die zich zeer verdienstelijk had gemaakt bij het verwerven van de West-Duitse F-104-order, gehoord dat Lockheed hem aanzienlijk in zijn commissies had gekort.

De heer R. E. Gross gaf hem geen duidelijk bescheid. Later heeft de heer Meuser hem verteld dat Lockheed de oorspronkelijk geldende commissieregeling toch heeft laten doorgaan. Z.K.H. heeft eerst kort geleden begrepen dat het om een bedrag van een miljoen dollar is gegaan. Naar zijn overtuiging was het bedrag een compensatie voor de commissies die de heer Meuser had gemist bij de afsluiting van het F-104-contract met de Bondsrepubliek. Hij heeft de heer Meuser toen gevraagd van die compensatie anoniem iets te geven aan enkele gemeenschappelijke vrienden die in grote financiële moeilijkheden verkeerden. Eén keer heeft hij gevraagd hetzelfde te doen voor iemand die Meuser in het geheel niet kende. Deze schenkingen hebben alle plaatsgevonden in december 1960.

Met de wijze waarop het geld bij de heer Meuser is terecht gekomen is Z.K.H. niet op de hoogte. Van het bestaan van de heer Weisbrod was hij, naar zijn zeggen, tot voor kort onkundig.

In een later gesprek met de Commissie heeft Z.K.H. meegedeeld te hebben kunnen nagaan dat hij op 2 september 1960 de heer R. E. Gross heeft ontmoet in het Grand Hotel te Rome. Hij sloot echter niet uit dat heer R. E. Gross reeds bij een eerdere ontmoeting met hem over een JetStar had gesproken.

Voorts heeft Z.K.H. bevestigd dat op 30 september 1960 de heer R. B. Smith, vergezeld van een andere Lockheedfunctionaris, die de Commissie heeft gevraagd zijn naam niet te noemen, op Paleis Soestdijk is geweest.

Z.K.H., in de loop van het onderzoek geconfronteerd met de identiteit van de tussenpersoon op wiens rekening de heer Weisbrod de verschillende tranches van het miljoen dollar heeft overgemaakt, te weten de heer Pantchoulidzew, ontkent met stelligheid dat hij van diens bemoeienissen in deze zaak heeft geweten.

Desgevraagd heeft Z.K.H. verklaard dat hij het bedrag van een miljoen dollar niet heeft ontvangen, daarover niet, direct of indirect, heeft beschikt, noch daarover thans, direct of indirect, kan beschikken, noch de verwachting heeft daarover in de toekomst, direct of indirect, te kunnen beschikken. Onder «beschikken» verklaart hij ook te begrijpen het plegen van overleg of het geven van aanwijzingen, van welke aard ook, over de wijze waarop anderen over het genoemde bedrag zouden dienen te beschikken. Dit lijdt alleen uitzondering in deze zin, dat er door een aan Z.K.H. bekend persoon[2] in overleg met hem is beschikt over een gedeelte van ongeveer $ 100.000 van het miljoen en wel ten gunste van enige gemeenschappelijke bekenden van wie aan te nemen viel, dat zij uit sociale overwegingen financiële steun nodig hadden.

Dezelfde persoon heeft een aantal jaren geleden meegedeeld aan Z.K.H. dat hij voornemens was een belangrijk gedeelte van zijn nalatenschap aan het World Wildlife Fund te doen toekomen.

1.3. *De verklaring van de heer Meuser*

De heer Meuser zegt dat de gedachte van het ten geschenke aanbieden van een vliegtuig aan Z.K.H. voor het eerst schertsenderwijs door een van de aanwezigen is geopperd in de zomer van 1959 tijdens een bezoek dat hij aan de Koninklijke familie bracht, die toen met vakantie was in Ravello. Op deze, in gezelschap in een algemeen gesprek, tot hem gerichte opmerking heeft hij wat doorgedacht met als conclusie dat hij aan de Lockheeddirectie zou kunnen suggereren hem een JetStar ter beschikking te stellen, die dan af en toe door Z.K.H. en andere vooraanstaande persoonlijkheden in Europa zou kunnen worden gebruikt. Het toestel, dat de heer Meuser en zijn staf speciaal voor zakenreizen uitstekend zouden kunnen gebruiken, zou dan tevens een prachtig propaganda-instrument voor Lockheed kunnen zijn. Z.K.H. voelde weinig voor die gedachte, daar hem op korte termijn een F-27 ter beschikking zou worden gesteld.

Bij Lockheed is het idee om andere, voornamelijk financiële, redenen verworpen.

De heer Meuser is, zo zegt hij, in de jaren 1958 en 1959 door Lockheed weinig correct behandeld. Volkomen ten onrechte werd hij ontheven van zijn post als «director sales» in Europa, Afrika en het Midden-Oosten en opgevolgd door mensen die onbekwaam waren. Bovendien besloot Lockheed de commissieregeling die voor hem de voornaamste aanleiding was om bij Lockheed te gaan werken, geleidelijk in het algemeen op te heffen. Dit betekende voor hem een ernstig financieel nadeel, aangezien juist in die periode het grote contract voor de levering van de F-104 aan de Bondsrepubliek zou worden gesloten.

De heer Meuser meende dat hij zich met temeer recht incorrect behandeld mocht voelen, daar hij zich langdurig en intensief voor de totstandkoming van die overeenkomst had ingespannen. Tenslotte voelde hij zich nog gegriefd door de afwijzing van zijn suggestie hem en zijn staf een JetStar ter beschikking te stellen.

Eind 1959, begin 1960 heeft hij de heer R. E. Gross – met wie hij zeer bevriend was – benaderd om een financiële compensatie te krijgen voor het onrecht dat Lockheed hem had aangedaan.

Z.K.H., op wiens aanbeveling hij in 1954 bij Lockheed was gekomen, heeft hij op de hoogte gehouden van zijn problemen en van het verloop van zijn onderhandelingen daarover met de heer R. E. Gross. Bij die onderhandelingen heeft hij, begin juni 1960, aan laatstgenoemde de heer Weisbrod aanbevolen als iemand die zou kunnen worden ingeschakeld bij de afwikkeling van de compensatie.

De heer Meuser acht het onwaarschijnlijk dat hij op 27 augustus 1960 – toen hij met de Koninklijke familie aanwezig was bij de Olympische zeilwedstrijden in de buurt van Napels – en op 16 september 1960 – toen hij de Koninklijke familie te Porto Ercole bezocht – met Z.K.H. over deze aangelegenheid heeft gesproken. Hij is niet aanwezig geweest bij het gesprek tussen Z.K.H. en de heer R. E. Gross op 2 september 1960 te Rome. Hij acht het niet onmogelijk dat Z.K.H. bij die gelegenheid tegenover de heer Gross voor hem is opgekomen. Hij heeft in die periode de heer Gross, die toen op rondreis in Europa was, niet ontmoet.

De heer Meuser weet dat door Lockheed, via de heer Weisbrod, die voor deze gelegenheid als consultant in dienst was genomen, in de jaren 1960, 1961 en 1962 $ 1 miljoen is gestort op een rekening van een tussenpersoon, waarvan de heer Meuser de identiteit om persoonlijke redenen aanvankelijk niet wilde onthullen. Toen hij later werd geconfronteerd met de naam van de heer A. E. Pantchoulidzew heeft hij de volgende toelichting gegeven. De heer Gross hechtte er, om mogelijke naijver binnen de onderneming te vermijden, veel waarde aan dat de uiteindelijke bestemming van het miljoen voor anderen verborgen zou blijven. Daarom stond hij erop dat bij de overmaking van het miljoen dollar een tussenpersoon zou worden ingeschakeld op wiens rekening de heer Weisbrod de verschillende tranches van dat bedrag zou moeten storten. De heer Meuser heeft daarop in juni of juli 1960 de heer Pantchoulidzew – met wie hij goed bevriend was – benaderd met het verzoek als tussenpersoon te willen optreden. Deze verklaarde zich daartoe bereid onder de voorwaarde dat de heer Meuser op erewoord zou verklaren zijn identiteit nimmer bekend te maken.

De heer Pantchoulidzew, noch de heer Meuser hebben Z.K.H. van een en ander op de hoogte gesteld. Ook later hebben zij daarover tegenover Z.K.H. het stilzwijgen bewaard. De heer Pantchoulidzew heeft op 3 oktober 1960 in Hotel Dolder te Zürich kennis gemaakt met een tweetal Lockheedfunctionarissen, de heer R. B. Smith en J. H. Martin. Bij die gelegenheid heeft hij hen een briefje overhandigd, waarop zijn naam en het nummer van een bankrekening vermeld stonden. De ontmoeting in Hotel Dolder is door de heer Meuser, zo zegt hij, gearrangeerd. Hij heeft daartoe aan Z.K.H. een gesloten enveloppe met de gegevens voor de afspraak gezonden, die door Z.K.H. – uiteraard ongelezen – aan de heer Smith is overhandigd, bij diens bezoek aan Paleis Soestdijk op 30 september 1960.

De heer Weisbrod heeft de heer Meuser op de hoogte gesteld van het binnenkomen van de Lockheed-betalingen. Laatstgenoemde heeft Z.K.H. over de eerste betaling ingelicht en naar hij meent ook over de volgende. De heer Meuser ontkent met klem dat Z.K.H. direct of indirect over het miljoen dollar of een gedeelte daarvan heeft beschikt of zal kunnen beschikken.

Op de vraag waar het miljoen dan wel naartoe is gegaan, bevestigt hij dat het van de rekening van de tussenpersoon naar een aantal andere rekeningen is getransfereerd, waarover Z.K.H. evenmin direct of indirect heeft beschikt of zal kunnen beschikken. Over deze rekeningen wenst de heer Meuser geen commentaar te geven, met dien verstande dat hij bereid is aan een vertrouwensman die onder de verplichting van geheimhouding staat, volledige inlichtingen te verstrekken, mits deze kan aantonen een dringende noodzaak te hebben om te worden ingelicht.

Persberichten dat hij tegen journalisten zou hebben gezegd dat hij het bewuste miljoen dollar voor zichzelf heeft ontvangen, spreekt de heer Meuser tegen.

Hij heeft in februari 1976 wel met journalisten over de commissies gesproken die in de vliegtuigindustrie worden betaald[3]. Omdat in februari van dit jaar de druk van de persmedia op Z.K.H. te groot dreigde te worden, heeft hij de aandacht wat op zijn persoon gevestigd door te zeggen dat hij iemand was die op commissie-basis werkte en daaruit aanzienlijke bedragen toucheerde. Het is mogelijk dat zijn uitlatingen onjuist geïnterpreteerd zijn. De te ver gaande gevolgtrekkingen die sommige journalisten hebben gemaakt, laat de heer Meuser echter geheel voor hun rekening.

1.4. *De verklaringen van de heren D. J. Haughton en A. C. Kotchian voor de SEC en het Church Committee*

De gedachte om aan Z.K.H. een JetStar ten geschenke te geven is door de heer Meuser naar voren gebracht. Het idee is door de toenmalige Lockheeddirectie grondig bestudeerd. Hoewel men er aanvankelijk niet onwelwillend tegenover stond – het scheppen en in stand houden van een voor Lockheed goed zakenklimaat in Nederland, de langdurige en goede betrekkingen tussen Lockheed en Nederland – en de KLM –, en de goede en langdurige vriendschap tussen Z.K.H. en de heer Gross, waren argumenten voor het volgen van de suggestie – heeft men ervan afgezien, omdat het niet mogelijk was een aanvaardbare titel voor de overdracht te vinden. Ook de gedachte dat het voor Lockheed een zekere publiciteitswaarde zou kunnen hebben, waneer Z.K.H. in een JetStar zou gaan vliegen, is een reden geweest om de schenking van het vliegtuig ernstig te overwegen.

Er bestaat enige onzekerheid over het tijdstip waarop de suggestie is gedaan – vermoedelijk eind 1959, begin 1960. Wel staat vast dat enige tijd is verlopen voor dat de gedachte definitief is verworpen.

Vermoedelijk mede op aanraden van de heer Meuser heeft men daarna het idee opgevat Z.K.H. in plaats van een vliegtuig $ 1 miljoen te schenken. Het was niet de bedoeling dat Z.K.H. daarvoor een JetStar zou kopen. De motieven voor deze schenking waren in grote trekken dezelfde als die welke golden voor het geven van een JetStar. Er is geen sprake van dat de schenking van $ 1 miljoen een quid pro quo zou vormen voor de hulp die Z.K.H. zou hebben geboden bij het verkrijgen van de F-104-order. De heren Kotchian en Haughton wijzen iedere suggestie in die richting uitdrukkelijk van de hand.

De betaling van het bedrag werd ingekleed in de vorm van commissies bestemd voor de heer Weisbrod, die voor dat doel op advies van de heer Meuser als consultant werd aangetrokken[4]. Deze zou voor verdere overmaking naar Z.K.H. zorgdragen. De betalingen werden verricht in 1960, 1961 en 1962, respectievelijk $ 300.000, $ 300.000 en $ 400.000.

Beide heren zijn ervan overtuigd dat genoemde bedragen de Lockheedrekening met als eindbestemming Z.K.H. hebben verlaten en hebben geen reden om aan te nemen dat ze daar niet zijn aangekomen.

1.5. *De verklaring van de heer J. H. Martin*

De heer Martin betwijfelt dat het aanbod van een JetStar aan Z.K.H. in september 1960 kan zijn gedaan. Het moet zijns inziens eerder hebben plaatsgevonden. De gedachte dat de heer Meuser een dergelijk toestel voor zichzelf zou hebben gevraagd, komt hem absurd voor. Het idee dat Lockheed uit publiciteitsoverwegingen de hoge bedrijfskosten voor haar rekening zou nemen, is volstrekt onaannemelijk.

De heer Smith heeft de heer Martin – toen nog een junior jurist bij Lockheed, en van eind september 1960 tot april 1961 verbonden aan het Lockheedkantoor te Genève – verzocht als getuige aanwezig te zijn bij een ontmoeting die op 2 of 3 oktober 1960 in Hotel Dolder te Zürich zou plaatsvinden.

Daar verscheen iemand die zich bekend maakte onder een Slavische of Middeneuropese naam. Hij voerde een militaire titel. Bij het daaropvolgende gesprek dat ongeveer vijf minuten duurde, overhandigde die persoon een enveloppe. Waarschijnlijk na deze ontmoeting, en in ieder geval op 3 oktober 1960, heeft de heer Smith de heer Martin meegenomen naar een bespreking met de heer Weisbrod, met wie een consultant's contract werd afgesloten. De heer Weisbrod is in de volgende jaren niet bij de verkoop van Lockheed-vliegtuigen betrokken geweest, wèl heeft Lockheed in die periode enkele malen juridisch advies van de heer Weisbrod ingewonnen.

De heer Martin heeft zich over deze gebeurtenissen verwonderd. Zijn verwondering over het geheel groeide nog toen hij in februari of maart 1961 van de heer Smith het verzoek kreeg met een cheque voor een zeer omvangrijk bedrag – enige honderdduizenden dollars – naar de heer Weisbrod te gaan en deze te vergezellen bij het overmaken van dat bedrag op een rekening, die de naam droeg van de persoon, waarmede hij in Hotel Dolder had kennisgemaakt. Die naam en het nummer van de rekening stonden op een briefje dat hem voor die gelegenheid ter hand was gesteld. Bij de overmaking van het bedrag gaf de heer Weisbrod slechts zijn toestemming; hij wist niet op welke rekening het geld zou worden gestort.

Enige tijd later, toen de inmiddels naar Burbank teruggeroepen heer Martin voor zaken in Europa moest zijn, heeft hij opdracht gekregen nogmaals volgens dezelfde procedure een aanzienlijk bedrag op genoemde rekening te storten.

De heer Martin heeft in 1963 vernomen dat de naam van de heer Weisbrod in verband werd gebracht met geheime betalingen. De wat vreemde gebeurtenissen waarbij hij was betrokken geweest, werden toen voor hem wat doorzichtiger. Het moet zijns inziens onwaarschijnlijk worden geacht dat het miljoen dollar door de heer R. E. Gross voor de heer Meuser was bestemd. Gelet op het totaal aan commissies dat deze gedurende de periode dat hij bij Lockheed werkzaam was heeft ontvangen – ongeveer $ 500.000 – acht hij een bedrag aan extra-compensatie dat ook maar bij benadering in de buurt van een miljoen dollar zou komen, uitgesloten.

De heer Meuser beklaagde zich in de jaren 1958-1961 wel regelmatig bij de Lockheeddirectie over de behandeling, die hij had ondervonden. Het is echter niet waarschijnlijk dat de heer Gross zelf op dergelijke klachten zou zijn ingegaan.

Na zijn verhoor door het Church Committee op 6 februari 1976 heeft de heer Kotchian de heer Martin verzocht te willen nagaan hoe de betaling van het miljoen dollar heeft plaatsgevonden. Hij is daarbij gestuit op enige staten die het accountantskantoor Arthur Young & Co. heeft opgemaakt van de betalingen die door Lockheed zijn verricht.

Daaruit bleek van de volgende betalingen aan de heer Weisbrod:
$ 300.000 in oktober 1960
$ 300.000 in februari 1961
$ 200.000 in maart 1962
$ 115.000 in juli 1962
$ 85.000 in oktober 1962.

De heer Martin is van mening dat het onwaarschijnlijk is dat de heer R. E. Gross op de inschakeling van een tussenpersoon zou hebben aangedrongen. Hij was er de man niet naar om zich om dergelijke organisatorische details te bekommeren.

1.6. *De verklaring van de heer E. L. Robbins*

De heer Robbins verklaart dat de heer R. E. Gross hem, waarschijnlijk in de zomer van 1960, heeft verteld dat hij Z.K.H. een F-104 had aangeboden. Dit zou door Z.K.H. zijn geweigerd. Bij een andere gelegenheid, ook waarschijnlijk in de zomer van 1960, deelde de heer R. E. Gross de heer Robbins mede dat Z.K.H. zich tegenover hem had beklaagd over de omvang van de discrete en charitatieve verplichtingen die op hem rustten. Z.K.H. zou ermee geholpen zijn als hij voor die doeleinden privé-fondsen ter beschikking had. De heer Robbins heeft begrepen dat de heer R. E. Gross op deze wenk van Z.K.H. is ingegaan. Naar zijn herinnering was de heer Meuser niet bij dit voorval betrokken. Van horen zeggen heeft hij later het een en ander vernomen over het kanaal dat werd gebruikt voor het overbrengen van de gelden.

De onder 1.2 vermelde Lockheedfunctionaris, die onbekend wenst te blijven, heeft hem in verband met deze betaling, een stad in Zwitserland genoemd en heeft doen doorschemeren dat de heer Meuser een gedeelte van het geld had gekregen. Eerst in januari 1976 heeft hij vernomen dat het om een schenking van een miljoen dollar ging. Z.K.H. die hij in die maand ontmoette, heeft hij daarover in scherts aangesproken.

De verklaring voor de schenking van het miljoen dollar ligt naar het oordeel van de heer Robbins in het extroverte karakter van de heer R. E. Gross. Die placht door Z.K.H. te zeggen dat deze erg nuttig voor Lockheed was. Wanneer Z.K.H. in de jaren 1958 en 1959 naar diens mening werd gevraagd over de F-104, zei hij dat het het enige toestel was dat beantwoordde aan de door de NATO gestelde eisen. De heer R. E. Gross waardeerde dit bijzonder en als blijk daarvan heeft hij Z.K.H. een vliegtuig aangeboden.

1.7. *De verklaring van de heer E. F. Hauser*

De heer Hauser, die ook door de Commissie is gehoord, heeft in een besloten zitting van de SEC op 12 en 13 januari 1976 een uitvoerige verklaring afgelegd. Hij zegt dat er twee geldstromen naar Z.K.H. gingen. Het ene kanaal liep via de heer Meuser naar een Zwitserse en Franse bankrekening. Het tweede kanaal zou op aanwijzingen van het Lockheedkantoor in Koblenz via de heer Meuser direct naar Nederland lopen. Daarbij waren de heren G. Aalbertsberg en H. J. Teengs Gerritsen als tussenpersoon betrokken. De reden van betaling was te vinden in de 'Engeneering Change Proposals' (ECP's)[5] – voorstellen tot wijzigingen in de technische en electronische uitrusting – voor de F-104, die, naar hij zegt, uiterst voordelig voor Lockheed waren en dankzij de interventies van Z.K.H. tegen het standpunt van de luchtmachtstaf in konden worden doorgedrukt. De bedragen die met de betalingen langs dit kanaal waren gemoeid waren zeer aanzienlijk.

1.8. *De verklaring van de heer A. B. Vosseler*

De heer Vosseler is in het najaar van 1959 van Burbank overgeplaatst naar Parijs, waar hij hoofd werd van het Lockheedkantoor aldaar.

Kort voor zijn vertrek naar Europa heeft de heer Gross met hem gesproken over de mogelijkheid aan Z.K.H. een JetStar cadeau te doen. De heer Vosseler vond dit een goede gedachte, temeer omdat het tot zijn taak zou behoren de toen juist ontwikkelde JetStar in Europa af te zetten. Het leek hem een goede reclame, indien Z.K.H. in dat toestel zou gaan rondvliegen. Hij begreep later dat dit voornemen niet kon worden verwezenlijkt, doch heeft nimmer vernomen dat in plaats van een JetStar geld aan Z.K.H. zou worden aangeboden.

De heer Vosseler was weinig tevreden over de manier waarop de heer Meuser zijn taken uitvoerde. Hij heeft hem – toen ontslag van de heer Meuser op bezwaren stuitte – langzamerhand op de achtergrond gedrongen.

Het is naar zijn mening een absurde gedachte dat de heer Meuser een miljoen dollar van Lockheed zou hebben gekregen.

(----)

2. *Kanttekeningen bij het materiaal*

2.1. *De verklaring van de heer Hauser*

Voor de bewering van de heer Hauser dat Z.K.H. langs twee verschillende circuits geld van Lockheed zou hebben ontvangen, heeft de Commissie geen enkel aanknopingspunt kunnen vinden. Hetgeen wordt gezegd over betalingen die via de heer Meuser op een Zwitserse en/of Franse bank zouden zijn beland, kan erop wijzen dat de heer Hauser bij geruchte vernomen heeft van de geschiedenis van «het miljoen». De vage verklaringen daaromtrent kloppen echter in geen enkel opzicht met de hiervoor vermelde gegevens.

Het verhaal van een tweede geldstroom, die in samenhang zou staan met het bouwprogramma van de F-104, is nagegaan. In verband daarmede zijn de heer Hauser en de heren Folden, Roha, Wilder en Cook van Lockheed gehoord, alsmede de heer H. J. Teengs Gerritsen en een aantal Nederlandse luchtmacht- en andere defensiefunctionarissen. Onafhankelijk van elkaar hebben de gehoorde personen de beweringen van de heer Hauser ontkend en tevens een groot aantal met elkaar overeenstemmende gegevens verschaft, die het aannemelijk maken dat die beweringen uit de lucht zijn gegrepen: de door hem genoemde data zijn onjuist; de functies van verschillende personen zijn niet juist beschreven; de omvang van de door Lockheed voorgestelde ECP's wordt zwaar overschat[9] en over de verhouding van de heer Teengs Gerritsen met Lockheed worden onjuiste mededelingen gedaan.

Het bekende dagboek waarop de heer Hauser zijn beweringen baseert, is op meerdere punten aantoonbaar onjuist.

a. In de aantekening van 24 oktober 1961 wordt gesteld dat de heer Roha op een vergadering in Den Haag is geweest. Het is gebleken dat de heer Roha pas op 26 april 1962 voor het eerst in Europa is gearriveerd.

b. Van een onenigheid tussen de heer Teengs Gerritsen en de heer J. P. Bonsang omstreeks 18 december 1961 over commissies kan geen sprake zijn geweest, omdat de heer Teengs Gerritsen op dat moment geen contract met Lockheed had dat hem recht gaf op commissies. Uit een aantal door de SEC overgelegde stukken blijkt dat de pogingen van de heer Teengs Gerritsen om commissies te verkrijgen door Lockheed categorisch zijn afgewezen. De relatie die in deze aantekening tussen Z.K.H. en de claims van de heer Teengs Gerritsen wordt gelegd, is derhalve vals.

c. De heer Meuser is op 18 maart 1962 niet op een vergadering te Koblenz geweest. Op dat moment verbleef hij met enige gasten te St. Moritz.

Het hiervoor onder 1.10.8. weergegeven Aalbertsberg-memo is door de heer Hauser in omloop gebracht. De Commissie beschikt over een afschrift van een telexbericht van de heer Hauser aan de redactie van Der Stern waarin hij toegeeft dat het document vals is. Bovendien is het door de Lockheedfunctionarissen aan wie het is getoond, als een falsificatie bestempeld om de volgende redenen:

a. het briefhoofd is dat van een uitgaande brief, terwijl het naar inhoud om een intern memorandum gaat, waarvoor aparte standaardformulieren werden gebruikt;

b. de initialen van auteur en typiste onderaan de brief ontbreken, zulks in afwijking van hetgeen gebruikelijk was;

c. de spelling van het woord «telefone» is onjuist; hetzelfde geldt voor de naam «Schipol»;

d. de afkorting LCC was een in 1962 nog niet gangbare aanduiding voor CALAC;

e. het aantal toestellen waarover het bedrag zou zijn betaald is onjuist: de Nederlandse luchtmacht heeft in totaal 138 F-104's gekocht (incl. 18 tweezitstoestellen);

f. het serienummer is onjuist. De bij de N.V. Fokker gebouwde toestellen hadden serienummers tussen D-8013 en D-8350, terwijl de in Italië gebouwde vliegtuigen, waarvan de KLU er 25 als Amerikaanse hulp heeft gekregen, serienummers tussen D-6650 en D-6700 voerden;

g. het memo is geschreven in een lettertype dat niet dat van de in het Lockheedkantoor te Koblenz gebruikte schrijfmachines kan zijn.

Een tweede in april 1976 door de heer Hauser als «echt» aangeboden document vertoont eveneens alle hierboven gesignaleerde eigenaardigheden.

De functie van het Lockheedkantoor te Koblenz bij de realisatie van het Europese F-104-programma komt nog uitvoerig aan de orde[10]. Hier kan reeds worden opgemerkt dat het weinig aannemelijk is dat een bureau met louter technisch-organisatorische taken – en dat dus vrijwel uitsluitend met technici was bemand – als draaischrijf heeft gediend bij de verdeling van onrechtmatige betalingen.

Op grond van het bovenstaande is de Commissie van mening dat aan de verklaringen van de heer Hauser in het kader van haar onderzoek generlei waarde kan worden toegekend. Hetzelfde geldt voor het Aalbertsbergmemorandum.

2.2. *De bestemming van het miljoen dollar*

Het lijdt geen twijfel dat in de jaren 1960, 1961 en 1962 door Lockheed een bedrag van $ 1 miljoen is overgemaakt naar de heer Weisbrod, die met de verdere transfer van het geld was belast. Evenmin valt te betwijfelen dat bij Lockheed algemeen de overtuiging bestond dat het geld voor Z.K.H. bestemd was, en daar in verband werd gebracht met het niet doorgaan van het plan om hem een JetStar te schenken. De door de Commissie verkregen verklaringen zijn hierover eensluidend.

De mening van Z.K.H. dat de betaling van het miljoen dollar haar oorzaak vond in een op zijn verzoek aan de heer R. E. Gross, door Lockheed aan de heer Meuser te verschaffen genoegdoening voor diens grieven, is moeilijk in overeenstemming te brengen met overigens verkregen gegevens.

1. Het is ongeloofwaardig dat Lockheed de heer Meuser een bedrag van $ 1 miljoen zou hebben willen betalen. De heer Meuser was een niet tot de top van de onderneming behorend employé, die in de bewuste periode bepaald niet bijzonder werd gewaardeerd in de Lockheedorganisatie. In het licht van verklaringen van meerdere Lockheedfunctionarissen blijft van de grieven van de heer Meuser weinig over. Voorzover zij al in geld te waarderen zijn, komt men – en dit lijkt de Commissie zeer gewichtig – op bedragen, die, welwillend berekend, slechts een fractie van een miljoen dollar opleveren. Van een bijzondere rol van de heer Meuser bij de verwerving van het F-104-contract met West-Duitsland is weinig terug te vinden. Tenslotte, de relatie tussen de heer R. E. Gross en de heer Meuser, was, volgens degenen die geacht mogen worden daarvan op de hoogte te zijn, vriendschappelijk, maar niet zeer nauw.

Kortom, ook wanneer de heer R. E. Gross al gevolg zou hebben willen geven aan de aanbeveling van Z.K.H. iets voor de heer Meuser te doen, dan zou hij deze zeker geen miljoen dollar hebben toegedacht.

2. Z.K.H. is te nauw bij de voorbereidingen van de overdracht van het miljoen dollar betrokken geweest om niet te hebben moeten begrijpen dat deze betaling was bedoeld, niet als simpele genoegdoening voor de heer Meuser, maar als gebaar tegenover hemzelf. Bovendien kon zijn gedrag Lockheed slechts bevestigen in de overtuiging dat hij de werkelijke ontvanger van het miljoen was.

a. In dit verband zijn vooral de data 2 en 30 september 1960 van belang. Het gesprek van Z.K.H. op 2 september 1960 kan moeilijk de inhoud hebben gehad die hij er zich van herinnert. Op die datum was de gedachte een JetStar te schenken reeds geruime tijd definitief verworpen en waren reeds voorbereidingen getroffen voor de overmaking van een zeer aanzienlijk bedrag. Hoogstwaarschijnlijk stond ook al vast dat het om $ 1 miljoen zou gaan.

De omstandigheid dat de heer Gross op 21 september vanuit Burbank telegrafisch een bezoek van de heer Smith aan Soestdijk heeft gearrangeerd, dat op 30 september 1960 heeft plaatsgevonden, schept een vermoeden dat op 2 september reeds van het bedrag en de overmaking ervan moet zijn gerept. De heer Smith – die naar kennelijke Lockheed-gewoonte ten aanzien van belangrijke besprekingen, vergezeld was van een andere Lockheedfunctionaris – ging op 30 september naar Z.K.H. om de transfer van het geld te bespreken. Zulks wordt niet alleen door de over dit gesprek afgelegde verklaringen, doch ook door het verdere verloop van de gebeurtenissen, met name het afsluiten van het contract met de heer Weisbrod op 3 oktober 1960 bevestigd.

b. Voorts vormt het verschijnen van de heer Pantchoulidzew in hotel Dolder te Zürich op 3 oktober 1960 – overeenkomstig een op Paleis Soestdijk gedane aankondiging – een belangrijke aanwijzing dat Z.K.H. nauw bij de overdracht van het geld was betrokken. Gegeven de persoon van de heer Pantchoulidzew en zijn betrekkingen tot Z.K.H., is moeilijk aan te nemen, dat hij voor iemand anders dan Z.K.H. zou zijn opgetreden, laat staan dat hij zulks buiten diens medeweten zou hebben gedaan.

3. De verklaringen die de heer Meuser tegenover de Commissie heeft afgelegd, waarvan hij slechts een gering deel voor gebruik heeft vrijgegeven, heffen de onder 1 en 2 aangeduide tegenstrijdigheden geenszins op. Enerzijds legt hij de nadruk op de betekenis van zijn grieven jegens Lockheed, die hem naar zijn mening een aanspraak gaven op een financiële compensatie, welke hem dan ook door de heer Robert Gross zou zijn toegekend, hetgeen hem tot de bestemmeling van de overgemaakte gelden zou maken. Anderzijds ontkent hij de $ 1 miljoen voor zichzelf te hebben ontvangen, daarmee dus weer de weg vrij latend voor de hypothese dat Z.K.H. als de rechthebbende zou dienen te worden beschouwd. Zelfs heeft hij, zoals de Commissie in Burbank vaststelde, in 1976 van Lockheed een verklaring gevraagd, dat «het miljoen» nooit voor hem bestemd is geweest en niet aan hem is betaald. Een verklaring in die zin heeft hij ontvangen.

Alleen een onderzoek van de administratie van de heer Meuser, tot toelating waarvan deze op voor de Commissie aanvaardbare voorwaarden niet bereid is geweest, zou deze tegenstrijdigheden misschien hebben kunnen opheffen.

2.3. *De ontvangst van het miljoen*

Er bestaat, op grond van de ontvangen verklaringen, geen twijfel aan dat de $ 1 miljoen die door Lockheed – zogenaamd als commissie aan de heer Weisbrod – werd betaald, in feite terechtgekomen is op de nummerrekening van de heer Pantchoulidzew bij de Schweizerische Bank Verein te Zürich. Wat daarna met dit geld gebeurd is, blijft min of meer in het duister. De Commissie beschikt slechts over de verklaring van de heer Meuser dat het geld – naar moet worden aangenomen, op diens instructie – door de heer Pantchoulidzew op andere rekeningen is overgeboekt. Indien deze veronderstelling juist is, dan zou de heer Meuser hetzij als bezitter, dan wel als beheerder van het miljoen dollar zijn opgetreden. Indien, en voorzover, als beheerder, dan ligt de veronderstelling voor de hand dat dit beheer slechts ten behoeve van Z.K.H. kan zijn gevoerd.

De Commissie stuit hier op de voor haar niet te doorgronden relatie tussen Z.K.H. en de heer Meuser. Indien de Prins inderdaad – zij het naar de mening van de Commissie ten onrechte – meende dat de heer Gross, mede om hem een genoegen te doen, de heer Meuser een royale compensatie wilde toekennen voor diens, in Lockheed-dienst ondervonden, teleurstellingen, dan zal hij inderdaad de heer Meuser als de rechthebbende op de overgemaakte commissies hebben beschouwd. Het is dan plausibel dat hij de heer Meuser, naar aanleiding van de door hem verleende voorspraak en hulp, niet méér gevraagd heeft dan het bedenken van enige in nood geraakte oude vrienden met een ruim Kerstgeschenk.

Indien echter de Prins beseft zou hebben dat in de ogen van Lockheed slechts hijzelf de bestemmeling van het miljoen kon wezen, dan moet, voorzover de overgemaakte gelden inderdaad onder het beheer van de heer Meuser werden gelaten, daaruit een uitdrukkelijke of stilzwijgende aanspraak op de heer Meuser zijn overgebleven. Dat de heer Meuser mogelijkerwijs de heer R. E. Gross onder de indruk heeft gebracht als zaakwaarnemer van de Prins op te treden en tegelijk deze laatste heeft weten te overtuigen van de gerechtvaardigdheid van zijn grieven jegens Lockheed en de bereidheid van de heer Gross daaraan tegemoet te komen, kan de Commissie al evenmin uitsluiten.

Aldus blijven de betrekkingen tussen Z.K.H. en de heer Meuser in deze aangelegenheid voor de Commissie ondoorzichtig. Zij beschikt over geen andere gegevens dan die, vervat in de verklaring van Z.K.H., welke uiteraard op het eerste alternatief duidt. Een definitief oordeel meent zij niet te kunnen uitspreken. De nevenomstandigheden, waaronder het optreden van de heer Pantchoulidzew, wijzen te zeer in andere richting.

(----)

III. HET VERZOEK OM COMMISSIE VOOR DE AANKOOP DOOR NEDERLAND VAN DE P-3 ORION IN 1974

1. *Het materiaal waarover de Commissie beschikt*

1.1. *Overzicht*

De Commissie heeft over deze zaak gehoord:

Z.K.H., de minister van Defensie, de heer H. Vredeling, de staatssecretaris van Defensie, de heer A. Stemerdink, de Vlagofficier Materieel, de heer J. L. Langenberg, voorts de heren J. H. Martin, E. T. Sullivan, K. E. King, H. J. Teengs Gerritsen en V. Teengs Gerritsen en enige Lockheed-employés die onbekend wensen te blijven.

Zij beschikt over enige door de SEC overgelegde documenten, een aantal stukken van het Ministerie van Defensie betrekking hebbend op de voorgenomen aankoop van een onderzeebootbestrijdingsvliegtuig en over afschriften van een tweetal brieven van Z.K.H.

1.2. *De gang van zaken met betrekking tot de voorgenomen aankoop van een nieuw onderzeebootbestrijdingsvliegtuig*[14]

Hoewel het verloop van de aanschaffingsprocedure voor een nieuw vliegtuig voor de Marine in Annex C nog nader zal worden beschreven, volgt hier voor een goed begrip van de achtergrond van het verzoek om commissie, eind 1974, een kort overzicht van de voornaamste punten van deze procedure.

Ter vervanging van de verouderde P-2-V Neptune vliegtuigen zoekt de Koninklijke Marine al sedert enige jaren naar een geschikt modern onderzeebootbestrijdingsvliegtuig. Hiervoor komen in aanmerking: de Lockheed P-3-C Orion, de Engelse Nimrod en de Bréguet Atlantique Mark II.

In juli 1973 zijn bij een voordracht in de Admiraliteitsraad de huidige bewindslieden op de hoogte gebracht van de inzichten van de Marine Staf.

Na een pauze in de voorbereidingen voor de aankoop in verband met de opstelling van de in juni 1974 uitgebrachte Defensie-nota, werden in augustus van dat jaar een tweetal notities d.d. 24 juli 1974 en 6 augustus 1974 aan de Admiraliteitsraad voorgelegd, die uitmondden in de volgende aanbeveling: «Constaterend dat er een samenhang bestaat tussen de projecten S-fregatten, helicopters en LRMP's[15], wordt aanbevolen de VOM[16] te machtigen op korte termijn..... te bezien in hoeverre met het Neptune-vervangingsproject eerder kan worden aangevangen ....»

Op 30 augustus 1974 liet de staatssecretaris van Defensie weten met deze aanbeveling accoord te gaan. In het najaar van 1974 en het voorjaar van 1975 is men bij de Marine doorgegaan met de voorbereiding van de aankoop. In het kader daarvan zijn de reeds eerder gelegde contacten met Amerikaanse marine autoriteiten en Lockheed geïntensiveerd.

In een tweetal notities van 26 maart 1975 en 21 mei 1975 heeft de Vlagofficier Materieel het investeringsmodel voor de voorgenomen aankoop uitgewerkt. Daarover zijn in juni 1975 nog besprekingen geweest met de hoofdafdeling Comptabiliteit van het ministerie van Defensie.

Bij de besprekingen over de begroting voor 1976 in het Kabinet bleek het noodzakelijk de voorgenomen aanschaffing van een onderzeebootbestrijdingsvliegtuig enige jaren op te schuiven.

1.3. *De verklaringen van de door de Commissie gehoorde personen en de verkregen documenten*

1.3.1. *De verklaring van de heer Kotchian voor de SEC op 8 april 1976*

Tijdens de hoorzitting van de SEC beriep de heer Kotchian zich op enige door de heer Martin verzamelde gegevens over de betaling van een miljoen dollar in de jaren 1960-1962. Hij had daarom gevraagd na afloop van zijn verhoor door het Church Committee op 6 februari 1976, omdat hij zich de details van die zaak niet meer herinnerde. Op een vraag waarom hij juist de heer Martin had verzocht nadere gegevens over die zaak bijeen te zoeken, antwoordde de heer Kotchian dat hij de heer Martin daarvoor had uitgekozen, omdat deze op de hoogte was van de relaties tussen Z.K.H. en Lockheed. Zo had de heer Martin hem ongeveer een jaar geleden nog benaderd met een verzoek dat de heer Martin als afkomstig van Z.K.H. was doorgegeven om commissie voor de op handen zijnde verkoop van de P-3 Orion naar Nederland. Het zou daarbij om 13 toestellen gaan – eerst vier, vervolgens nog eens vier en tenslotte vijf.

Eind 1974 had de heer Martin de heer Kotchian verteld dat hij door de heer Smith uit Parijs was opgebeld met de mededeling dat Z.K.H. contact met hem had gezocht. Het bedrag waar het om zou gaan lag in de orde van grootte van vier tot zes miljoen dollar. De heer Kotchian zijn verder geen gegevens over de achtergronden van dit verzoek om commissie medegedeeld. Hij kon er slechts naar gissen waarom de heer Smith de heer Martin het bericht had doorgegeven.

Zijn eerste reactie was dat er geen sprake van kon zijn het verzoek in te willigen. Daarvoor was het gevraagde bedrag te hoog. Hij verzocht daarop de heer Martin de eerste keer dat deze naar Europa zou gaan te onderzoeken of geen vergelijk mogelijk was op een schappelijker bedrag, bijvoorbeeld in de orde van grootte van een miljoen dollar.

Toen de heer Martin in februari 1975 uit Europa terugkwam bracht deze hem over dat men het eens zou kunnen worden op een bedrag van $ 100.00

⮎

Drie „wijze mannen" 6 maanden en 17 dagen bezig

Commissie werkte in stilte

(Door Aad Jongbloed)

DE COMMISSIE-DONNER, waarvan het rapport in de loop van vorige week van de persen van de Staatsdrukkerij rolde, werd op 9 februari van dit jaar geboren. **Op die datum benoemde het kabinet-Den Uyl de drie „wijze mannen", drs. M. W. Holtrop, drs. H. Peschar en mr. A. M. Donner en gaf ze de wel zeer delicate opdracht uit te zoeken wat er waar was van de beschuldigingen vanuit Amerika dat een „hoge Nederlandse regeringsfunctionaris steekpenningen aangenomen zou hebben van de vliegtuigindustrie Lockheed."**

In een debat ging de Tweede Kamer de dag erna akkoord met de instelling van de commissie,die vanaf dat moment de commissie-Donner ging heten. De commissie, waarvan de leden met elkaar gemeen hadden dat zij van onverdachte huize waren, wist wel waar ze aan begon.

Vanuit Amerika, waar men na Watergate zo overduidelijk de behoefte had schoonschip te maken, was een reeks van beschuldigingen de wereld rondgestrooid. In Japan, Italië, Turkije, Colombia, Nigeria, zelfs in België en Australië had men al te maken met een Lockheedaffaire, die resulteerde in grootscheepse onderzoeken naar het aannemen van steekpenningen.

Nederland was op 6 februari aan de beurt geweest. De expresident van Lockheed, beschuldigde toen voor de Amerikaanse senaatscommissie onder voorzitterschap van Frank Church, de „hoge Nederlandse functionaris" van het aannemen van 1,1, miljoen dollar en later nog eens 100.000 dollar. Ook „een KLM-functionaris" / met wie ex-directeur ir. F. Besançon bedoeld werd - zou 25.000 dollar hebben ontvangen.

En op 8 februari had premier Den Uyl in een min of meer dramatische toespraak via radio en tv het volk al kond gedaan van het feit dat met de hoge Nederlandse regeringsfunctionaris prins Bernhard bedoeld werd.

Verontrustend

Hoewel er na die toespraak in Nederland toch enige beroering ontstond schroomde de commissie-Donner niet optimistisch te verklaren dat zij dacht zo'n week of zes te hebben om het onderzoek te voltooien. Inmiddels waren verontrustende berichten Nederland binnengedruppeld. Zo had een zekere Ernest Hauser, die van 1961 tot 1964 voor Lockhaed gewerkt had, verklaard dat hij Lockheed-steekpenningen had betaald aan het hoofd van het Lockheed-kantoor voor Europa, Fred C. Meuser, en aan een Wassenaarse zakenman Hans Teengs Gerritsen, beiden vrienden van prins Bernhard. Volgens Hauser zou het geld dan ook voor de prins bestemd geweest zijn. Ontkenningen vlogen in het rond. Ook prins Bernhard ontkende tegenover premier Den Uyl, maar hij zegde zijn medewerking toe aan de commissie.

DONNER

In eerste instantie sprak de commisie met zeker 20 mensen in Nederland, met Fred Meuser en een advocaat, Weisbrod in Zwitserland - hoewel de Zwitsers daar in eerste instantie bezwaar tegen maakte. Dr. Holtrop vertrok naar Amerika om daar met functionarissen van de ministeries van Justitie en Buitenlandse Zaken te spreken. Ook dat ging niet zonder moeilijkheden, omdat de Amerikanen nogal vreemd aankeken tegen de Nederlandse commissie.

Vorderingen

Hoewel de commissie op 24 maart liet weten toch nog zeker twee maanden nodig te hebben, wisten ingewijden dat er vorderingen gemaakt werden. Na een nogal moeizame strijd om het bezit van de Lockheedgegevens kon de commissie op 15 april melden dat zij in het bezit was van die gegevens en op 21 april meldde zij zelfs dat zij in het bezit was van een document, waaruit zou blijken dat een voormalige perchef van Fokker, Aalbertsberg, negen ton voor de prins in ontvangst genomen zou hebben.

Langzaam maar zeker moet zich toen al een beeld gevormd hebben voor de commissie. Zij sprak weliswaar over haar bevindingen alleen met premier Den Uyl, maar zo nu en dan lekte er iets uit. Zo konden wij op 21 apriiil melden dat het ernaar uitzag dat de prins - hoewel een eventuele schuldvraag helemaal niet vastlag - toch dit jaar zijn officiële functies zou moeten neerleggen.

Op 24 april vertrok de commissie voltallig en vrij plotseling naar Amerika, waar ze vier dagen later toch weer nieuwe gegevens wist te bemachtigen. De besprekingen in Amerika gingen door tot 2 mei, toen de commissie weer terugkeerde naar Nederland. Maar opeens, op 13 mei, vertrokken de heren Donner en Peschar opnieuw naar de V.S.

HOLTROP

PESCHAR

Over hun werkzaamheden hing een sluier. Er doken verhalen op over vriendschappen van prins Bernhard, die hij beter niet gehad zou kunnen hebben, maar het zag er toch naar uit dat de gemoederen enigszins gesust waren.

Dat duurde tot 21 juli, ruim een maand na het laatste bezoek van twee commissieleden naar Amerika, toen de minister van Binnenlandse Zaken, De Gaay Fortman, kon mededelen, dat de commissie zo ver was met haar werk dat het rapport aanstaande leek.

Op 13 augustus kreeg premier Den Uyl tenslotte het rapport met alle bijlagen op zijn bureau en het zou daar nog even blijven. Wel lichtte de premier zijn collega's in over het bestaan van het rapport; wel besprak hij enkele saillante punten eruit, maar hij gaf het volledige rapport pas aan de andere ministers op vrijdag 20 augustus. Inmiddels had de premier toen al een aantal besprekingen achter de rug met koningin Juliana, die voor enkele van die gesprekken steeds weer terugkeerde vanuit haar vakantiehuis in Porto Ercole.

RAPPORT DONNER

bijlagen

commissie per toestel, in totaal $ 1.300.000. De heer Kotchian kwalificeert dit voorstel als een «negotiated revision of the original request».

De heer Kotchian aarzelde het voorstel goed te keuren. Hij had de indruk tot iets gedwongen te worden waarvan hij dacht dat het niet nodig was om tot de verkoop van de P-3 Orion naar Nederland te geraken. Bovendien wist hij niet goed hoe het geld zou moeten worden overgemaakt, doch wilde hij niet zonder meer het verzoek om commissie weigeren, omdat daaruit een conflict met Z.K.H. en bij gevolg het verlies van de order zou kunnen voortvloeien. Daarom zei hij de heer Martin voorlopig niets te doen. Enige maanden later bleek dat de order – waarmee $ 150 à 200 miljoen was gemoeid – voorlopig niet door zou gaan, omdat de benodigde gelden uit de Nederlandse defensiebegroting waren geschrapt.

1.3.2. *De verklaring van Z.K.H.*

Z.K.H. heeft op 18 mei 1976 de Commissie de volgende schriftelijke verklaring over deze zaak overhandigd: Tot nog toe is niet «ter sprake gekomen het idee van Meuser (1974) om via een agentschap voor de verkoop van Orions in Europa samen met Roger Smith van Lockheed een groot bedrag aan agentschapscommissie te krijgen (ongeveer 1 miljoen dollar) welk bedrag Meuser dan aan het World Wildlife Fund wilde geven. Die betaling zou wat hem betreft ook rechtstreeks mogen geschieden.

Het leek mij persoonlijk zeer twijfelachtig of dit plannetje wel zou lukken, maar ik vond het wel een «mooie stunt» om zonder zelf bij de zaak betrokken te zijn van een man als Kotchian iets voor het WWF los te krijgen. Meuser was trouwens al sinds enige tijd bezig met het maken van plannen en het doorgeven van ideeën om fondsen voor het WWF te verkrijgen (d.m.v. nalatenschappen e.d.). Zover ik weet is van het Orion-agentschapsplan nooit iets terechtgekomen. Ik heb indertijd één keer in Parijs met Roger Smith over dit onderwerp gesproken.»

In latere gesprekken met de Commissie heeft Z.K.H. zijn verklaring nader toegelicht.

In het voorjaar van 1974 stelde de heer Meuser hem voor fondsen te verwerven voor het WWF door een agentschapscontract te verkrijgen voor de P-3 Orion. Bij die gelegenheid heeft de heer Meuser hem twee aantekeningen, gedateerd april 1974, overhandigd, waarin het voorstel schetsmatig was uitgewerkt.

Z.K.H. voelde aanvankelijk weinig voor het voorstel, doch op aandringen van de heer Meuser heeft hij op 9 september 1974 aan de hand van een hem door de heer Meuser voorgelegd concept een brief geschreven waaraan de twee aantekeningen werden toegevoegd, die de heer Meuser hem eerder in concept had voorgelegd. Z.K.H. had er geen idee van op welk bedrag aan commissies het in de bijlage genoemde percentage zou uitkomen.

Nadat de heer Smith hem had bericht dat het verzoek was afgewezen, heeft deze hem schriftelijk een conceptbrief voorgelegd om de onderhandelingen met Lockheed weer op gang te brengen. Dit concept heeft hij overgeschreven en aan de heer Smith gezonden. Het was niet de bedoeling dat de heer Smith die brief naar Burbank zou zenden.

Z.K.H. herinnert zich niet meer of en hoe de uiteindelijke overeenkomst met Lockheed tot stand is gekomen. Hij ontkent dat hij aan de heer Smith, die in december 1974 met hem in Parijs heeft geluncht, een visitekaartje heeft overhandigd met de naam van de adjunct-directeur van een Zwitserse bank, waarop het nummer van een rekening stond geschreven. Hij dacht dat de betalingen via de heer Weisbrod zouden lopen. Aan Lockheed is niet meegedeeld dat de commissies naar het WWF zouden gaan, aangezien dat de kansen dat Lockheed op het voorstel om commissies via de heer Weisbrod te betalen zou ingaan, zou doen verminderen.

De heer Meuser was in die periode sinds enige tijd bezig met het maken van plannen en het doorgeven van ideeën om fondsen voor het WWF te verwerven.

1.3.3. *De verklaring van de heer Meuser*

De heer Meuser had indertijd vernomen dat Lockheed Z.K.H. een aanzienlijk bedrag had aangeboden in verband met de pogingen de P-3 Orion in Nederland af te zetten. Dit bracht hem op het idee dat een dergelijke «expression of goodwill» wel eens zou kunnen worden aangegrepen ten behoeve van het WWF. Bij een van zijn gesprekken met Z.K.H. over de mogelijkheden om fondsen voor het WWF te verwerven, waarschijnlijk eind 1973, begin 1974, heeft de heer Meuser dit idee aan Z.K.H. voorgesteld, die het aanvankelijk van de hand wees.

Enige tijd later heeft hij Z.K.H. het in de bijlage van diens brief van 9 september 1974 vervatte voorstel overhandigd. Z.K.H. heeft het voorstel enige tijd laten liggen en uiteindelijk op zijn aandringen toch naar de heer Smith in Parijs verzonden. Het was de bedoeling dat Z.K.H. daarover eerst nog met de heer Smith zou spreken, alvorens deze het voorstel naar Burbank zou zenden. Ongelukkigerwijs is dat niet gebeurd.

Met opzet heeft de heer Meuser het WWF niet genoemd, omdat dat Lockheed mogelijk zou kunnen afschrikken. Naar zijn mening heeft Z.K.H. hem gezegd bij een ontmoeting met de heer Smith het WWF wel te hebben genoemd als de uiteindelijke begunstigde van de uit de voorgestelde agentschapsovereenkomst te ontvangen betalingen. De in zijn voorstel genoemde commissie-percentages zijn zeker niet exorbitant. Zij worden bij contracten in Europa, en vooral daarbuiten, zo zegt hij, wel meer betaald.

1.3.4. *De verklaring van de heer Martin en enige andere Lockheed-functionarissen*

De heer Martin en enige andere Lockheed-functionarissen hebben verklaringen afgelegd van de volgende inhoud. In september 1974 ontving de heer Smith een met de hand geschreven brief van Z.K.H. van 9 september 1974 met twee bijlagen. Daarin verwijst Z.K.H. onmiskenbaar naar de gesprekken die hij met de heer Smith in 1968 over de aankoop van de P-3 Orion door de Nederlandse Marine heeft gevoerd. Dankzij zijn inspanningen – «after a lot of pushing and pulling» – zou de gewenste beslissing nu een betere kans maken.

Z.K.H. verzocht de heer Smith de bijlagen bij de brief, die hij aanvankelijk reeds in april 1974 had willen opsturen, door te geven naar Burbank. De eerste bijlage bij de brief luidde als volgt:

«Last time around it would have been of no use to accept Lockheed's offer to appoint Dr. H. Weisbrod agent for the re-equipping of the Navy's A.S.W., aircraft fleet with Orions, as European pressures required a European solution. This time around the situation may be more favorable for the Orion in part due to Dr. Weisbrod's efforts and it would now seem appropriate for Lockheed to appoint him their «sub silentio» agent for a prospective Orion program.

This could be done on the basis of an agent's agreement between Lockheed and Dr. Weisbrod, calling for a 4% commission on all Lockheed billings for complete aircraft and 8% for parts, services, etc. for the life of the program. As and when payments are received by Lockheed, corresponding commission payments to be made in a manner to be indicated by Dr. Weisbrod.

April 1974.»

Op de tweede bijlage stonden naam en adres van de heer Weisbrod.

De heer Smith heeft over deze brief telefonisch contact opgenomen met de heer Martin, omdat de heer Kotchian – die op zakenreis was in het Verre Oosten – niet bereikbaar bleek. Een kopie van de brief en de bijlagen werd naar Burbank gezonden.

De heer Martin heeft het verzoek om commissie overgebracht aan de heer Kotchian met het advies het van de hand te wijzen. De transactie waarover met Nederland werd onderhandeld was een «government-to-government» overeenkomst, hetgeen inhield dat Lockheed aan het Amerikaanse ministerie van Defensie moest opgeven of en hoeveel aan commissie er in de prijsopgave was verwerkt. Aan te nemen viel dat het Amerikaanse ministerie van Defensie een commissieregeling als in de bijlage van de brief van Z.K.H. was voorgesteld niet zou accepteren. De heer Kotchian heeft dit advies opgevolgd en het verzoek om commissie afgewezen.

De heer Smith heeft, op 12 oktober per telefoon, de negatieve reactie op het verzoek om commissie aan Z.K.H. doorgegeven en daarover met hem op 30 oktober 1974 te Parijs gesproken. Onmiddellijk na dit gesprek volgde een brief van 3 november 1974 van Z.K.H. aan de heer Smith, waarin hij zegt geschokt te zijn door de weigering, omdat er ook in het verleden aanbiedingen waren gedaan en de zaak waar het om ging bezig was gerealiseerd te worden. Schrijver voegt eraan toe dat hij zich voortaan van de zaak afzijdig zal houden en daarvoor uit zal komen.

De heer Martin is telefonisch van de inhoud van die brief op de hoogte gebracht. De brief zelf is niet naar de heer Martin, maar waarschijnlijk rechtstreeks naar de inmiddels teruggekeerde heer Kotchian gezonden. De heer Martin heeft de heer Kotchian aangeraden ook nu niet op de voorstellen in te gaan. Hij heeft zich verder van deze zaak gedistancieerd; zijn standpunt bleef dat Lockheed op geen enkele manier op het verzoek kon en mocht ingaan. De heer Kotchian dacht daarover klaarblijkelijk anders, want reeds op 7 november 1974 werd de heer Smith per telex bericht, dat hij, bij een volgende ontmoeting met Z.K.H., moest trachten te peilen of een arrangement langs de volgende lijnen mogelijkheden bood:

in het geval Nederland slechts vier P-3 Orions zou aanschaffen, zou Z.K.H. toch commissie voor acht toestellen ontvangen. Zou Nederland er meer dan acht aanschaffen, dan bleef de commissie voor acht toestellen gehandhaafd. Het bedrag dat met dit arrangement, waarin een kanselement zat, was gemoeid bedroeg rond $ 1 miljoen.

Bij een ontmoeting op Soestdijk op 2 december 1974 met de heer Smith, is Z.K.H. zonder meer akkoord gegaan met dit aanbod en heeft hij het visitekaartje van de heer J. P. Viret, directeur-adjoint, Societé de Banque Suisse, Genève, waarop het rekeningnummer 38745 BV stond geschreven overhandigd.

Hoe de betaling van de miljoen dollar bij Lockheed zou worden geregeld stond op dat moment nog niet vast. Wanneer, bij het doorgaan van de aanschaffing van de P-3 Orion door Nederland, de zaak urgent zou worden, zou de heer Kotchian daarvoor waarschijnlijk een procedure ad hoc uitwerken.

De heer Martin is in het voorjaar van 1975 door de heer Smith opgebeld met het bericht dat bij een vergadering in Londen over de P-3 Orion iemand zou hebben opgemerkt dat een groot bedrag aan commissie over de transactie met Nederland betaald zou moeten worden. De naam van Z.K.H. was in dat verband gevallen. De heer Smith heeft de heer Martin gevraagd of de heer Kotchian zich wellicht had versproken. Laatstgenoemde heeft zulks tegenover de heer Martin ontkend.

Bij Lockheed is het WWF in verband met deze zaak nooit genoemd.

1.3.5. *De verklaring van heer Vredeling*

De heer Vredeling geeft een overzicht van de achtergronden die aan de voorgenomen aankoop van een nieuw onderzeebootbestrijdingsvliegtuig voor de Koninklijke Marine ten grondslag liggen en van de budgettaire problemen die hebben genoopt tot uitstel van de beslissing.

Hij vermeldt dat Z.K.H. hem in april of mei 1975 telefonisch heeft benaderd met het verzoek toch vooral de P-3 Orion voor de Marine te doen aankopen, daar dit verreweg het meest geschikte toestel is dat er voor de gestelde taken op de markt is. De heer Vredeling herinnert zich dat dit gesprek hem bevreemd had; hij heeft het geïnterpreteerd als een, overigens zinloze, poging enige druk op hem uit te oefenen. Na de verklaring van de heer Kotchian voor het Church Committee heeft hij de Minister-President van dit gesprek met Z.K.H. op de hoogte gesteld.

Op gezette tijden spreekt de heer Vredeling Z.K.H. in diens functie van Inspecteur-Generaal van de Krijgsmacht. Bij die gelegenheden wordt ook wel over belangrijke materieelaankopen gesproken, waarbij Z.K.H. duidelijk zijn voorkeur laat blijken. Zo zou deze zich een groot voorstander hebben betoond van de aankoop van de Northrop F-17 (Cobra) door de KLu. Hieraan moet volgens de heer Vredeling echter geen bijzondere betekenis worden toegekend.

1.3.6. *De verklaring van de heren H. J. en V. Teengs Gerritsen*

Als consultants voor Lockheed waren zij eind 1974, begin 1975 vooral betrokken bij het leggen van contacten voor het compensatieprogramma dat Lockheed Nederland zou moeten aanbieden bij het verkrijgen van het contract voor de P-3-C Orion. Met de eigenlijke onderhandelingen tussen Amerikaanse Marine-autoriteiten en Lockheed enerzijds en het Ministerie van Defensie anderzijds hadden zij weinig te maken.

Hun onderneming was in het bezit van een contract dat recht gaf op een commissie van $ 50.000 per toestel, wanneer de order zou worden geplaatst. In februari 1976 kondigde Lockheed echter aan deze overeenkomst te willen verbreken, omdat het systeem van de commissies als gevolg van de onthullingen voor het Church Committee zo in opspraak was geraakt. Een rol zou ook hebben gespeeld dat de commissie in de prijs van het contract zou moeten worden verwerkt; de kans was niet ondenkbeeldig dat de order om die reden zou afspringen. De heren Teengs Gerritsen hebben zich bij de wens van Lockheed neergelegd.

1.3.7. *De verklaring van de heer E. T. Sullivan*

De heer Sullivan bevestigt dat hij in februari 1976 met de heer V. Teengs Gerritsen heeft gesproken over de wenselijkheid dat de heren Gerritsen zouden afzien van hun rechten op een commissie bij levering van de P-3-C aan de Marine. Bij die gelegenheid is hij met de heer Gerritsen overeengekomen dat geen commissie zou worden betaald als een dergelijke betaling aan de verwezenlijking van de verkoop in de weg zou staan. De achtergrond van deze stap was gelegen in de strikte controle welke vanwege de Amerikaanse regering wordt toegepast op de hoogte van de bedragen die als commissie worden betaald. Dit geldt met name bij «government-to-government» contracten.

De heer Sullivan herinnert zich niets van een vergadering te Londen waarbij gesproken zou zijn over de noodzaak een aanzienlijk bedrag in de prijs van de P-3 te verwerken, teneinde mogelijk te maken een extra betaling te verrichten. Hij heeft nooit gehoord van de betaling van enig bedrag, anders dan commissie voor de heer Gerritsen.

1.3.8. *De verklaring van de heer K. E. King*

De heer King was belast met de prijscalculatie van de P-3 Orion in 1974. In dat jaar werd met de Amerikaanse marine onderhandeld over de prijs van 13 toestellen die aan Nederland zouden worden geleverd op «government-to-government» basis. Die onderhandelingen hadden alleen betrekking op de door Lockheed zelf te leveren onderdelen van het vliegtuig – in hoofdzaak het «airframe». De Amerikaanse marine kocht zelf de motoren en de elektronische uitrusting van de toestellen bij de producenten, die dan door Lockheed zouden worden ingebouwd. Alle kosten die Lockheed bij de bouw van de vliegtuigen maakt moeten in geval van een «government-to-government» transactie nauwkeurig gespecificeerd worden verantwoord. Ook eventuele bij een dergelijke transactie te betalen commissies moeten worden opgegeven. De marine kan bezwaren maken tegen bepaalde posten.

De heer King heeft nooit gehoord van het plan over de P-3 Orion-verkoop aan Nederland een additionele commissie van $ 1 miljoen te berekenen. Als daar sprake van was geweest, zou hij daarvan moeten hebben gehoord. Een dergelijk bedrag zou hij in de prijscalculatie hebben moeten opnemen. Het is onmogelijk $ 1 miljoen in de calculatie weg te stoppen. Het bedrag zou als te betalen commissie moeten worden opgevoerd en het lijkt hem niet denkbaar dat de Amerikaanse autoriteiten een dergelijk kostenelement zouden goedkeuren.

Op zichzelf zou het wel mogelijk zijn geweest in de specificatie aan de marine uitgaven voor commissies te melden, doch die zouden dan wel moeten worden verantwoord. De heer King herinnert zich dat de aan de heer Teengs Gerritsen te betalen commissies in de prijsspecificaties waren vermeld. Die commissies zijn echter later geschrapt.

1.3.9. *Het onderzoek naar de rekening bij de Schweizerische Bankverein*

Daartoe gemachtigd door Z.K.H. heeft een zijner raadslieden in overleg met de Commissie, de hoofddirectie van de Société de Banque Suisse benaderd teneinde na te gaan of de op het eerdergenoemde visitekaartje voorkomende nummerrekening bestond of heeft bestaan en of die rekening rechtstreeks of middellijk in verband kan worden gebracht met Z.K.H.

Daarbij is gebleken dat Z.K.H. in november 1974 bedoelde rekening heeft geopend en die enige maanden later weer heeft opgeheven. Op de rekening zijn geen stortingen gedaan. Z.K.H. heeft op de uitkomst van dit onderzoek als commentaar gegeven dat hij vergeten was dat hij in die periode een rekening had geopend. Nu kon hij zich ook nadere bijzonderheden over de gang van zaken met betrekking tot die rekening herinneren, met name dat hij deze had geopend toen hij voor een bestuursvergadering van de W.W.F. in Lausanne verbleef.

1.3.10. *De in het bezit van de Commissie zijnde documenten*

a. *De SEC-documenten*

Deze behelzen een wisseling van telexberichten tussen de Lockheedkantoren te Parijs, Londen en de heer Teengs Gerritsen. Interessant zijn een tweetal interne Lockheed berichten (SEC 005698 en 005703) waaruit blijkt dat Lockheed ook pogingen heeft gedaan bij leden van de Tweede Kamer steun te verkrijgen voor de P-3 C. In SEC 005698 wordt nog vermeld dat de beslissing van de Nederlandse regering te verwachten is eind september 1974.

b. *Het door het departement van Defensie ter beschikking gestelde materiaal*

Dit is in het kort aangehaald onder 2.2. Een nadere bespreking daarvan is te vinden in Annex C.

c. *De brief van Z.K.H. van 9 september 1974 aan de heer R. B. Smith*

«Dear Mr. Smith,

Remembering our discussions some years ago I had intended to hand you the enclosed paper in April but the situation at that time did not seem to turn right so I sat on it until now. After a hell of a lot of pushing and pulling it now finally looks as if something positive might develop in the next few months or early next year – touch wood! It would mean that we would finally get what I thought was the best since so many years and I only hope that no one will stop it this time. Therefore, just in case, I think it might be good if you could process on enclosed idea through your channels privately.

I shall be in Paris on the 20th and will give you a call and you can then tell me if you approve the idea personally. I can also be reached here: From Paris: 19-31-2154-2841.»

In de bijlagen van het rapport komen twee in het Engels gestelde brieven van prins Bernhard aan de orde. Tot een goed begrip van dat deel van de tekst volgen hieronder vertalingen van die brieven. We wijzen erop, dat die vertalingen voor verantwoordelijkheid van de redactie komen. De brieven zijn niet door de commissie-Donner vertaald.

Brief van Z.K.H. van 9 september 1974 aan de heer R.B. Smith:

„Geachte Heer Smith,

Mij onze gesprekken van enkele jaren geleden herinnerend, was ik van plan het bijgesloten stuk in april aan u ter hand te stellen, maar op dat moment leenden de omstandigheden zich daar niet zo voor, zodat ik het tot nu onder mij hield. Na verdraaid veel duwen en trekken ziet het er nu eindelijk naar uit dat er zich iets positiefs zou kunnen ontwikkelen in de eerstkomende paar maanden of spoedig in het komend jaar — klop het maar af. Dat zou betekenen dat we eindelijk zouden bereiken wat naar mijn mening het beste sinds zo veel jaren zou zijn, en ik hoop alleen maar dat dit keer niemand het tegenhoudt. Daarom lijkt het me — voor het geval dat — goed als u het ingesloten idee privé door uw eigen kanalen verder zou kunnen leiden.

Ik ben op de 20e in Parijs en zal u dan bellen, en u kunt mij dan meedelen of u persoonlijk het idee aanvaardt. Ik kan ook hier bereikt worden: vanuit Parijs: 19-31-2154-2841."

d. *Bijlagen bij de brief van 9 september 1974*

Bijlage I: (zie 1.3.4)

Bijlage II: Dr. H. Weisbrod, Rechtsanwalt
Genferstrasse 23
8002 Zürich
tel. 258580 & 365656
Secretary: Mrs. Faessler

e. *De brief van Z.K.H. van 3 november 1974 aan de heer R. B. Smith*

«My dear Mr. Smit,

The message you gave my secretary by phone and your confirmation in writing was, to say the least, disappointing, as you can imagine. It occurs incredible that this proposal would be rejected like this without dialogue and discussing details or other possibilities. This would never have happened in the days of Bob or Courtlandt Gross.

Since 1968 I have in good faith spent a lot of time and effort to push things the right way in critical areas and times and have tried to prevent wrong decisions influenced by political considerations. I have done this based on my old friendship with Lockheed – and based on its past actions. So I do feel a little bitter. Any proposal can be modified – but at this point, also in view of diplomatic pressure put on – by someone you will guess who – I feel that I will not do any more about this procurement program. What's more, I'll say so when consulted.

Thanks a lot for your great courtesy. I appreciate that you have only acted as an intermediary, and my bitter feelings are in no way directed against you.

Sorry I did not write earlier but I did not wish to write in anger or haste and then the strike delayed my letter more. I do hope we can meet some time this winter and have lunch or a drink. I am, by the way, considering if I should write or phone to Courtlandt and am going to get his phone number.»

De brief van Z.K.H. van 3 november 1974 aan de heer R.B. Smith:

„M'n waarde heer Smith,

De boodschap die u telefonisch aan mijn secretariaat doorgaf en uw schriftelijke bevestiging daarvan was, om het zacht te zeggen, teleurstellend, zoals u zich kunt voorstellen. Het lijkt ongelooflijk dat dit voorstel op deze wijze zou worden afgewezen, zonder een gesprek en een discussie over de details of andere mogelijkheden. Dit zou nooit gebeurd zijn in de dagen van Bob of Courtlandt Gross.

Sinds 1968 heb ik in goed vertrouwen veel tijd en inspanningen besteed om dingen op de plaatsen en tijdstippen die erop aankomen de goede kant op te leiden en heb ik getracht verkeerde beslissingen, die door politieke overwegingen waren ingegeven, te voorkomen. Ik heb dit gedaan wegens mijn oude vriendschap met Lockheed, en op grond van zijn daden in het verleden. Ik voel me dus een beetje bitter gestemd. Elk voorstel kan aangepast worden, maar in dit stadium, ook met het oog op uitgeoefende diplomatieke druk — u zult wel kunnen raden door wie — komt het me voor dat ik me niet meer met dit „procurement program" (aanschaffingsprogramma ? - red.) moet bezighouden. Sterker nog: ik zal dat zeggen als ik om raad gevraagd wordt.

Hartelijk dank voor uw hoffelijke benaderingswijze. Ik waardeer het dat u slechts bemiddelend bent opgetreden, en mijn bittere gevoelens zijn geenszins tegen u gericht. Het spijt me dat ik niet eerder schreef, maar ik hou er niet van te schrijven als ik boos ben of in haast, en daarna werd mijn brief nog meer opgehouden door de staking. Ik hoop dat we elkaar deze winter eens kunnen ontmoeten voor een lunch of een drankje. Ik ben overigens aan het overwegen of ik naar Courtlandt zou moeten schrijven of bellen en ga nu z'n telefoonnummer zoeken."

2. Kanttekeningen bij het materiaal

De in deze zaak afgelegde verklaringen zijn in grote lijnen van gelijke strekking. Slechts een aantal verschillen verdient vermelding.

a. *De verklaring van de heer Kotchian versus de verklaring van de heer Martin en andere Lockheedfunctionarissen*

De verklaring van de heer Kotchian wijkt op een aantal punten af van de verklaringen van de heer Martin en andere Lockheedfunctionarissen.

1. De tijdsbepaling die de heer Kotchian van deze zaak geeft wijkt af van die welke in de andere verklaringen wordt gegeven. De heer Martin is in de bedoelde periode, anders dan de heer Kotchian meent, niet naar Europa gegaan.

2. Anders dan hijzelf verklaart is de heer Kotchian wel op het gewijzigde verzoek om commissie ingegaan. De weerstand daartegen kwam vooral van de heer Martin. Het door deze aangevoerde argument ontleend aan het karakter van de op handen zijnde transactie – «government-to-government» contract – als een reden om niet op het verzoek om commissie in te gaan, wordt door de heer Kotchian niet eens genoemd.

3. Nadat de onderhandelingen over het verzoek om commissie door de brief van Z.K.H. waren heropend, is men gekomen tot een bedrag in de orde van grootte van $ 1 miljoen. Van aarzelingen van de heer Kotchian in de laatste fasen van de onderhandelingen is de Commissie uit andere van Lockheed ontvangen verklaringen niet gebleken.

b. *De verklaringen van Z.K.H. en de heer Meuser versus de verklaringen van de heer Martin en andere Lockheedfunctionarissen*

Hiertussen zijn de volgende punten van verschil te constateren.

1. Van de gedachte het WWF te laten profiteren van de commissies uit het door Z.K.H. aan Lockheed voorgestelde agentschap is bij geen van de betrokken Lockheedfunctionarissen iets doorgedrongen. Er is geen bevestiging te vinden van de door de heer Meuser geopperde veronderstelling dat Z.K.H. het WWF in een gesprek met de heer Smith zou hebben genoemd.

2. Uit de brief van 9 september 1974 kan niet worden gelezen dat de heer Smith het verzoek om commissies eerst na een gesprek daarover met Z.K.H. aan Burbank zou hebben mogen doorgeven.

---

[1] Lockheed Aircraft Corporation (CORLAC) bestond in de hier van belang zijnde periode uit verschillende divisies. Voor deze Annex zijn vooral van belang de California Division (CALAC), waar de F-104 Starfighter, de P-3 Orion en de Tristar L 1011 in produktie zijn of zijn geweest, en de Georgia Division (GELAC), waar onder meer de JetStar wordt geproduceerd. Tot de zomer van 1959 viel het Lockheedkantoor te Genève onder CALAC. Daarna volgde een reorganisatie. Het Europese kantoor werd onder CORLAC gebracht en verplaatst naar Parijs. Te Genève bleef een dependance van dit kantoor bestaan

Met deze aan Z.K.H. bekende persoon is de heer Meuser bedoeld

[3] Het staat vast dat de heer Meuser reeds in de tweede helft van januari 1976 met journalisten over commissies heeft gesproken, daarbij de indruk wekkend dat hij het miljoen dollar had ontvangen. Verg. o.m. Het Vrije Volk, 23 januari

[4] In zijn verklaring in de publieke zitting van het Church Committee heeft de heer Kotchian gezegd dat de heer Weisbrod slechts optrad als «representative of the consultant». Deze term, die erop zou kunnen wijzen dat de heer Weisbrod slechts optrad als vertegenwoordiger van de eigenlijke consultant, i.c. de begiftigde, heeft de heer Kotchian in eerder of later afgelegde verklaringen niet gebruikt.

[5] De heer Hauser betitelt in zijn verklaringen de ECP's ten onrechte als Equipment Change Proposals.

[9] Zie Annex B.

[10] Zie Annex B.

De onvermijdelijkheid van het lot van prins Bernhard

(Door Ton Oostveen)

„Prins Bernhards functie in Nederland en de wereld is wellicht slechts het soort man te zijn dat hij is en te werken in een land waarin de democratische traditie zo sterk en hecht is, dat men zich kan permitteren een prins te hebben die een persoonlijkheid is." Deze woorden zijn van de Amerikaanse schrijver Alden Hatch in diens in 1962 verschenen biografie van de prins. Volgens datzelfde boek zei prins Bernhard destijds tot prins Philip na diens huwelijk met koningin Elizabeth, dat je voor het baantje van prins-gemaal „een huid, zo dik als van een olifant" moet hebben.

Prins Bernhard in de cockpit van een Lockheed-Jetstar.

Prins Bernhard samen met zijn vriend Teeng Gerritsen, die eveneens in de Lockheed-zaak genoemd werd.

Navrant

Deze oude biografie biedt welhaast navrante literatuur, als men er een aantal passages in naleest tegen de achtergrond van de huidige crisis rond de prins. Een voorbeeld: „De fout die zijn adviseurs hem herhaaldelijk aanwrijven erkent hij zonder toe te geven dat het een fout is. Dit betreft zijn gewoonte om mensen te vertrouwen op grond van zijn eerste indrukken. Men zou dit een zeker argeloos vertrouwen in de menselijke natuur kunnen noemen. „Het is een tekortkoming in mijn karakter", zegt hij. „Zoals het een voordeel is dat ik over een zekere charme beschik, is dat laatste een handicap. Ik neig duidelijk tot optimisme wat vertrouwen in mensen betreft."

Een tweede citaat betreft een door de koningin en 's prinsen privé-secretaresse voor Alden Hatch opgemaakt lijstje van tekortkomingen van de prins. Daarin stond:

„Besteedt te weinig tijd aan zijn gezin.
Besteedt niet voldoende aandacht aan wat het gezin zegt.
Egocentrisch.
Is vaak sarcastisch tegen mensen die hem niet liggen.
Is (soms) lichtzinnig.
Roekeloos.
Is 's morgens zeer slecht gehumeurd.
Luistert soms slecht naar wat anderen hem vertellen.

Tof man

Staatsrechtgeleerden hebben zich al vaak afgevraagd en zullen zich ongetwijfeld blijven afvragen in hoeverre het constitutioneel verstandig was prins Bernahard de gelegenheid te geven in tal van belangrijke functies „het soort man te zijn dat hij is". Zeer ambitieus, verre van lui, roekeloos, weinig vatbaar voor adviezen, onkritisch in zijn vriendschappen. Eigenschappen, die hij zichzelf toeschreef of die zijn naaste omgeving aan hem toeschreef ver voor hij door de Lockheedaffaire in diskrediet geraakte. Toen het boek van Alden Hatch in 1962 verscheen, werd er geschreven dat de erin vervatte kritiek op de prins eigenlijk geen kritiek was, maar lof. Nederland was maar wat blij met de ambitie, de ijver, de durf, de doortastendheid en het goede vertrouwen van de prins. Een tof man, die iedereen ons benijdde.

Toen prins Bernhard in de late zomer van 1936 zijn opwachting maakte bij koningin Wilhelmina en prinses Juliana, die voor dat doel speciaal naar een hotel in Bad Weissenburg in Zwitserland waren gereisd, en toen zij daar de aan een eventueel huwelijk met de Nederlandse troonopvolgster verbonden voorwaarden bespraken, eiste de prins op de eerste plaats dat men hem zou toestaan „een taak te vervullen naast de grondwettelijk voorgeschrevene". Hij heeft ruimschoots zijn zin gekregen. De vrijheden die men deze prins liet, maakten hem tot een zo prominente man in nationale en internationale verhoudingen, dat hij zeer grote risico's van ongewenste beïnvloeding liep.

In 1911 op het landgoed Reckenwalde geboren, voltooide prins Bernhard zijn gymnasiale studies in Züllichau en Berlijn, waarna hij rechten studeerde in Lausanne, München en Berlijn. In 1935 aanvaardde prins Bernhard een functie bij de I.G. Farben in Parijs, een bedrijf dat ten nauwste verbonden was met de Duitse oorlogsindustrie, en daarom na de oorlog werd ontmanteld. Die baan van de prins werd hem onlangs nog nagedragen als teken van sympathie voor zoal niet medewerking aan het nazi-regime. Die aanwijzingen lijken nogal speculatief, evenals de conclusie dat prins Bernhard Hitlers regime wel mocht omdat hij ooit lid was van de Reiter-SS. Het was in nazi-Duitsland naar zijn mededelingen een noodzaak van een of andere organisatie in naam lid te zijn om niet van de universiteit te worden weggezuiverd. In de Alden Hatch-biografie wordt gezegd, dat prins Bernhard in Parijs ging werken uit afkeer van het nazisme. Men kan hoogstens opperen, dat I.G. Farben als werkgever dan een onkritische keuze was.

Verafgood

Op 7 januari 1937 trouwden Juliana en Bernhard in Den Haag. De jonge prins werd spoedig verafgood en in de pers fors bewierookt. Hij kreeg enkele militaire functies, maar vond eigenlijk pas in de oorlog gelegenheid zich duidelijk te manifesteren. Hij beijverde zich in Londen voor de reconstructie van de resten van onze krijgsmacht, kreeg hoge militaire functies, werd belast met verbindingsdiensten bij de geallieerden, deed belangwekkende relaties op die nog jaren vrucht zouden afwerpen, en werd na de bevrijding van Zuid-Nederland benoemd tot bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten. In die functie verwierf hij veel waardering en met name onder de oudstrijders bleef hij uiterst populair.

Zo hebben de omstandigheden — een wereldoorlog — het pad geëffend voor een militaire loopbaan, die na de bevrijding moeilijk te reduceren viel tot een representatieve functie. Prins Bernhard kreeg na de oorlog functies als inspecteur van de krijgsmachtonderdelen, later gecombineerd tot zijn huidige functie van inspecteur-generaal. Als zodanig had hij functionele relaties met het Departement van Defensie en zitting in de nationale verdedigingsraad. De taak van de prins had als vanzelf een politieke inhoud gekregen, terwijl hij als lid van het koninklijk huis nimmer in „de" politiek verstrikt mocht raken.

De economische eisen van het naoorlogse Nederland, dat nagenoeg blut was, openden een nieuw arbeidsveld voor de prins. Niet slechts met goedvinden, maar op verzoek van reeksen kabinetten ging hij goodwill-reizen maken naar landen, waar voor het Nederlandse bedrijfsleven wat te verkopen viel. Hij boekte vele successen in Zuid-Amerika, en omdat geldverdienen in dit land altijd hoog genoteerd heeft gestaan vond de regering het destijds geen bezwaar om hem naar zulke bedenkelijke regimes als die van Peron in Argentinië te sturen: er lag een enorme orde voor Werkspoor in het verschiet.

De prins versierde de order, waartoe ook een hoge onderscheiding voor Evita Peron een geeigend middel werd geacht. Als nationaal handelsreiziger heeft prins Bernhard voor ons land uitstekende zaken in zeer veel landen voorbereid.

Bilderberg

Zijn contacten op het militaire en op het industriële vlak bezorgden de prins een zo grote autoriteit, dat hij andere zaken van de grond kon tillen. De Bilderbergconferentie, ontmoetingen tussen hoge politici, topambtenaren en de grote mannen van het internationale bedrijfsleven in de Atlantische landen, waar in een besloten sfeer en informeel politieke en economische problemen en knelpunten tussen Europa en Amerika aan de orde werden gesteld. In deze club, en in de onder leiding van prins Bernhard gestichte natuurbeschermingsorganisatie, het World Wildlife Fund, ontwikkelden zich tussen de machtigste of rijkste mensen uit vele landen relatiepatronen, die uit de aard van de zaak ondoorzichtig waren en ten goede en ten kwade konden worden aangewend.

Zo realiseerde prins Bernhard zich als „het soort man dat hij is", om Hatch nog eens te citeren, met goedvinden van een reeks van elkaar opvolgende Nederlandse regeringen, met instemming en grote waardering van nagenoeg de gehele pers, en met bewondering van het Nederlandse volk. Het is juist nu noodzakelijk vast te stellen, dat de inspanningen van de prins het land ook in zeer veel opzichten uitermate ten goede zijn gekomen. En dat het hem daar ook kennelijk om te doen is geweest. Het positieve beeld van de prins werd nog versterkt door zijn als doortastend en flink ervaren optreden in familieaangelegenheden, welke opschudding baarden: met name de Greet Hofmans-affaire en het huwelijk van Irene.

Doelwit

Deze prins, gestimuleerd door zijn regering en zijn omgeving, toegejuicht door pers en publiek, en voorzien van werkelijke invloed op politiek en economisch gebied,, kan niet anders dan het doelwit van vele figuren zijn geweest, die via hem hun eigen belangen hebben proberen te behartigen. In gesprekken met Alden Hatch heeft de prins destijds gezegd dat iemand in zijn positie natuurlijk het risico loopt misbruikt te worden. Hij vond zijn eigen optimisme wat betreft vertrouwen in mensen niet zo erg: „Ik ben liever te goed van vertrouwen, met het risico van teleurstellingen, dan dat ik iedereen met argwaan bezie. Ik weet dat ik vaak ernstig teleur zal worden gesteld, maar ik treed de mensen gelukkig niet tegemoet met de vraag: „Wat willen die me nu weer voor moeilijkheden bezorgen?" Op die manier heb je geen leven. Iedereen waarschuwt me voortdurend voor deze fout, maar ik trek me er niets van aan omdat ik zo veel gelukkiger ben.

Op den duur is de vraag of de prins te goeder of te kwader trouw in de Lockheedaffaire verstrikt kon raken wellicht minder interessant dan de vraag, of een reeks van regeringen de monarchie niet door roekeloze nalatigheid op de rand van de afgrond heeft gebracht door uit het oog te verliezen, dat de eerste man naast de troon geen kans mag worden gelaten om waar dan ook in verstrikt te raken. Die kansen hebben we met z'n allen de prins geestdriftig aangeboden. Alleen: de cost kwam na de baet...

ORANJE'S GESCHIEDENIS RIJK AAN CRISES

(Door Ton Oostveen)

Hardvochtig! Zo heeft een hoogleraar in het staatsrecht eens een volk genoemd, dat er een monarchie op nahoudt. Het monarchale stelsel eist immers, dat vorsten boven elke kritiek verheven zijn, en gans een volk let erop, dat zij zich daarnaar gedragen. Vorsten dienen idolen te zijn. In het systeem zit evenwel een foutje: vorsten zijn mensen, en niets menselijks is hen vreemd. Hun bloed is zelfs niet écht blauw.

Omdat vorsten mensen zijn hebben zij deugden en ondeugden, meningen en standpunten, hartstochten en rancunes. De geschiedenis van de Oranjes is — evenals die van alle koningshuizen — ruimschoots voorzien van crises, welke de monarchie aan het wankelen brachten. Wie er de boeken op naslaat, raakt eigenlijk verbijsterd door het feit, dat onze monarchie al die crises doorstaan heeft. En hij ontdekt hoeveel waars er zit in de opvatting, dat het hardvochtig is jegens koningen hen koning te laten zijn. Juist daarom is de Lockheed-affaire een wrede tragedie voor de koningin.

Willem I

Welke waren dan die crises rond het Huis van Oranje? We laten de in eerste instantie politieke crises even buiten beschouwing. Het gaat hier om de momenten dat de mensen, die de Oranjes nu eenmaal zijn, zich ten goede of ten kwade als méns manifesteerden, en daardoor een constitutionele, dus politieke crisis veroorzaakten. Zoals koning Willem I, die na de dood van zijn vrouw verliefd werd op de katholieke gravin Henriette d'Oultremont-Wégimont. Dat kon helemaal niet. Ga maar na: ze was niet van koninklijke bloede, ze kwam uit de Zuidelijke Nederlanden en ze was katholiek! Mokkend — ook om politieke redenen overigens — deed de koning afstand van de troon om in Berlijn toch met de gravin te trouwen.

Marianne

Hartstochtelijke steun kreeg de koning in die kritieke dagen van zijn dochter prinses Marianne, een gevoelige vrouw, die al helemaal niet voldeed aan de verplichting om hoogverheven te staan boven menselijke hartstochten. Na een ongelukkig huwelijk met prins Albrecht van Pruisen begon zij nota bene een verhouding met haar koetsier, Johannes van Rossum. Van deze overigens getrouwde vriend kreeg zij een kind, en tot zijn dood bleef Marianne met Van Rossum samenwonen.

Grillig

Koning Willem II woonde voor zijn troonsaanvaarding te Brussel en veroorzaakte van daaruit grote constitutionele gevaren door zijn relaties met uitgeweken Fransen, die de prins meekregen in hun plannen om Lodewijk XVIII van z'n troon te stoten. Het plannetje was dat Willem dan zou opvolgen. De Nederlandse ministers hadden er een zwaar karwei aan de prins van zijn gevaarlijke vriendschappen los te maken, en toen ze hem eenmaal „bekeerd" hadden bleek de grillige prins te zijn omgeslagen naar een steil conservatisme. Een warme, persoonlijke vriendschap van Willem II met de Tilburgse pastoor Zwijsen — later aartsbisschop — was evenzeer een voorbeeld van „bedenkelijke menselijkheid" van deze vorst, want onze protestantse natie was nog allerminst van haar antipapisme genezen, en daar had de koning maar rekening mee te houden.

Willem III

Historici noemen het een godswonder dat onze monarchie koning Willem III heeft overleefd. Juliana's grootvader had constant de meest heftige ruzies met zijn ministers, omdat hij zich maar niet kon schikken naar de nieuwe grondwettelijke verhoudingen, waarbij de macht des konings ten zeerste was gereduceerd. Maar zijn onaangename, veelal wraakzuchtige persoonlijkheid leidde ook tot een reeks crises in zijn persoonlijk leven, die evenzovele bedreigingen vormden voor de constitutie.

Operasterretje

Willem III had een gruwelijke hekel aan zijn vrouw Sophia von Württemberg, die hij in gezelschap niet zelden als „dat infame creatuur" typeerde. Van hun voortdurende ruzies werd veel meer bekend dan goed was voor de monarchie. Na de dood van de waardige, tragische Sophia bracht de koning de ministers tot wanhoop door zijn liefde voor een Parijs operasterretje, mejuffrouw d'Ambre, die hij achter de rug van zijn ministers om adelde tot baronesse d'Ambroise. Geconfronteerd met de eis ofwel de door hem eerst te Rijswijk en later te Parijs weelderig geïnstalleerde jongedame te laten schieten, ofwel de kroon prijs te geven, koos Willem III eieren voor z'n geld en trouwde op tweeënzestigjarige leeftijd met de twintigjarige Duitse prinses Emma von Waldeck-Pyrmont.

Het huwelijk van prinses Beatrix met prins Claus, dat door een groot gedeelte van de pers niet aanvaardbaar werd geacht.

Het huwelijk van prinses Irene met de katholieke prins Carlos Hugo dreigde uit te monden in een crisis rond het koningshuis.

Verbitterde prins

In de voortdurende twisten tussen Willem III en Sophia koos hun oudste zoon Willem voortdurend partij voor zijn moeder. Vervuld van vijandschap jegens zijn vader vestigde hij zich te Parijs, waarover de ministers zich de grootst mogelijke zorgen maakten. Uitvoerige correspondenties geven blijk van de hoofdpijnen, die in het kabinet om deze zaak werden geleden. Vooral toen de prins ook nog wilde trouwen met gravin Mathilde van Limburg-Stirum. Ofschoon de regering zulk een echtverbintenis nog wel door het parlement wilde slepen, weigerde de koning elke medewerking. De strijd tussen de prins en zijn vader was een voortdurende bron van constitutioneel gevaar. Toen Willem z'n vader wilde trotseren grepen Mathildes ouders in, waarop het meisje de verloving verbrak. Enkele weken later overleed de prins in Parijs, naar het heette aan longontsteking. Maar men zei ook, dat hij aan verdriet stierf... Z'n broer, prins Alexander — een wat eigenaardige, zieke, overigens hoogst-intelligente teruggetrokken en mensenschuwe man — heeft waarschijnlijk het meest geleden onder alle familieruzies. Door zijn dood in 1884 hing de toekomst van de monarchie geheel af van het in 1880 geboren prinsesje Wilhelmina.

Miskramen

Dat Wilhelmina een groot koningin is geweest betwist niemand, maar vanuit constitutioneel standpunt gezien was ze wél lastig. Haar sterke wil en eigenzinnig karakter maakten het haar, zeker in de oorlogsjaren, moeilijk de ledepop te zijn, die probleemloos functionerende vorsten eigenlijk behoren te zijn. De hardvochtigheid van het monarchale systeem moet zij op wel heel tragische wijze gevoeld hebben. Haar huwelijk met hertog Hendrik van Mecklenburg Schwerin bleef de eerste zeven jaren kinderloos. Er was sprake van enkele miskramen, een ervan ten gevolge van een ernstige ziekte van de koningin. Voor de jonge vrouw, die de koningin ook was, was dat een persoonlijke tragedie. Maar zij vertegenwoordigde het instituut van het koningschap, er waren geen opvolgers, en dus werd haar verdriet aanleiding tot internationale publiciteit en tot onsmakelijk hengelen naar de Nederlandse troon door begerige vorstenhuizen. Om die reden oordeelde de regering het van belang dat de koningin, eenmaal hersteld, in haar troonrede van 1902 haar genezing zou bevestigen. Wilhelmina wenste dat niet. Ze werd gedwongen: ook haar ziekte was „publiek bezit".

De meer recente crises in de koninklijke familie liggen nog redelijk vers in het geheugen. Er was de affaire-Greet Hofmans, een soort gebedsgenezeres, die door koningin Juliana in 1948 werd toegelaten tot het hof, omdat zij hoopte dat deze vrouw haar aan de ogen gehandicapte dochter Marijke-/Christina zou kunnen genezen.

Deze vrouw — wel afgeschilderd als een Nederlandse Raspoetin — zou grote invloed op de koningin gekregen hebben met in vaag-religieuze theorieën verpakte feitelijk politieke ideeën. In 1956 leidde de relatie van de koningin met Greet Hofmans tot een explosie, via berichten overigens in de buitenlandse pers. De Nederlandse pers was nog lang niet aan kritiek op de heilige idolen van de monarchie toe. Ook toen is er een „commissie van drie" aan het werk geweest, die er op het nippertje in geslaagd is de factor-Hofmans te elimineren. Er is nog veel duister rond die affaire, met name wat betreft de eventuele halsstarrigheid van de koningin en het standpunt van prins Bernhard. Hij zou zich tegen Greet Hofmans gekeerd hebben.

Lockheed

Crises rond het koningschap dreigden ook rond prinses Irene, door haar niet door het parlement goedgekeurde huwelijk met prins Carlos-Hugo, en door het huwelijk van prinses Beatrix met Claus von Amsberg, die als Duitser aanvankelijk in een groot deel van de pers niet aanvaardbaar werd geacht als echtgenoot van de troonopvolgster.

En juist nu een rustige troonopvolging verzekerd leek, omdat prins Claus in korte tijd een grote populariteit verwierf — zelfs in linkse, van oudsher meer republikeinsgezinde kringen — is er de affaire-Lockheed die het voortbestaan van de monarchie weer bedreigde. De materiële, maar vooral de persoonlijke implicaties van deze affaire plaatsen de koningin opnieuw voor een tragedie: want haar privé-opvattingen, haar persoonlijk verdriet, haar verdiensten als toegewijd vervulster van haar ambt met zeer hoge plichtsopvattingen lijken constitutioneel niet terzake te doen. Als er smetten kleven aan de reputatie van het koninklijk huis, dan worden die terecht, maar met een huiveringwekkende onbarmhartigheid openbaar gemaakt. Het systeem is hardvochtig: het koninklijk huis dient clean te zijn.

Zwijmellust

De tragedie van een monarch is erg goed onder woorden gebracht door H. J. A. Hofland in zijn boek „Tegels lichten". Daarin schrijft hij, dat door de wijze waarop de kneuterigsten onder de journalisten met ritueel geflikflooi de mythe van het verheven koningschap in stand houden, de koningin gedepersonaliseerd wordt: „Zij wordt een perpetuum mobile van onbegrijpelijke waardigheid en machtige gezagsuitoefening dat nobele gedachten uitspreekt, hoge bescherming verleent, grote dankbaarheid veroorzaakt, zeegroene robes draagt en door kleuters aangeboden ruikers voert; maar tegelijkertijd is zij boordevol menselijkheid, de warme moeder van een oer-hollands gezin, de zelf thee schenkende baboesjka van de familie Doorsnee. Een dwingend systeem van verbale plichtplegingen maakt haar tot het totem van gezagsfanatisme en zwijmellust."

Dat is natuurlijk waar. Het koningschap kan slechts gehandhaafd worden als het boven alle kritiek verheven is, en als de publiciteit die verhevenheid bevestigt. De lauwerkransen in de media hebben gewoon deel uitgemaakt van een monarchaal systeem, dat mensen krachtens geboorterecht op de troon plaatst, en hen dáárdoor ontmenselijkt. Als die mensen dan toch mensen blijken te zijn, dan wankelt het systeem en komt Leiden in last. Dan smelten de laatste restjes privacy voor de leden van het koninklijk huis weg. De affaire rond prins Bernhard is een tragedie rond koningin Juliana. Een wrede teleurstelling voor het front van heel het volk. Inderdaad een hardvochtig systeem.

(Geraadpleegde boeken. Jac S Hoek: Politieke geschiedenis van Nederland, Sijthoff, Leiden 1970; Paul van 't Veer: Maar Majesteit!, Arbeiderspers, Amsterdam, 1968; H. A. van Wijnen: Van de macht des konings, Contact, Amsterdam 1975; H. J. A. Hofland: Tegels lichten, Contact, Amsterdam 1972; Alden Hatch: prins Bernhard, Becht, Amsterdam 1962; Grote Winkler Prins Encyclopedie, Elsevier, Amsterdam, zevende druk.)

WEB gaat geleidelijk over op koperen buizen

ORANJESTAD — In zijn antwoorden in eerste ronde van de WEB-begroting verklaarde gedeputeerde Roland Lacle dat reeds overgegaan is de gegalvanizeerde waterleidingbuizen geleidelijk aan te veranderen in koperen buizen, doch dat dit langzaamaan zal gebeuren omdat koperen buizen vrij duur zijn.

Of de Elmar het stroomtarief kan verhogen zonder het BC te raadplegen, stelde de gedeputeerde dat volgens artikel 8 de Elmar dit kan, en dat het BC noch de minister van Economische Zaken hiertegen iets kan doen.

In de nabije toekomst zal overgegaan worden tot overname van de Elmar, waarbij de overheid een n.v. zal oprichten en aandelen op de markt geplaatst zullen worden.

Wat betreft het verkrijgen van stookolie tegen gereduceerde prijs uit Venezuela, zei gedeputeerde Lacle dat het BC momenteel wacht op de beslissing van het betrokken Venezolaanse ministerie om de Venezolaanse delegatie, welke reeds geinstalleerd is, naar Aruba te sturen.

Naar wij vernomen hebben heeft de minister-president tijdens zijn recent bezoek aan Venezuela deze kwestie niet eens aangeraakt. Het schijnt dat in deze zaak de centrale regering zijn handen gewassen heeft, aldus de gedeputeerde.

Bij het WEB zijn 15 arbeiders in dienst genomen, terwijl momenteel nog 4 vacatures zijn. Het aantal in dienst genomen ambtenaren is 7, waarvan 3 in verband met uitbreiding, terwijl plannen bestaan om ten laste van de begroting 1976 nog 4 ambtenaren in dienst te nemen.

De winst van de Elmar bedraagt anderhalf miljoen en niet drie miljoen zoals door het PPA-lid Ciro Pieters naar voren gebracht. Dit volgens de cijfers van de arbitrage-commissie.

Nederland - aldus gedeputeerde Lacle - heeft zwart op wit gesteld dat zij geen enkel voorstel voor uitbreiding van het WEB zal financieren. Er wordt gezegd dat er 200 miljoen beschikbaar is, maar dat er geen projecten zijn. Wanneer wij een project indienen, zegt Nederland nee. Dit is zeer lage politiek van Nederland, die chantage aan het plegen en de keel van Aruba aan het snijden is. Tot zover gedeputeerde Roland Lacle die nog verklaarde dat bij het a.s. bezoek van de Antilliaanse delegatie aan Nederland hierover weer zal worden gesproken.

AGENDA ARUBA

Alle nummers van de Amigoe op Aruba zijn dagelijks verkrijgbaar in Oranjestad bij: Refresquerie van Jaap Wever, INGRID, La Fama, La Popular en Piet Soda Fountain, Twins Drive-In te Savaneta, Nicolas Store, De Wit Store in Dividivi, Tanchebo, Sheraton-hotel en Aruba Caribbean-hotel, Van Dorp, America-Aruba-hotel en Holiday Inn Drugstore.

Kantoor: Nassaustraat 110.

Telefoonnummers:
Alle afdelingen:
4333 - 4334 - 4335.

Kantooruren:
werkdagen 08.15-12.00
14.00-17.30
zaterdag 08.15-10.00

Kantooruren voor spoedgevallen:
Tel. 1639 - 2950 - 3866.

Taxicentrale: 24 uur per dag, tel. 2116 of 1604.

Politie in alle gevallen:
Tel. 4555.

BIOSCOPEN
DE VEER: 20.30 fear over the city (14 jr.); RIALTO: 20.00 the black godfather (14 jr.); DRIVE-IN: 20.30 sheila levine (14 jr.); principal: 20.30 the offence (18 jr.).

WIT-GELE KRUIS: Dakota: zr Judith, tel.: 4444; Oranjestad: zr Wolff, tel.: 3168; Noord en Oranjestad: zr Henriquez, tel.: 3425; Santa Cruz en Paradera: zr Ludovic, tel.: 288; Savaneta en Brazil: zr Michaela, tel.: 7020; San Nicolas: zr Eugenia, tel.: 5906; San Pedro-hospitaal, tel.: 2200.

BOTICA'S
ORANJESTAD: Oduber, tel.: 1780; SAN NICOLAAS: San Nicolas.
AVONDDIENST
DOKTOREN: San Nicolas en Savaneta: dokter C.E. Zaandam, Palisiaweg 22, tel.: 5816.
DIVERSEN

KIWANIS: 19.30 vergadering - Trocadero.
LIONS: 20.00 general meeting Holiday Inn.
SPORT
ARUBA JRS: 19.00 juristen: Aguila vs CYC; dames B: Tivoli vs Aguila; dames A: Tivoli vs Vitality - Club Estrella.

DONDERDAG
DIVERSEN
LUCHTPOSTSLUITING: 14.30 voor New York - postkantoor; 08.00 voor New York en 17.30 voor Europa — Hulppostkantoor Beatrixluchthaven. (Sluiting van aangetekende stukken één uur vóór postsluiting).

TELEARUBA
17.00 Captain Grief; 17.30 mundo de juguete; 18.25 ned. nieuws; 18.30 nature without secret; 18.45 eng. nieuws; 19.00 paloma; 19.25 'al momento; 19.30 verv. paloma; 20.00 medical story; 21.00 telenoticias; 21.30 F.A.-cup; 22.30 wrestling.

Luchtverkeer

ORANJESTAD — Op de Beatrixluchthaven landden op maandag in totaal 17 vliegtuigen met 652 toeristen, waarvan 164 in transito waren.
Dezelfde dag vertrokken er 74 passagiers.

Betico Croes: "Al draait Nederland kraan dicht"

Arubaanse volk gaat door met strijd voor vrijheid

ORANJESTAD — De WEB-begroting voor het dienstjaar 1976, met een tekort van 2.5 miljoen gulden, is zonder hoofdelijke stemming door de eilandsraad aangenomen.

Hierna ging men over tot behandeling van de vijf aangekondigde moties, waarvan echter slechts twee behandeld werden. Voorzitter Frans Wernet schorste de vergadering om tien uur gisteravond tot hedenmorgen negen uur. De eerste MEP-motie, ingediend door Pedro Kelly, waarin het bestuurscollege verzocht wordt te bewerkstelligen dat op zeer korte termijn de woningen op Aruba, die nog niet aangesloten zijn, aangesloten worden op het electriciteitsnet, werd unaniem met 20-0 aangenomen. Het MEP-lid kon wegens ziekte niet aan de stemming deelnemen.

In de motie werd duidelijk gesteld dat het hier gaat om woningen, die uitsluitend als woonhuizen worden gebruikt en dat hieronder weekend en picknick huisjes niet vallen. Indiener Pedro Kelly motiveerde onderandere met te stellen dat gezien de ontwikkeling welke Aruba doormaakt het ontoelaatbaar is dat er nog woonhuizen zijn, die verstoken zijn van electriciteit.

De tweede motie, ingediend door MEP-leider Betico Croes, werd eveneens unaniem aangenomen, nadat hierin tijdens een korte schorsing enkele veranderingen door de oppositie werden aangebracht zodat het als een gezamenlijke motie werd ingediend. De motie handelde over de Nederlandse brief waarin gesteld wordt dat Aruba voortaan uit eigen reserve voor verdere uitbreiding en onderhoudskosten van het water en energiebedrijf moet zorgen en waarin de raad besloot haar teleurstelling uit te spreken over dit Nederlands standpunt. Het bestuurscollege wordt verzocht de besprekingen hierover weer te openen met de Nederlandse regering.

Alle fracties in de raad waren namelijk van mening dat de positie van de Nederlandse regering m.b.t. financiele hulp aan Aruba alarmerende vormen aan het aannemen is. Voor goedkeuring van deze motie ontstond echter felle discussie waarbij betrokken waren de MEP-leden Betico Croes en Watty Vos en de PPA-fractieleider Guillermo Trinidad.

Gedeputeerde Vos was van mening dat fractieleider Trinidad zich niet aan de afspraak van de drie fractieleiders had gehouden dat de motie alleen toegelicht zou worden en dat hij zover was gegaan de strijd van Aruba om haar onafhankelijkheid in het geding had gebracht. De gedeputeerde nam het de heer Trinidad bijzonder kwalijk dat deze gezegd had dat „geschreeuwd wordt dat Aruba zich zelf kan bedruipen" en dat nu toch bij Nederland aangeklopt wordt voor financiele hulp. Voorts dat hij gesteld had dat het beter zou zijn de Nederlandse politici te vertellen dat de kreten voor onafhankelijkheid alleen maar voor het thuisfront bedoeld zijn.

[illegible] raadsleden geopend waarbij MEP-leider Betico Croes stelde dat de strijd voor een onafhankelijk Aruba niet aan de kant gezet kan worden. Deze strijd, aldus Betico Croes is van zo'n groot belang dat als Nederland vandaag nog de kraan dicht draait, het Arubaanse volk toch zal doorgaan met de strijd voor haar vrijheid. Onafhankelijkheid, aldus Betico Croes betekent niet dat de kraan dichtgedraaid wordt want met de onafhankelijkheid van Suriname is de grootste Nederlandse kraan opengedraaid, iets wat in het gehele koloniale tijdperk nog niet gebeurd is.

In één week drie doden in verkeer

ORANJESTAD — In het San Pedro hospitaal overleed dinsdagmiddag een van de [illegible] Giel van Pavilla 3 die maandag bij een verkeersongeval ter hoogte van Plaza betrokken was. Hij stak toen plotseling de weg over en werd door een aankomende stationwagon gegrepen.

Met een ernstige kapwond werd hij naar het ziekenhuis gebracht waar hij aan de bekomen verwondingen overleed.

Hierdoor heeft het onveilige verkeer reeds de achttiende dode van dit jaar geeist, waarvan de laatste drie in de afgelopen week.

Betico Croes:

Elmar maakt miljoenenwinst

ORANJESTAD — MEP—leider Betico Croes was tijdens de behandeling van de WEB-begroting in eerste ronde van mening dat de Elmar, die met zijn aandeelhouders in het buitenland miljoenen winst per jaar op Aruba maakt, meer sociaal moet gaan denken.

Terwijl elders aldus de heer Croes ondergrondse kabels aangelegd worden, plaatst de Elmar hier hoogspanningsdraden op het erf van een woning te Savaneta.

Hierna sprak hij over neo-kolonialisme en bracht ter herinnering het verzoek van het eilandgebied aan de Nederlandse regering om de uitbreiding van het WEB met twee units te financieren. Het antwoord van Nederland was dat men slechts 1 unit kan financieren en dat het eilandgebied zelf voor de kosten van de tweede unit moet zorgen.

En dit aldus de MEP-leider terwijl een Nederlandse bedrijf op Aruba miljoenen maakt en naar haar aandeelhouders in Nederland stuurt.

De heer Croes was blij dat het B.C. thans doende is onderhandelingen te voeren voor overname van de Elmar.

ORANJESTAD — Bij de recherche werd aangifte gedaan van diefstal uit een onafgesloten woning aan de Jan Steenstraat. Een bedrag van driehonderd gulden werd meegenomen.

Uit de Santa Cruz Rumshop bestond de buit bij een inbraak uit sigaretten, drank, bier en vier gulden aan kleingeld.

Om half tien 's avonds wist de eigenaar van Panaderia Del Pueblo een dief te grijpen die zich op dat moment in de bakkerij bevond. Het bleek de 22-jarige man R.R.D. te zijn, die voor verder onderzoek werd ingesloten.

Caruso's stem erg in trek

ORANJESTAD - De gramofoonplaat die tgv derde lustrum van Radio Antilliana - dat morgen gevierd wordt - werd uitgegeven en waarop men directeur Hubert Caruso Booi kan horen, is erg in trek. Niet alleen wordt deze plaat de gehele dag - tussen de eilandsraadsvergadering door - uitgezonden maar zelfs gestolen. Dat mocht waarnemend voorzitter Frans Wernet ervaren toen de plaat die hij van de heer Booi had ontvangen ineens uit de eilandsraadszaal dwenen bleek. De waarnemend gezaghebber meldde het verlies bij Hubert Booi die zorgde dat de gezaghebber alsnog een andere plaat - ditmaal zonder foto te maken - kreeg aangeboden.

FTA heeft meerderheid bij Aruba Caribbean

ORANJESTAD. — Het bestuur van de FTA heeft gistermiddag aan de directie van het Aruba Caribbeanhotel en landsbemiddelaar Eddy Maduro bewijzen overlegd dat 160 van de 250 werknemers bij het Aruba Caribbeanhotel zich aangesloten hebben bij de FTA en niet door de HWU vertegenwoordigd wensen te worden. FTA voorzitter Clarence Richardson overlegde gistermiddag aan de redactie de fotocopieen van deze stukken waaruit deze lidmaatschapaanvrage blijkt.

Voorts overlegde de FTA individuele verklaringen van 118 van de 176 personen die vroeger lid waren van de HWU doch zich thans als lid hebben teruggetrokken en in deze verklaring tevens gesteld dat zij een door de HWU te sluiten cao niet zullen respecteren. Aangezien de FTA in het hotel en het toerisme geen problemen wenst heeft de FTA de directie van het hotel verzocht — met afschrift aan de heer Carl Devoe en landsbemiddelaar Eddy Maduro om alsnog een referendum in het hotel onder dit personeel te houden.

Voorts heeft de FTA bij de directie van het hotel ernstige bezwaren geuit tegen de oud-voorzitter van de HWU — thans personeelsmanager van het hotel — de heer R. Vlaun, die naar de FTA ter ore is gekomen het personeel tracht te bewegen lid van de HWU te blijven waarbij hen een van de GWU huizen wordt beloofd. Indien uit het onderzoek blijkt dat dit inderdaad het geval is, dan zal de FTA aan de heer Carl Devoe mededelen geen vertrouwen in de directie te hebben.

Huidige structuur WEB moet gewijzigd worden

ORANJESTAD — Het is van groot belang dat de huidige structuur van het Water-en Energiebedrijf verandert gezien de bedrijfseconomische ontwikkelingen die plaatsvinden, aldus merkte gedeputeerde ing Roland Lacle gisteren op bij behandeling van de begroting van het water-en energiebedrijf.

De gedeputeerde, die weer geruime tijd aan het woord bleef en de afgelopen dagen steeds weer het beleid van het BC op zakelijke en rustige wijze verdedigde, merkte op dat bij overname van het bestuur door zijn partij alle aandacht was besteed aan wat er met het WEB moest gebeuren.

Hij verklaarde dat er momenteel een studie wordt gemaakt van de mogelijkheden om het bedrijf in een vennootschap om te zetten. De grootste aandeelhouder zal het eilandgebied zijn maar alle uiteindelijke beslissingen liggen in handen van de directie van het bedrijf.

Gedeputeerde Lacle haalde aan dat in het begin van de jaren zeventig op verzoek van de landsregering bijeenkomsten waren gehouden met de eilandgebieden om de mogelijkheid te bespreken de waterfabrieken op Aruba, Bonaire en de Bovenwinden om te zetten in vennootschappen en over te gaan in handen van de OGEM.

Daarna heeft het toenmalige hoofd van het WEB een persoonlijke studie gemaakt welke hij op verzoek van de overheid zou concretiseren, doch waarvan niets gekomen is.

Hij verklaarde verder dat de MEP de moed had om het rapport in de publiciteit te brengen nadat ook een krant aandacht hieraan had besteed.

Het huidige bestuurscollege heeft de teugels in handen genomen om van het WEB een naamloze vennootschap te maken, aldus de gedeputeerde. Sprekende over de abnormale stijging van de stookolieprijzen wees de gedeputeerde erop dat men daar moeilijk de schuld van aan het bestuurscollege kan geven. Dit is een gevolg van de buitenlandse politiek, waardoor echter ook de onkosten bij het WEB gestegen zijn aangezien dit bedrijf jaarlijks 160.000 ton stookolie verbruikt.

Problemen bij Electrical Comp.

SAN NICOLAS. — Er dreigen problemen te ontstaan bij Wout Electrical Company waar de FTA de zestig personeelsleden vertegenwoordigd. Er worden onderhandelingen gevoerd voor een cao, aldus FTA-voorzitter Richardson, doch van de heer Wout wordt weinig medewerking ondervonden, waarbij de indruk bestaat, dat hij niets voor een cao voelt en tracht hieraan te ontkomen. Voorts heeft de FTA landsbemiddelaar Eddy Maduro op de hoogte gesteld dat bij Antonios restaurant de directie trachte het personeel onder druk te zetten en te bedanken voor de FTA. In dit verband heeft de FTA gevraagd ook hier een referendum te houden opdat de werknemers zich vrij kunnen uitspreken.

- In de afgelopen dagen zijn opnieuw 25 gevangenen in Spanje vrijgelaten op grond van de door koning Juan Carlos onlangs afgekondigde amnestie. Na afkondiging van het decreet zijn er nu in totaal 262 mensen in vrijheid gesteld. Begin september worden opnieuw vrijlatingen verwacht.

- De Pakistaanse politie heeft in Lahore, hoofdstad van de Poendjaab, een smokkelaarsbende opgerold en daarbij beslaggelegd op goud, geld en buitenlandse horloges ter waarde van twee miljoen dollar. Er zijn vier aanhoudingen verricht. Een groot aantal deel van het overzee aangevoerde goud was bestemd voor India.

›PAANSE COMPETITIE START 5 SEPTEMBER

Valencia wil de top

Supporters Barcelona rekenen op de titel

ANAF 5 septemoer is het met ! zondagrust van miljoenen panjaarden afgelopen. Op die ıg begint de ›etbalcompetitie, die gevolgd ordt als een griezelroman in 34 leveringen. In Spanje hebben de laatste maanden niet leen nieuwe politieke ijheden het land in beroering ›bracht en een ander aanzien ›geven, maar ook op ›ortgebied wil men ingrijpende eranderingen en emokratiseringen.

Na Franco's dood begon ook e sportpers vrijer te schrijven ı kwamen er zaken aan het cht, die vroeger direct in de oofpot verdwenen. Nog steeds aat de sport, ook het voetbal, nder het oppertoezicht van de fgevaardigden van nationale pvoeding. De leden van de oetbalfederatie worden in oofdzaak benoemd door **egeringsautoriteiten die meer vaarde hechten aan het in het pareel lopen dan aan bestuurs-apaciteiten en voetbalkennis. lierin zal langzaam maar zeker 'erandering komen.**

Ook bij de clubs zelf staan nwentelingen voor de deur. ›nor Montal, de voorzitter van C Barcelona, de Catalaanse ub, die fungeert als de ›litieke banier van de ›talaanse idealen, wil dat in de ›ekomst de voorzitter chtstreeks gekozen wordt ›or alle leden. Direct na de urgeroorlog werden de ›orzitters van de ›etbalverenigingen benoemd ›or de regering in Madrid. erst in het laatste jaar werden j gekozen door enkele ›nderden afgevaardigden van ! leden.

De voetbalfederatie zal het oorstel waarschijnlijk aan-aarden. Het wordt dan een oort volksstemming, want lubs zoals Barcelona, Real Madrid en Atletico de Madrid ›ebben ieder ongeveer 70.000 eden. SC Barcelona is de rootste met 73.650 betalende eden, Real Madrid de mach-igste, want onder zijn 70.000 eden bevinden zich vele mi-isters, oud-ministers en andere oge autoriteiten. Ook willen de lubs een speciale afdeling voor eroepsvoetbal en de spelers isen een eigen vakbond en ociale voorzieningen.

CHANDALEN

De Spaanse voetbalsport ende in het afgelopen seizoen ele problemen en twee grote chandalen: de Oriundos Zuidamerikanen van Spaanse fkomst) en de scheidsrechters. De twee Baskische clubs Bilbao n Real Sociedad, die nog steeds rouw blijven aan hun principe m geen buitenlanders, maar pelers uit eigen streek op te tellen, hadden succes met hun anklachten tegen de valse Oriundos. Voor rechtbanken werd bewezen dat veel Zuidamerikaanse met valse documenten hun Spaanse afstamming hadden aangetoond. Twee Argentijnse voetballers die geen druppel Spaans bloed in hun aderen hebben, maar wel in het bezit waren van een op valse gronden verkregen Spaans paspoort en als Oriundoś gecontracteerd waren door Spaanse clubs, kregen van de rechter vijf en acht maanden gevangenisstraf.

HOOFDROL

De Spaanse scheidsrechters spelen in de meeste wedstrijden zowel in de eerste divisie als in lagere afdelingen heel vaak de hoofdrol. Het is een feit dat enkele scheidsrechters gezwicht zijn voor financiele aanbiedingen. De zaak verdween echter in de doofpot. Wel zijn enkele arbiters zonder opgaaf van reden geschorst.

Dit alles kan echter de voetballiefde van de Spanjaarden niet verminderen. Integendeel. Ze hebben nu stof voor hartstochtelijke discussies.

De competitie belooft dit jaar veel spanning. Behalve de normale drie kandidaten voor de kampioenstitel, Real Madrid, Barcelona en Atletico de Madrid, zal ook Valencia een woordje meespreken. De club uit de sinaasappelstad heeft ondanks haar schuld van meer **dan 5 miljoen gulden (Ned.) toch de meeste en duurste aankopen gedaan. De Socio's betalen wel.**

De aankooppolitiek van Valencia heeft tot groot ongenoegen van de andere clubs de prijs op de binnenlandse markt sterk opgedreven.

Duarte werd voor 2,5 miljoen gulden weggekocht voor de neus van het rijke Barcelona. Verder kocht Valencia voor een miljoen Castellanes en de jonge belofte Juan Carlos, en contracteerde Heriberto Herrera als nieuwe trainer.

Ook met Rep, Valdez en Keita bezit Valencia dit seizoen een zeer sterk elftal.

Outsiders zijn Bilbao en Zarragossa, dat de duurste aankoop uit zijn geschiedenis deed. Voor meer dan een miljoen gulden kocht Zaragossa de 24-jarige Portugese "panter" Jordao, van wie men beweert dat hij dit jaar beter zal zijn dan Johan Cruijff. Real Madrid heeft als plaatsvervanger van Netzer de jonge Deen Jensen van Borussia gekocht. Verder rekent de kampioensploeg uit de Spaanse hoofdstad op Breitner, Pirri en op zijn snelle voorhoede met aan het hoofd Santillana. Atletico de Madrid hoopt dit jaar het volle profijt te trekken van zijn vorig jaar gekochte Brazilianen Leivinha en Pareira, welke laatste na een maandenlange ziekte volledig hersteld is.

Barcelona, waarvan voorzitter Montal met glans alle kritiek doorstond en bij acclamatie een motie van vertrouwen kreeg, heeft tot nu toe slechts één grote aankoop gedaan. De verdediging wordt versterkt met de 24-jarige doctorandus in de chemie Ramos, die voor 1.200.000 gulden overgenomen werd van de arme stadgenoot Espagnol. Tot vreugde van de grote meerderheid van de Barca-leden is Rinus Michels weer terug, nu met de volmachten van manager en trainer. Hij heeft een doelpuntenmaker nodig en Barcelona heeft de moed nog niet opgegeven om alsnog Quini, de koningsschutter van het gedegradeerde Gijon te kunnen overnemen. Barcelona wil voor hem wel twee miljoen gulden betalen. Natuurlijk bleef de ster van het Catalaanse club, Johan Cruijff, die dit seizoen zal moeten waarmaken dat niet hij, maar trainer Weisweiler de schuld was van de slechte resultaten van de afgelopen competitie.

Een sportblad heeft uitgerekend dat in de afgelopen drie jaar ieder doelpunt van Cruijff de club ongeveer 200.000 gulden heeft gekost. Met Johan Neeskens vormt hij het duurste, maar ook het beste buitenlandse duo. De Barcelonese supporters rekenen dit jaar vast en zeker op de kampioenstitel. Hieraan willen zij ook financieel bijdragen.

Zonder één tegenstem werd op de laatste vergadering de ledencontributie met ongeveer zestien gulden verhoogd.

JOHAN CRUYFF moet zich nu waarmaken....

Betaald voetbal

DEN HAAG. — Het eredivisieprogramma van woensdag 1 september is als volgt:

EREDIVISIE: 1. Sparta - FC Den Haag; 2. Ajax - PSV; 3. NAC - Haarlem; 4. FC VVV - AZ'67; 5. FC Twente - De Graafschap; 6. FC Utrecht - NEC; 7. Telstar - Roda JC; 8. Go Ahead Eagles - FC Amsterdam; 9. Eindhoven - Feijenoord.

EERSTE DIVISIE: 10. Vitesse - SVV; 11. PEC Zwolle - Excelsior; 12. SC Cambuur - FC Dordrecht; 13. Veendam - FC Vlaardingen; 14. Volendam - MVV; 15. Fortuna SC - Heracles; 16. FC Den Bosch - FC Groningen; 17. SC Amersfoort - Heerenveen; 18. Helmond Sport - Willem II.

Sovjet Unie weigert tegen Chili te spelen

MOSKOU - De tennisfederatie van de Sovjet-Unie heeft dinsdag in Moskou bekendgemaakt, dat de Sovjet-Unie zijn wedstrijd in de halve finales van het toernooi om de Davisbeker tegen Chili niet zal spelen. In een verklaring, vrijgegeven door het Russische persbureau Tass, zegt de federatie dat in Chili zo verklaarden de Russen zich nader.

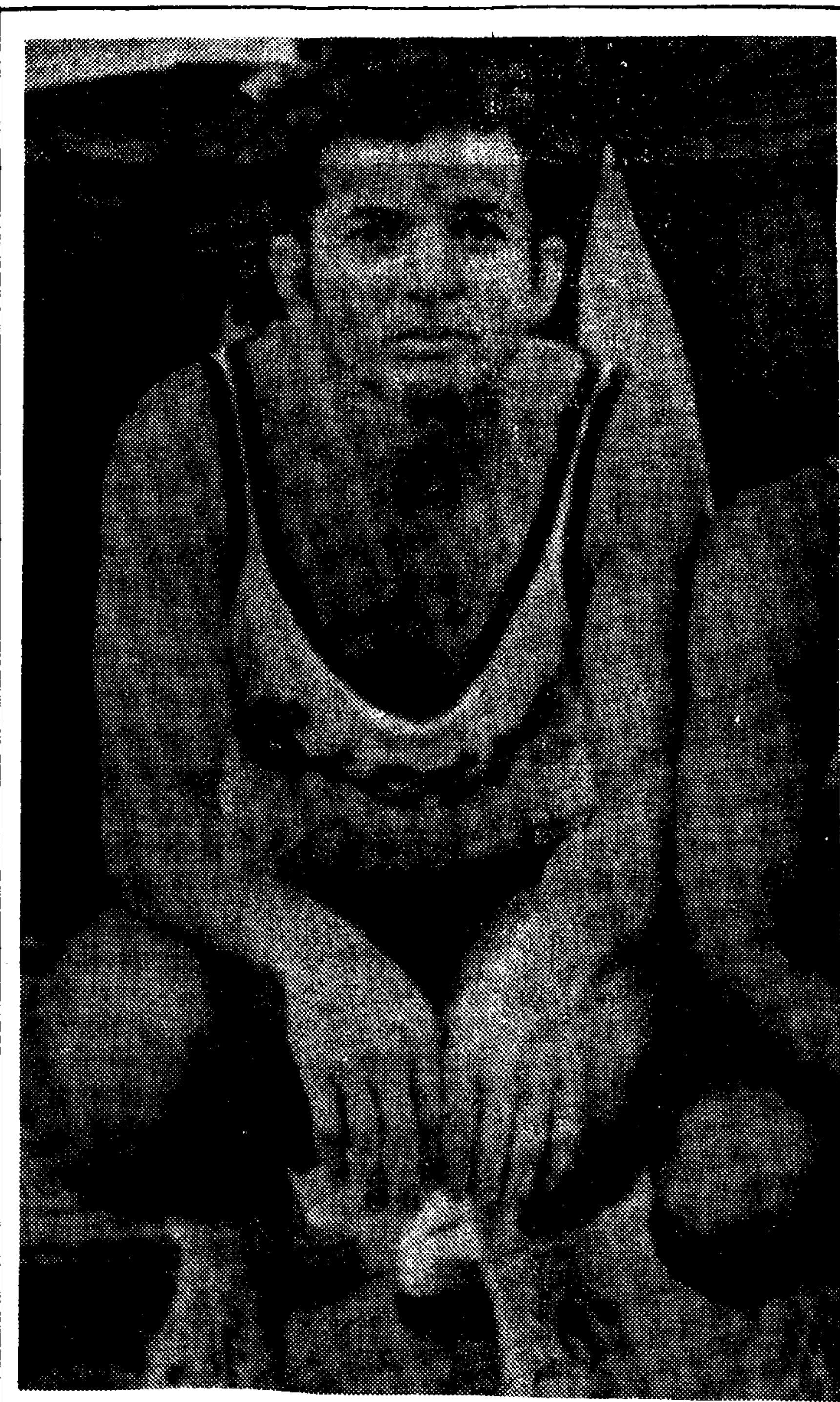
Volgens het wedstrijdschema zou de ontmoeting in Moskou plaatsvinden. Eerder deze maand won de Sovjet-Unie in Tiflis van Hongarije, waarna de president van de Chileense tennisfederatie verklaarde dat Chili zich had voorgenomen wel in Moskou tegen de Sovjet-Unie te zullen spelen. Italie en Australie komen in de andere halve finale van het toernooi om de Davis-beker tegen elkaar uit.

De Sovjet-Unie verbrak in 1973, na de machtsovername in Chili door de militairen, alle diplomatieke betrekkingen met het Zuidamerikaanse land. Een jaar later werd de Sovjet-Unie gediskwalificeerd tijdens de voorronden van het wereldkampioenschap voetbal, nadat de Russen weigerden de tweede wedstrijd tegen Chili te spelen.

Vijf PSV'ers in Oranje-16

ZEIST — Vijf PSV-ers maken deel uit van de groep van zestien spelers van bondscoach-AAD INTERIM Jan Zwartkruis voor de wedstrijd tegen IJsland. Deze eerste ontmoeting van Oranje voor de voorronden van het wereldkampioenschap voetbal wordt woensdag 8 september in Reykjavik gespeeld (aanvang: 18.30 uur plaatselijk tijd, 19.30 uur Nederlandse tijd).

De groep van zestien wordt gevormd door: Jan van Beveren, Rene van de Kerkhof, Willy van de Kerkhof, Willy van der Kuyçen, Adri van Kraay (allen PSV), Jan Ruiter, Rob Rensenbrink, Arie Haan (allen Anderlecht), Wim Jansen, Theo de Jong, Wim Rijsbergen (allen Feyenoord), Ruud Geels, Ruud Krol (beiden Ajax), Kees Kist (AZ'67), Jan Peters (NEC) en Wim Meutstege (Sparta).

HENK d'ARNAULT, een van de mannen van het eerste uur bij Sithoc/Mensing's Strada, trok zich onlangs terug als lid van deze volleyvereniging

Na de reis van Sithoc naar Puerto Rico kreeg Henk hetze met diverse leden omdat hij het beleid in de gelederen der collegialen radicaal wilde veranderen (lees: meer discipline), waarvoor hij overigens geen gehoor kreeg. Dit deed hem dan ook besluiten Sithoc de rug toe te keren en met volleyen te stoppen. Wel een roemloos afscheid van "Red".....

HOCKEYPRESTATIES INDIA ONDER LOEP

NEW DELHI - De regering van India heeft het parlement dinsdag in New Delhi ingelicht dat een studiecommissie in het leven is geroepen om stappen te overwegen die moeten leiden tot de Indiase ploeg tijdens de Olympische Spelen in Montreal. India is houder van de wereldbeker, won in 1972 tijdens de Spelen in Muenchen de bronzen medaille, maar eindigde in Montreal slechts op de zevende plaats. Voor het eerst sinds 1928 viel India bij het hockey daardoor buiten de Olympische medailles.

De staatssecretaris van sportzaken vertelde de afgevaardigden tijdens een debat van een half uur dat de Indiase hockey-federatie gevraagd was om een volledig rapport omtrent de prestaties van de nationale ploeg in Montreal. Hij hoopte dat het rapport de zwakheden, zoals die van de doelverdedigers en de onmacht bij het nemen van strafcorners, zou omvatten.

Verscheidene afgevaardigden spraken hun bezorgdheid uit en vroegen om maatregelen om de hockeysport India weer op het hoogste niveau te brengen.

Eindelijk krachtmeting Moron-Orman ?

Fria cabez speedgang voor races naar Curaçao

ORANJESTAD — Met de ferry is vandaag een groep dragracers met hun autos en vergezeld van supporters naar Curaçao vertrokken om komend weekend aan de dragraces deel te nemen. Zoals bekend zal ditmaal Chico Croeze met Bad Banana niet deelnemen. De heer Croeze en zijn sponsors zijn niet tevreden dat de Curaçao Dragrace Association de beschuldigingen geuit tegen Aruba tijdens de ontmoeting in Maracaibo niet heeft ingetrokken. Zolang dit niet gebeurt hebben de heren besloten niet deel te nemen.

Overigens — dit bleek vanmorgen uit gesprekken bij vertrek van de ferry — heeft het feit dat Bad Banana niet deelneemt weinig aan enthousiasme bij de overige dragracers doen inboeten. Men vindt het weliswaar jammer dat een sterke Arubaanse troef als Bad Banana — tevens een grote attractie — niet deelneemt en het nu in de Verenigde Staten meent te moeten gaan zoeken, maar meer gaat de belangstelling uit naar de ontmoeting tussen de twee dragracers Charlie Moron met Godfather en Cha Orman met Datsun.

Moron is nog steeds Antilliaans kampioen. Bij de laatste races op Curaçao heeft Cha Orman met Datsun zich een racer van klasse getoond en leverde de beste prestaties. Hij wilde daarna tegen Moron uitkomen, doch deze ging hier toen niet op in.

Verwacht wordt dat dit weekend Orman en Moron elkaar op de dragstrip op Curaçao zullen ontmoeten en hun krachten meten, hetgeen ongetwijfeld een van de spannendste ontmoetingen van deze wedstrijd wordt.

Het Fria Cabez speedgangteam heeft de afgelopen dagen — dag en nacht — aan hun wagens — Datsun en Pinto — gesleuteld, waarbij nadat enige leden in de Verenigde Staten de nodige nieuwe parts hadden gehaald werden de motoren geheel nagekeken en goede verwachtingen bestaan dat de problemen die men in Maracaibo met de wagens had op Curaçao tot het verleden behoren.

REYKJAVIK — De afgebroken partij uit de vijfde ronde van het internationale schaaktoernooi in Reykjavik tussen de Nederlander Jan Timman en de Rus Antosjin is in remise geëindigd. De partij werd maandag uitgespeeld. Timman deelt de tweede plaats met de Ijslander Johansson, de Argentijn Najdorf en de Rus Toekmakov.. Allen hebben 3 1/2 punt. De Ijslander Olaffsson leidt met vier punten.

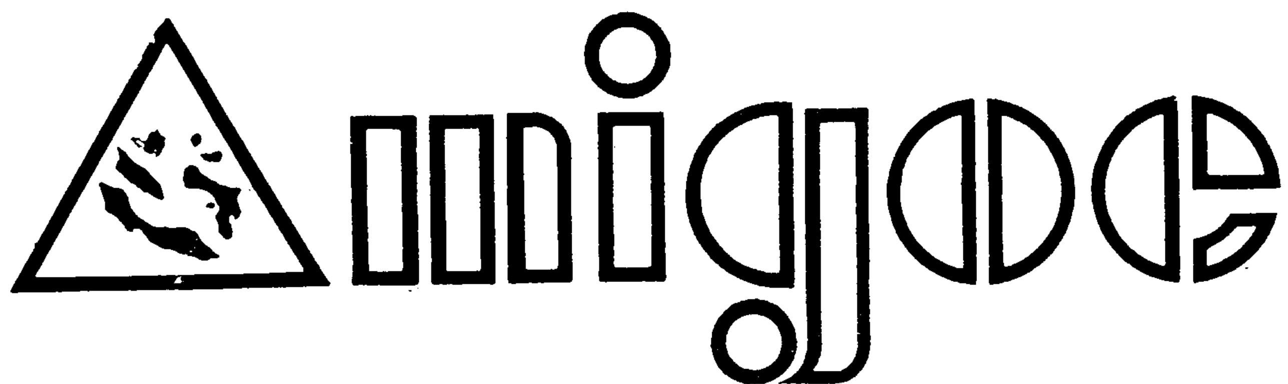
J + B en Cherokezen Stars nog ongeslagen

WILLEMSTAD — J&B boekte gisteravond zijn derde "playoff" overwinning (10-1) ten koste van Nutrament Sharks dat nog zonder punten zit. De ploeg van manager Wilfrido Valerian bezet nu de eerste plaats op de ranglijst, gevolgd door Cherokezen Stars dat ook ongeslagen is doch een wedstrijd minder gespeeld heeft. Nutrament Sharks en Amstel maken praktisch geen kans meer op de titel. De zege van gisteravond werd geboekt door Cedric Martha die in de vierde inning het werperswerk van Norman Seraus overnam; als verliezer werd geregistreerd Yubi Mercelina. De beste batters waren Oswald Dalnoot (4-2) die tevens een homerun sloeg; Balentin en Martina (3-1) beiden van de Sharks. De "boxscore" van de wedstrijd:

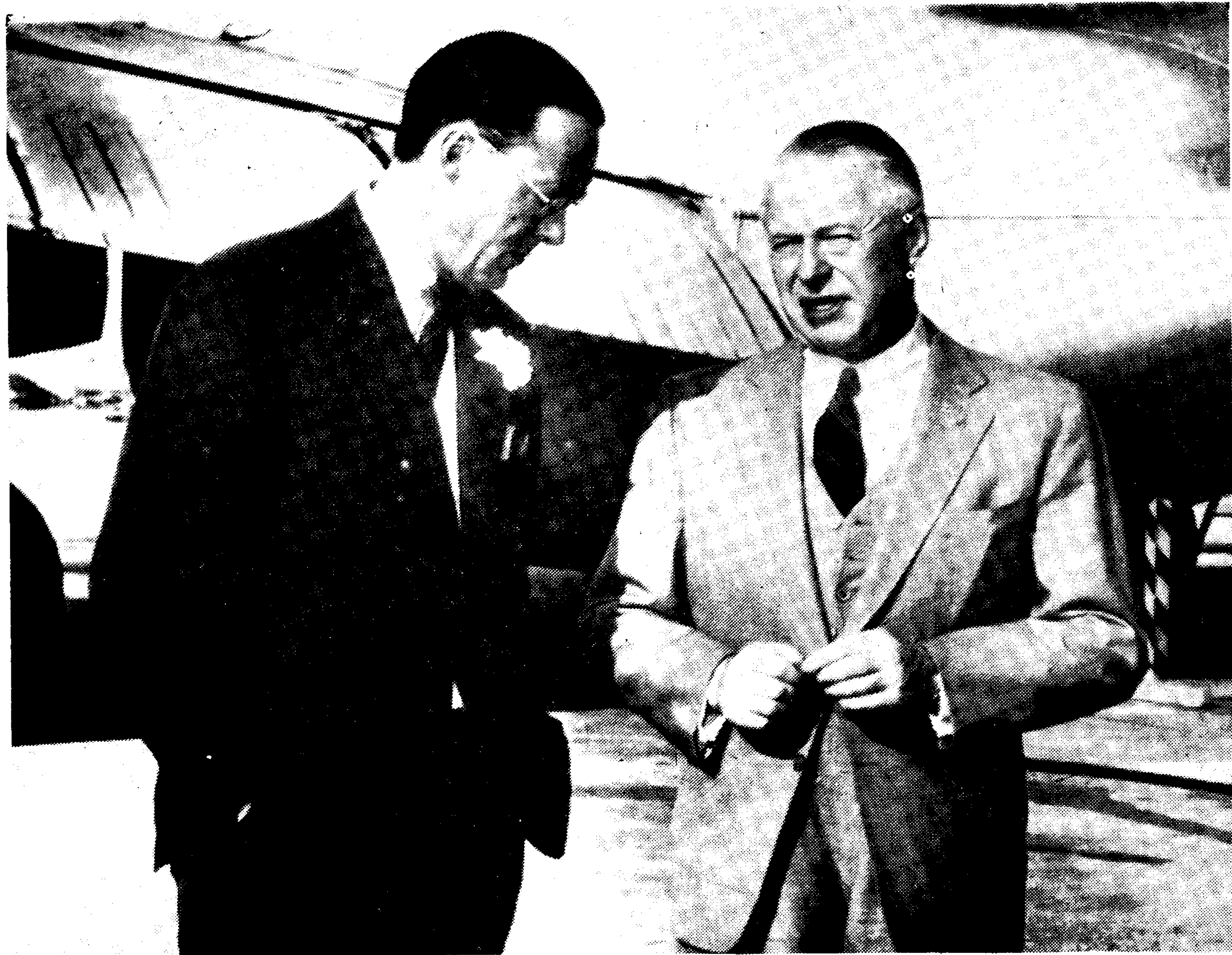
	123456789	R	H	E
Nutrament	000100000	1	4	6
J & B	301330000	10	7	5

Cherokezen Stars won maandag met 16-10 van Nutrament Sharks.

Donderdag ontmoet Amstel het negental van Cherokezen Stars.

English Companion

Festival degenerates into riot in London

LONDON — More than 400 men and women were injured when fighting broke out on the last night of the Notting Hill carnival, a primarily West Indian celebration which has become one of the biggest outdoor festivals in Britain. Police said the trouble started when youths began throwing bricks. Some bystanders said it began when police arrested a black suspected pickpocket. The three-day carnival, featuring steel bands and gaudily costumed dancers parading through the streets, is notorious for its pickpockets. Windows of the antique shops along Portobello Road and Westbourne Park Road, a gathering place for foreign tourists during the Saturday antique markets, were smashed. Cars were stoned and whites were chased. Police, using dustbin lids to protect themselves from a barrage of bricks and beer bottles, cordoned off a large part of the West London area. Scotland Yard said 68 people had been arrested. As the disturbances died down, the festival continued peacefully in nearby streets.

HONGKONG - China has successfully launched its sixth earth satellite the China news agency reported.

Prince not scot-free

THE HAGUE. — Dutch parliament monday night almost unanimously rejected left-wing demands for the criminal prosecution of Prince Bernhard for his role in the Lockheed bribe scandal, and called for the monarchy to be strengthened. In an emergency televised debate, Parliament refused to accept a motion by two of its 150 members asking for criminal proceedings against the husband of Queen Juliana. The Prince has already been disgraced by a commission of inquiry. When the role call came at the end of a six-hour debate, only the two parliamentarians, representing the anti-monarchist Pacifist Socialist Party PSP, voted for prosecution. The speaker ruled that the motion was not accepted for further discussion and closed the debate.

The above picture goes back to 1956 during Prince Bernhard's heydays as roving goodwill ambassador of the Netherlands' trade and industry. His connections with the Lockheed Aircraft Corporation stem from that time. He is seen here in the company of Lockheed president Robert E. Gross.

Pto. Rico independence struggle sure of non-aligned support in UN

UNITED NATIONS. — The United States lacks sufficient power to stop the revolutionary struggle of Puerto Rico or to ignore in the long run world support for its independence, it was stated by Juan Mari Bras, general secretary of the Puerto Rican Socialist Party (PSP) on speaking on U.S. Reactions to the support given at the non-aligned summit conference in Sri Lanka to the cause of Puerto Rican liberation.

A U.S. State Department spokesman refuted the non-aligned declarations and said that the United States would ignore the opinion of such world organizations, the PSP leader pointed out.

The State Department comments — said Mari Bras — only reflect its desperation in the face of world solidarity with the struggle of Puerto Rico for its independence.

The Puerto Rican leader spoke with journalists shortly before appearing at a rally in front of the United Nations in support of a favorable consideration of the Puerto Rican case on the decolonization committee, slated to meet this week and in this year's general assembly.

Mari Bras recalled that last year the United States managed to have the Puerto Rican case postponed through pressure and blackmail against the governments of member countries of the committee.

This year — he warned — Washington has staged its biggest campaign to prevent discussing the colonial case of Puerto Rico and a vote in its favor in the United Nations.

He mentioned the swing made by U.S. representative to the United Nations, William Scranton, to 11 African countries and U.S. Secretary of State, Henry Kissinger's visit to African and Latin American leaders.

He pointed out that President Gerald Ford himself at least on two occasions made statements threatening everybody, warning that solidarity with the cause of Puerto Rican independence would be regarded by the United States as an act of hostility.

Despite these pressures — he emphasized — we received the strongest declarations of support ever manifested by the nonaligned countries at the recent Sri Lanka conference.

Mari Bras said that the decolonization committee would therefore study the matter in an atmosphere of polarization: the United States with its pressures, on the one hand, and on the other, the peoples of the world represented by all the anti-imperialist states opposing these pressures.

He expressed his confidence that the cause of Puerto Rico, thanks to the solidarity within and without the United Nations will win this confrontation, with a majority of votes both on the decolonization committee and the general assembly.

Soufriere erupts into activity

POINT A PITRE, GUADELOUPE - The Soufriere volcano on this French Caribbean island burst into activity Monday injuring several scientists working near its summit. The U.S. geological survey in Washington said two of its scientists working about half way up the volcano had said the eruption was very large, triggering lava flows and sending clouds of ash billowing into the sky. But professor Haroun Tazieff, the French leader of the team studying the volcano who was himself slightly hurt, described the shock as "a little mishap".

Major League

NEW YORK. — Results of Major League baseball games played on tuesday:

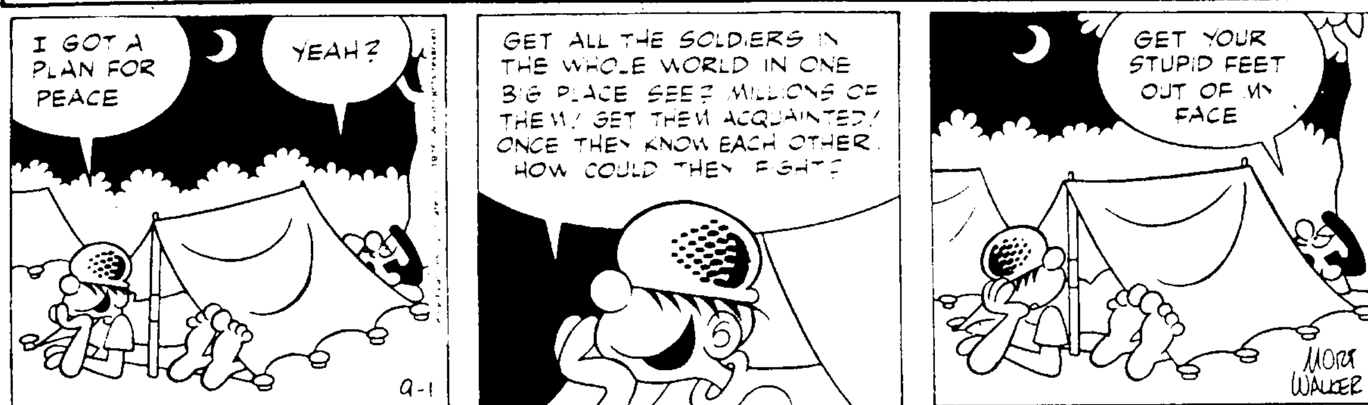
AMERICAN LEAGUE: Minnesota Twins 4 — Milwaukee Brewers (1st game); Milwaukee Brewers 6 — Minnesota Twins 3 (2nd); Baltimore Orioles 4 — Kansas City Royals 3; Texas Rangers 8 — Boston Red Sox 3; Cleveland Indians 4 — Chicago White Sox 2; California Angels 6 — Detroit Tigers 3; New York Yankees 2 — Oakland Athletics 1.

NATIONAL LEAGUE: Pittsburgh Pirates 3 — San Diego Padres 0; Atlanta Braves 5 — Chicago Cubs 3; New York Mets 6 — San Francisco Giants 2; Los Angeles Dodgers 5 — Montreal Expos 1; Cincinnati Reds 6 — St Louis Cardinals 5; Houston Astros 3 — Philadelphia Phillies 2.

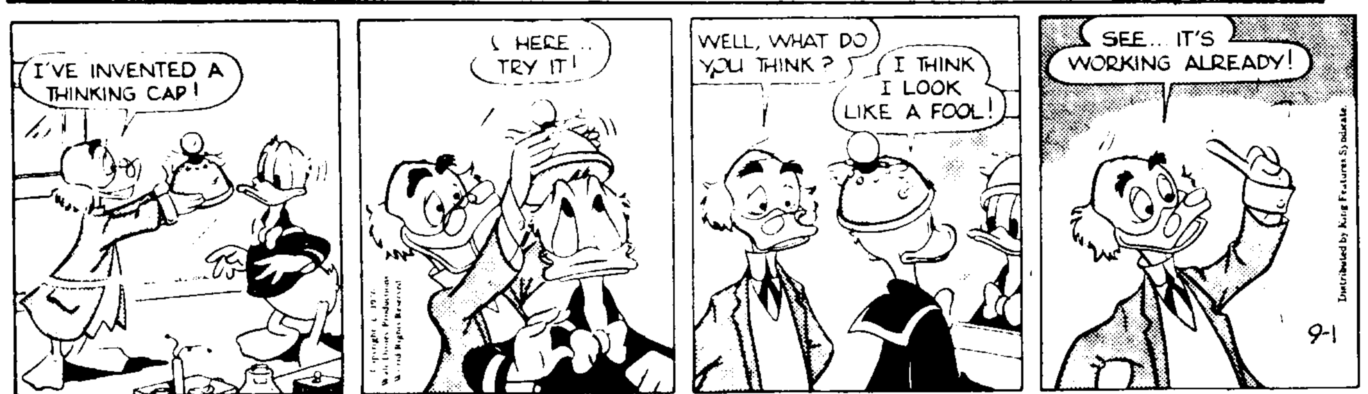
Lebanon's President-elect visits Syria

BEIRUT - Lebanese President-elect Elias Sarkis left here Tuesday for crucial talks with Syrian leaders before taking office on September 23. The next three weeks are expected to be tense and there has been speculation here over the action Syria will take to end Lebanon's civil war. Arab League special envoy Hassan Sabri Al-Kholi has been discussing League proposals for peace with all parties involved in the war, but this has aroused scant optimism.

Beetle Bailey ® **By Mort Walker**

Walt Disney's DONALD DUCK ®

Archie ®

HENRY ® **By John Liney**

